

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ
ΑΤΤΙΚΗΣ

ΣΧΟΛΗ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΤΟΜΕΑΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΜΣ
ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ
ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΦΡΟΝΤΙΔΑΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ο κίνδυνος της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού για μονογονεϊκές, τρίτεκνες και πολύτεκνες οικογένειες κατά την περίοδο της κρίσης

**Δήμητρα Μελίδη
ΑΡ. ΜΗΤΡΩΟΥ : 21050**

**Επιβλέπων :
Πιερράκος Γεώργιος**

ΑΘΗΝΑ 2023

UNIVERSITY OF West
ATTICA

DEPARTMENT
BUSSINESS
ADMINISTRATION

DIVISION
SOCIAL POLICE

MSc in HEALTH AND
SOCIAL CARE
MANAGEMENT

Diploma Thesis

Title

The risk of poverty and social exclusion for single-parent families and big families during the crisis

Student name and surname:

Dimitra Melidi

Registration Number:

21050

Supervisor name and surname:

Pierrakos George

Athens, 2023

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ
ΑΤΤΙΚΗΣ

ΣΧΟΛΗ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΩΝ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ

ΤΟΜΕΑΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΜΣ
ΔΙΟΙΚΗΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ
ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΥΓΕΙΑΣ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΦΡΟΝΤΙΔΑΣ

**Τίτλος εργασίας: Ο κίνδυνος της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού για
μονογονεϊκές, τρίτεκνες και πολύτεκνες οικογένειες κατά την περίοδο της κρίσης**

Μέλη Εξεταστικής Επιτροπής συμπεριλαμβανομένου και του Εισηγητή

Η μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία εξετάστηκε επιτυχώς από την κάτωθι Εξεταστική Επιτροπή:

A/α	ΟΝΟΜΑ ΕΠΩΝΥΜΟ	ΒΑΘΜΙΔΑ/ΙΔΙΟΤΗΤΑ	ΨΗΦΙΑΚΗ ΥΠΟΓΡΑΦΗ
1	Γώργος Πιερράκος	Καθηγητής	
2	Ασπασία Γούλα	Καθηγήτρια	
3	Αναστάσιος Σεπετής	Επίκουρος καθηγητής	

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η κάτωθι υπογεγραμμένη Δήμητρα Μελίδη του Φωτίου, με αριθμό μητρώου 21050 φοιτήτρια του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Διοίκηση και Διαχείριση Υπηρεσιών Υγείας και Κοινωνικής Φροντίδας του Τμήματος Διοίκησης Επιχειρήσεων της Σχολής Διοικητικών Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, δηλώνω ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδίκτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος.

Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Η Δηλούσα

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας, θα ήθελα να απευθύνω τις ευχαριστίες μου στην οικογένεια μου και σε όσους στάθηκαν δίπλα μου με την υποστήριξη τους σε αυτή την προσπάθεια. Στο σημείο αυτό θα ήθελα να ευχαριστήσω για την συμβολή του τον επιβλέποντα καθηγητή μου Πιερράκο Γεώργιο, για τον χρόνο που διέθεσε και τη καθοδήγηση που μου προσέφερε κατά τη διάρκεια συγγραφής της παρούσας εργασίας.

Σύντομη περίληψη

Η φτώχεια αποτελεί πολυδιάστατο φαινόμενο και προσεγγίζεται ως μια κατάσταση αποστέρησης αγαθών και υπηρεσιών. Κεντρικό αντικείμενο ενασχόλησης της παρούσας μελέτης είναι πως εξελίχθηκαν, στην Ελλάδα, οι δείκτες που αφορούν τον κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού υπό τον αντίκτυπο της κρίσης του 2008. Είναι εμφανές ότι δεν κινδυνεύουν όλοι, ενδεχομένως στον ίδιο βαθμό, να βρεθούν σε συνθήκες φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Οι μονογονεϊκές οικογένειες και οι οικογένειες με τρία ή περισσότερα παιδιά παρουσίαζαν υψηλό ποσοστό φτώχειας και υλικής στέρησης πριν την εκκίνηση της κρίσης, και αντιστοίχως, επλήγησαν σε μεγαλύτερο βαθμό. Ενδεικτικό της επιδείνωσης των συνθηκών διαβίωσης αποτελεί ο πολλαπλασιασμός των ατόμων που βιώνουν υλική στέρηση κατά την διάρκεια της κρίσης. Συγκριτικά ανά τύπο νοικοκυριού, τη μεγαλύτερη δυσκολία να ανταποκριθούν σε βασικές ανάγκες των παιδιών τους, παρέχοντας τους αγαθά και υπηρεσίες που συμβάλουν στην κοινωνικοποίηση τους, αντιμετωπίζουν οι πολύτεκνες οικογένειες (με τουλάχιστον 4 παιδιά) ενώ ακολουθούν οι οικογένειες με τρία εξαρτώμενα μέλη.

Λέξεις-κλειδιά : Κίνδυνος φτώχειας, κίνδυνος κοινωνικού αποκλεισμού, τύποι νοικοκυριών, τρίτεκνες οικογένειες, πολύτεκνες οικογένειες, μονογονεϊκές οικογένειες

Abstract

Poverty is a multidimensional phenomenon and is approached as a state of deprivation of goods and services. The central subject of this study is how the indicators related to the risk of poverty and social exclusion have evolved during the crisis of 2008 in Greece. It is evident that not everyone is at the same risk of poverty and social exclusion. Single-parent families and big families (with three or more children) presented a high rate of poverty and material deprivation, before the start of the crisis, and respectively, were affected to a greater extent during the crisis. Indicative of the deterioration of living conditions is the proliferation of people experiencing material deprivation during the crisis. Compared by household type, big families (with at least 4 children) face the greatest difficulty in meeting their children's basic needs, providing them with goods and services that contribute to their socialization, followed by families with three dependent members.

Key words: Risk of poverty, risk of social exclusion, types of households, big families, families with three children, families with four children, single-parent families

Περιεχόμενα

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ	4
Σύντομη περίληψη.....	5
Abstract.....	5
Κατάλογος Πινάκων, Γραφικών Παραστάσεων και Διαγραμμάτων	8
Κατάλογος Ακρωνυμίων και Συνομογραφιών:	9
Εισαγωγή.....	10
Δεδομένα και μεθοδολογία.....	11
1. Κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού	12
1.1 Θεωρητικές προσεγγίσεις της έννοιας της φτώχειας	12
1.2 Κίνδυνος φτώχειας	13
1.3 Κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού	15
1.4 Κίνδυνος φτώχειας σε απόλυτους όρους.....	15
1.5 Βάθος -χάσμα της φτώχειας.....	18
1.6 Εισόδημα.....	19
2. Ο αντίκτυπος της κρίσης στον κίνδυνο φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού	21
2.1 Η διαχείριση της κρίσης.....	21
2.2 Αλλαγές στην αγορά εργασίας	22
2.3 Κίνδυνος Φτώχειας ανά Τύπο Απασχόλησης	23
2.3.1 Μερική Απασχόληση και Υποαπασχόληση	24
2.4 Κίνδυνος φτώχειας και Ανεργία	25
2.5 Νοικοκυριά χαμηλής εντάσεως εργασίας	27
3. Χαρακτηριστικά ατόμων που κινδυνεύουν από φτώχεια και κοινωνικό αποκλεισμό.....	28
3.1 Νέοι σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού	29
3.2 Παιδική Φτώχεια	31
3.3 Κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού ανά τύπο νοικοκυριού	32
3.3.1 Κίνδυνος φτώχειας μονογονεϊκών οικογενειών.....	33
3.3.2 Κίνδυνος φτώχειας πολυμελών οικογενειών	34
3.4 Κίνδυνος φτώχειας ανά τύπο νοικοκυριού στον δήμο της Αθήνας.....	35
4. Μονογονεϊκές- Τρίτεκνες και Πολύτεκνες Οικογένειες	36
4.1 Μονογονεϊκές και Πολύτεκνες Οικογένειες στην Ελλάδα και στην Ευρώπη.....	37
4.2 Οικονομικά χαρακτηριστικά μονογονεϊκών και πολυμελών νοικοκυριών.....	38

Οικονομικά χαρακτηριστικά τρίτεκνων και πολύτεκνων νοικοκυριών.....	40
4.3 Συνθήκες Στέγασης μονογονεϊκών και πολυμελών νοικοκυριών	42
4.4 Προστασία της οικογένειας στην Ελλάδα και στην Ευρώπη.....	43
4.5 Παροχές κοινωνικής προστασίας	45
4.6 Συνδυασμός Εργασίας και Οικογενειακής ζωής.....	47
4.7 Οργάνωσή και ρύθμιση του χρόνου εργασίας.....	49
II Μέρος Συνθήκες διαβίωσης νοικοκυριών στην Ελλάδα κατά την διάρκεια της κρίσης.....	51
5.1 Υλική στέρηση	52
5.2 Ανταπόκριση σε οικογενειακές ανάγκες	55
5.3 Κάλυψη αναγκών ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας	58
5.4 Δυσκολίες και στερήσεις νοικοκυριών	59
5.5 Συνθήκες Στέγασης	60
5.6 Ανάγκες Κοινωνικής Συμμετοχής και Δράσης	62
6. Η επίδραση της κρίσης στην κατανάλωση	63
6.1 Μεταβολές στις καταναλωτικές δαπάνες των νοικοκυριών	63
6.2 Καταναλωτικό πρότυπο κατά την περίοδο της κρίσης	65
6.3 Κίνδυνος φτώχειας σύμφωνα με την κατανάλωση.....	66
6.4 Καταναλωτικές δαπάνες νοικοκυριών σε κίνδυνο φτώχειας.....	67
6.5 Κατηγοριοποίηση Δαπανών ανά τύπο νοικοκυριού	68
Μονογονεϊκά Νοικοκυριά	68
Τρίτεκνες – Πολύτεκνες Οικογένειες.....	69
Συμπεράσματα.....	69
Βιβλιογραφία	72

Κατάλογος Πινάκων, Γραφικών Παραστάσεων και Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 1 Πληθυσμός σε κίνδυνο φτώχειας 2008-2021	17
Διάγραμμα 2. Πληθυσμός σε κίνδυνο φτώχειας υπολογιζόμενος με το κατώφλι φτώχειας του 2008	17
Διάγραμμα 3. Πληθυσμός σε κίνδυνο φτώχειας ή σε κοινωνικό αποκλεισμό (2008-2021)	18
Διάγραμμα 4. Βάθος (χάσμα) κινδύνου φτώχειας 2008-2021	19
Διάγραμμα 5 Εξέλιξη μέσου ατομικού εισοδήματος	21
Διάγραμμα 6 Εξέλιξη νεανικής ανεργίας την περίοδο 2008-2012	27
Διάγραμμα 7 Τρόπος εύρεσης εργασίας	31
Διάγραμμα 8 Κίνδυνος φτώχειας ανά τύπο νοικοκυριού	35
Διάγραμμα 9 Μηναίο εισόδημα μονογονεϊκών νοικοκυριών	39
Διάγραμμα 10 Σχέση εργασίας μόνων γονέων	40
Διάγραμμα 11 Μηναίο εισόδημα πολυμελών νοικοκυριών	41
Διάγραμμα 12 Δαπάνες για την οικογένεια ανά χώρα σε ευρώ ανά κάτοικο	45
Διάγραμμα 13 Δαπάνες για την αποφυγή του κοινωνικού αποκλεισμού 2008-2020	47
Διάγραμμα 14 Πληθυσμός σε σοβαρή υλική υστέρηση κατά την διάρκεια της κρίσης	54
Διάγραμμα 15 Ποσοστό % των πολυμελών νοικοκυριών που δυσκολεύονται να ανταποκριθούν σε ανάγκες των παιδιών τους (2013)	57
Διάγραμμα 16 Ποσοστό % των πολυμελών νοικοκυριών που δυσκολεύονται να ανταποκριθούν σε ανάγκες των παιδιών τους (2014)	58
Διάγραμμα 17 Ποσοστιαία μεταβολή % των μέσων μηνιαίων δαπανών την περίοδο 2008-2014 (σε σταθερές τιμές)	65
Διάγραμμα 18 Μέση μηνιαία δαπάνη σε ευρώ ανάλογα με τον τύπο νοικοκυριού	69

Κατάλογος Ακρωνυμίων και Συντομογραφιών:

Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ)

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ)

Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ)

Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΕ),

Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ)

Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ)

European Union - Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC)

Εισαγωγή

Σε παγκόσμια κλίμακα τα θέματα που αφορούν την φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο της επικαιρότητας και η αντιμετώπιση τους αναδεικνύεται ως ζήτημα ύψιστης προτεραιότητας. Αντικείμενο θεωρητικού προβληματισμού της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η διερεύνηση του βαθμού στον οποίο η κρίση έχει επηρεάσει τις συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών στην Ελλάδα. Σημείο αναφοράς αποτελούν οι τρίτεκνες, πολύτεκνες και μονογονεϊκές οικογένειες. Η χρονική περίοδος που θα διερευνηθεί είναι αυτή της κρίσης του 2008 ενώ έμφαση θα δοθεί στην πρώτη πενταετία της κρίσης 2008-2013. Η επιλογή αυτή έγινε καθώς παρουσιάζει έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον η μεγέθυνση του κινδύνου φτώχειας για τα μονογονεϊκά και πολυμελή νοικοκυριά την πρώτη πενταετία της κρίσης. Χαρακτηριστικά το βιοτικό επίπεδο των εν λόγω πληθυσμιακών ομάδων επιδεινώθηκε σημαντικά ενώ ο κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού παρουσίασε ραγδαία αύξηση. Παράλληλα στο πλαίσιο της ανάλυσης των στατιστικών δεδομένων του πρόσφατου παρελθόντος υπάρχει σύγκριση με τα τωρινά δεδομένα, όπου απαιτείται, ώστε να διερευνηθεί η ένταση και η διάρκεια του φαινομένου στις εν λόγω πληθυσμιακές κατηγορίες.

Πληθώρα μελετών, αναλύσεων και εμπειρικών ερευνών έχουν πραγματοποιηθεί με αντικείμενο την έξαρση της φτώχειας κατά την διάρκεια της κρίσης. Είναι γεγονός ότι η κρίση δεν έχει επηρεάσει ομοιόμορφα τον πληθυσμό καθώς ο αντίκτυπος της κρίσης είναι δυσανάλογος για ορισμένες κοινωνικές ομάδες. Βασικό ζήτημα προς διερεύνηση αποτελεί εάν συγκεκριμένοι τύποι νοικοκυριών καθίστανται σε ευάλωτη θέση ως προς τον κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Η εργασία προτίθεται να εξετάσει ένα κενό στην υπάρχουσα γνώση, εστιάζοντας στα πολυμελή και μονογονεϊκά νοικοκυριά εξετάζοντας λεπτομερώς τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν και τις συνθήκες διαβίωσης τους. Βασικός στόχος της παρούσας μελέτης είναι να εξετάσει τα φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού και αποστέρησης σε διαφορετικούς τύπους νοικοκυριών στην Ελλάδα.. Θα επιχειρηθεί η κριτική αποτίμηση των συνθηκών που επικρατούσαν στην Ελλάδα σχετικά με την φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό και η εξέλιξη τους κατά την περίοδο της κρίσης. Συγκεκριμένα, μέσα από μελέτες οικογενειακών

προϋπολογισμών, και τις σχετικές έρευνες της ΕΛΣΤΑΤ στα θέματα της φτώχειας, και των συνθηκών διαβίωσης και του κοινωνικού αποκλεισμού.

Το πρώτο μέρος της εργασίας αποτελείται από τρία κεφάλαια όπου εστιάζουν στον κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι βασικοί δείκτες που υπολογίζουν τους εν λόγω κινδύνους και πως εξελίχθηκαν κατά την διάρκεια της κρίσης στην Ελλάδα. Στο δεύτερο κεφάλαιο προσεγγίζεται ο αντίκτυπος της κρίσης με έμφαση τις επιπτώσεις στην απασχόληση. Εν συνεχεία, το τρίτο κεφάλαιο εστιάζει στις ευπαθείς ομάδες που κινδυνεύουν σε μεγαλύτερο βαθμό από φτώχεια και κοινωνικό αποκλεισμό κατά την διάρκεια της κρίσης. Η ανάλυση εστιάζει στην ηλικία και στην σύνθεση του νοικοκυριού. Το δεύτερο μέρος απαρτίζεται από τρία κεφάλαια που παρέχουν περισσότερες λεπτομέρειες για τις συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών στην Ελλάδα κατά την εξέλιξη της κρίσης. Στόχος του δεύτερου μέρους της ανάλυσης αποτελεί η καταγραφή των εμπειριών και των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν στην καθημερινότητα τους οι μονογονεϊκές, τρίτεκνες και πολύτεκνες οικογένειες. Παράλληλα με την καταγραφή των στατιστικών δεδομένων, θα διερευνηθεί το αντίκτυπο των φαινομένων αυτών στην καθημερινότητα των διάφορων τύπων νοικοκυριού. Στο πέμπτο κεφάλαιο εκτιμάται η δυνατότητα των νοικοκυριών να καλύπτουν τις ανάγκες τους καθώς και η υλική στέρηση που ενδεχομένως να βιώνουν. Εν συνεχεία, το τελευταίο κεφάλαιο διερευνά τον αντίκτυπο της κρίσης στην κατανάλωση. Για τον σκοπό αυτό παρουσιάζονται οι αλλαγές στο καταναλωτικό πρότυπο ενώ γίνεται ειδική αναφορά για τις καταναλωτικές δαπάνες των πολυμελών και μονογονεϊκών νοικοκυριών.

Δεδομένα και μεθοδολογία

Η παρούσα ανάλυση εστιάζει στη μελέτη των διαστάσεων του κινδύνου της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού στις μονογονεϊκές, τρίτεκνες και πολύτεκνες οικογένειες μέσω επισκόπησης των διαθέσιμων στατιστικών δεδομένων και της υπάρχουσας βιβλιογραφίας. Η βασική πηγή δεδομένων και επίσημων δεικτών για την εξέλιξη του κινδύνου φτώχειας στην Ελλάδα κατά την διάρκεια της κρίσης που χρησιμοποιήθηκε σε αυτή την εργασία προέρχεται από την ΕΛΣΤΑΤ. Η ανάλυση αναπτύσσεται αντλώντας στοιχεία από τις μελέτες οικογενειακών προϋπολογισμών, και τις σχετικές έρευνες της ΕΛΣΤΑΤ στα θέματα της φτώχειας και του κοινωνικού

αποκλεισμού. Ειδικότερα, γίνεται απόπειρα συγκριτικής και εμπειριστατωμένης ανάλυσης των αποτελεσμάτων των δειγματοληπτικών ερευνών Εισοδήματος και Συνθηκών διαβίωσης των Νοικοκυριών που έχουν ανακοινωθεί από την ΕΛΣΤΑΤ ανά έτος το χρονικό διάστημα 2008 έως το έτος 2021 . Στο δεύτερο μέρος για την διερεύνηση των συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών στην Ελλάδα αντλήθηκαν δεδομένα από τις Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) της ΕΛΣΤΑΤ (Household Budget Survey). Μελετώντας γενικότερα τις οικογένειες με εξαρτώμενα παιδιά στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης θα χρησιμοποιηθούν δεδομένα από ειδικές έρευνες της ΕΛΣΤΑΤ με θέμα τον συνδυασμό οικογενειακής ζωής και εργασίας. Για το επίπεδο διαβίωσης των μονογονεϊκών και πολυμελών νοικοκυριών στην Ελλάδα κατά την διάρκεια της κρίσης η ανάλυση κατά κύριο λόγο άντλησε δεδομένα από την ΕΟΠ του 2012. Προσεγγίζοντας σφαιρικά τον αντίκτυπο της κρίσης αντλήθηκαν δεδομένα από την Eurostat για την σύγκριση με τα ευρωπαϊκά δεδομένα που προέρχονται από τις έρευνες της Eurostat , Statistics on Income and Living Conditions,(EU- SILC.) Για την εξέταση της απασχόλησης βασική πηγή δεδομένων που χρησιμοποιήθηκε αποτελούν οι έρευνες για το εργατικό δυναμικό της ΕΕ (Eurostat, Labor Force Surveys, 2013) καθώς και οι Έρευνες Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ την περίοδο 2008-2012.

1. Κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού

1.1 Θεωρητικές προσεγγίσεις της έννοιας της φτώχειας

Η φτώχεια αποτελεί πολυδιάστατο φαινόμενο και προσεγγίζεται ως μια κατάσταση αποστέρησης αγαθών και υπηρεσιών. Οι θεωρητικές προσεγγίσεις της έννοιας της φτώχειας προσδιορίζουν ως φτωχά τα άτομα και τα νοικοκυριά που δεν διαθέτουν επαρκείς πόρους ώστε να εξασφαλίσουν ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης. (Eurostat, eu/statistics explained). Η σχετική φτώχεια αφορά την συνθήκη κατά την οποία άτομα και νοικοκυριά δεν διαθέτουν τους πόρους χρηματικούς ή μη ώστε να εξασφαλίζουν ένα ανεκτό επίπεδο διαβίωσης που να συμβαδίζει με το μέσο επίπεδο της χώρας στην οποία ζουν. Στην προσέγγιση της σχετικής φτώχειας θα γίνει χρήση του δείκτη σχετικής φτώχειας που επιλέγεται εκτενώς στην σχετική βιβλιογραφία και σε αναλύσεις της Eurostat για την φτώχεια και την εισοδηματική ανισότητα Η γραμμή φτώχειας (το κατώφλι της φτώχειας) σύμφωνα με τη μεθοδολογία της Eurostat τίθεται στο 60% του διάμεσου ισοδύναμου εισοδήματος της κάθε χώρας. Ο δείκτης του κινδύνου φτώχειας,

ή αλλιώς το ποσοστό σχετικής φτώχειας, δείχνει την αναλογία του πληθυσμού που έχουν εισόδημα μικρότερο από το 60% του μέσου εισοδήματος της χώρας του. Με άλλα λόγια το άτομο ή το νοικοκυριό υπολογίζεται ως φτωχό όταν το εισόδημα του είναι λιγότερο από το 60% του αντίστοιχου διάμεσου ισοδύναμου εισοδήματος της χώρας όπου ζει. (Eurostat, eu/statistics explained)

Τα άτομα που διατρέχουν κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού, σύμφωνα με την Eurostat, είναι οι πληθυσμιακές ομάδες που βρίσκονται σε συνθήκες σοβαρής στέρησης κοινωνικών ή υλικών αγαθών ή ζουν σε νοικοκυριά με χαμηλό βαθμό απασχόλησης. Η έννοια του κινδύνου της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού δεν αφορά αποκλειστικά την στέρηση που οφείλεται στο εισόδημα αλλά επεκτείνεται και σε άλλες παραμέτρους της ζωής του ατόμου. Τα άτομα που βρίσκονται στο όριο της φτώχειας και διατρέχουν κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού για μεγάλο χρονικό διάστημα μπορεί να οδηγηθούν σε περιθωριοποίηση λόγω της μακροχρόνιας αποστέρησης βασικών αγαθών. (Eurostat, EU statistics explained) Για την διερεύνηση της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού χρησιμοποιείται ο δείκτης AROPE. Σύμφωνα με τη μεθοδολογία της Eurostat, υπολογίζει τα άτομα, τα οποία α) είτε συγκαταλέγονται ως φτωχοί με εισοδηματικά κριτήρια (δηλαδή το διαθέσιμο εισόδημα τους δεν ξεπερνά το 60% του μέσου εθνικού εισοδήματος, β) είτε βρίσκονται σε κατάσταση υλικής στέρησης δηλαδή στερούνται καταναλωτικά αγαθά πρώτης ανάγκης ή δεν μπορούν να ανταποκριθούν σε βασικές υποχρεώσεις, γ) είτε πρόκειται για νοικοκυριά με χαμηλή ένταση εργασίας (εργάστηκαν λιγότερο από το 20% του προηγούμενου έτους). Τα άτομα με αποστέρηση δεν μπορούν να ικανοποιήσουν 3 από τα παρακάτω ενώ αντιμετωπίζουν σοβαρή υλική στέρηση όταν <<δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να εξασφαλίσουν τουλάχιστον 4 από τα παρακάτω αγαθά ή συνθήκες που θεωρούνται αναγκαίες για επαρκή διαβίωση : επαρκής θέρμανση στην κατοικία τους, να πληρώνουν τους λογαριασμούς τους, να τρώνε τακτικά κρέας, να είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν έκτακτες δαπάνες, να μπορούν να πάνε μια εβδομάδα διακοπές και να διαθέτουν αυτοκίνητο, ηλεκτρονικές-οικιακές>>. (Eurostat, EU statistics explained)

1.2 Κίνδυνος φτώχειας

Κεντρικό αντικείμενο ενασχόλησης και επιστημονικού ενδιαφέροντος της παρούσας μελέτης είναι πως εξελίχθηκαν οι δείκτες που αφορούν τον κίνδυνο φτώχειας και

κοινωνικού αποκλεισμού υπό τον αντίκτυπο της κρίσης του 2008. Σε αυτό το σημείο θα γίνει απόπειρα συγκριτικής και εμπειριστατωμένης ανάλυσης των αποτελεσμάτων των ερευνών EU-SILC που έχουν ανακοινωθεί ανά έτος το χρονικό διάστημα 2008 έως το έτος 2021 (με έτος αναφοράς τα εισοδήματα του προηγούμενου έτους κατά το οποίο διεξήχθη η κάθε έρευνα) και αφορούν την κοινωνική ανισότητα και τις συνθήκες διαβίωσης του πληθυσμού που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. (ΕΛΣΤΑΤ,2021,Έρευνες Εισοδήματος και Συνθηκών διαβίωσης των Νοικοκυριών)

Ο δείκτης του κινδύνου σχετικής φτώχειας για την Ελλάδα κατά το έτος 2008 ανερχόταν στο 19,7%. Το ποσοστό σχετικής φτώχειας στην Ελλάδα ήταν ήδη αυξημένο συγκριτικά με το σχετικό μέσο όρο της ΕΕ που κυμαινόταν μεταξύ 15-17%. Τα στατιστικά δεδομένα εν συνεχεία, υποδεικνύουν την επιδείνωση της κατάστασης τα πρώτα έτη της κρίσης. Ο κίνδυνος της φτώχειας αυξήθηκε(2008: 19,7%, 2010: 21,4 %, 2012: (23,1%) με αποκορύφωμα το 2013 (23,1%) όπου υπολογίζεται ότι 2.529.005 άτομα ή 892.763 νοικοκυριά απειλούνταν από φτώχεια. Ο κίνδυνος φτώχειας είναι αυξημένος σε σύγκριση με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. (ΕΕ , 17,1% το 2012 , Ελλάδα : 23,1%). Ταυτόχρονα, η Ελλάδα ήταν η χώρα με το υψηλότερο ποσοστό φτώχειας το 2013 μαζί με την Ρουμανία (22,6%), και τη Βουλγαρία (21,2 %). Εν συνέχεια από το 2014 και ύστερα το ποσοστό φτώχειας κυμαίνεται σε επίπεδα που αντιστοιχούν πριν την έναρξη της κρίσης. (μεταξύ 18-20%).

Στην διαδικασία σύγκρισης του κινδύνου φτώχειας κατά την εξέλιξη της κρίσης θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν το όριο-κατώφλι της φτώχειας σύμφωνα με τον οποίον διαμορφώνεται ο δείκτης. Ειδικότερα, ο δείκτης σχετικής φτώχειας υπολογίζει τους φτωχούς με κριτήριο το 60% του διάμεσου ετήσιου εισοδήματος της χώρας. Θα πρέπει να έχουμε υπόψιν ότι κατά την διάρκεια της κρίσης παρατηρούμε υψηλές περικοπές των εισοδημάτων για όλους τους τύπους νοικοκυριών με αποτέλεσμα να μειώνεται το μέσο εισόδημα των νοικοκυριών και συνεπώς το όριο της σχετικής φτώχειας. Το κατώφλι της φτώχειας, σε χρηματικούς όρους, το έτος 2011 ήταν το ποσό των 6.591 ευρώ ανά άτομο ενώ μειώθηκε κατά την εξέλιξη της κρίσης σε 5,708 ευρώ το 2012, σε 5.023 ευρώ το

2013 ενώ το 2015 αντιστοιχούσε σε 4.500 ευρώ ανά άτομο ετησίως. (ΕΛΣΤΑΤ, EU-SILC 2012)

1.3 Κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού

Ο πληθυσμός που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού (δηλ. τα άτομα που είτε έχουν λιγότερο από το 60% του μέσου εισοδήματος της χώρας τους, είτε ζουν με υλικές στερήσεις ή σε νοικοκυριά με χαμηλή ένταση εργασίας) υπολογίζεται στο 28,1% το 2008 και αυξάνεται σημαντικά κατά την διάρκεια της κρίση. Το 2012 ανέρχεται στο 34,6% του πληθυσμού με αποκορύφωμα το 2014 που ανήλθε στο 36% του πληθυσμού (δηλαδή 3.884.700 άτομα). Για πρώτη φορά άρχισε να παρουσιάζει μείωση από το έτος 2015 και ύστερα. Σημαντικό είναι, ωστόσο, ότι μια δεκαετία μετά την έναρξη της κρίσης ο εν λόγω κίνδυνος είναι σημαντικός και χαρακτηρίζει μεγάλο κομμάτι του πληθυσμού της ελληνικής κοινωνίας . Συγκεκριμένα σύμφωνα με τα δεδομένα της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών του έτους 2018, το ποσοστό του ελληνικού πληθυσμού που βιώνει κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικό αποκλεισμό προσεγγίζει το 31,8%, που αντιστοιχεί σε 3.348.500 άτομα. Συγκριτικά με τα ευρωπαϊκά δεδομένα ,σύμφωνα με την Eurostat, (EU-SILC 2018) η Ελλάδα την περίοδο της κρίσης με αποκορύφωμα το 2014 (36% του πληθυσμού) ήταν μεταξύ των χωρών με τα υψηλότερα ποσοστά κινδύνου φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού στην ΕΕ μαζί με την Βουλγαρία (40,1%),την Ρουμανία (40,3%) και την Ουγγαρία (31,8%). Κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού κατά μέσο όρο στην ΕΕ εκτιμάται ότι αντιμετωπίζουν το 24,8% των νοικοκυριών. Αναφορικά με τα μονογονεϊκά νοικοκυριά με εξαρτώμενα παιδιά το 2012 στην Ευρώπη ο εν λόγω δείκτης ανερχόταν στο 50,8% και στο 34,2% για τα μονοπρόσωπα νοικοκυριά. Συγκρίνοντας τον κίνδυνο αυτό ανά ηλικιακή κατηγορία σε ευρωπαϊκό επίπεδο το 39% των ενηλίκων κάτω των 65 ετών κινδυνεύουν από φτώχεια η κοινωνικό αποκλεισμό ενώ το ποσοστό αυτό για τους ενήλικες άνω των 65 είναι χαμηλότερο (27,3%). (Eurostat, EU-SILC 2015).

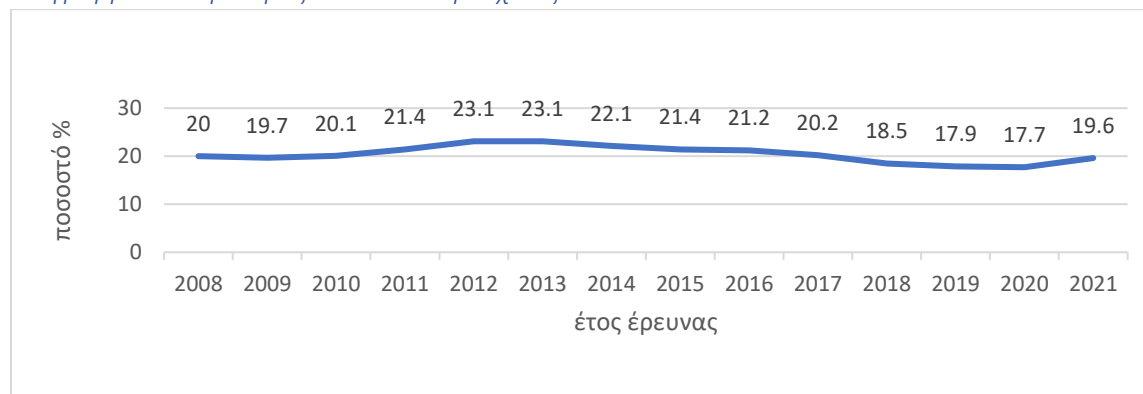
1.4 Κίνδυνος φτώχειας σε απόλυτους όρους

Ο δείκτης αυτός έχει επιστημονικό ενδιαφέρον καθώς προσεγγίζει τον κίνδυνο επίμονης φτώχειας και την επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου. Με άλλα λόγια, αποτελεί ένδειξη για να αναλογιστούμε εάν οι συνθήκες διαβίωσης των ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας παρουσιάζουν βελτίωση κατά την διάρκεια των ετών. Κίνδυνο φτώχειας σε όρους

πραγματικής αγοραστικής δύναμης, όταν το κατώφλι της φτώχειας μένει σταθερό σε αυτό της έρευνας του 2008 (με έτος αναφοράς τα εισοδήματα του 2007) υπολογίζεται ότι αντιμετωπίζει το 2013το 44,3% του πληθυσμού. Κατά την εξέλιξη της κρίσης και συγκεκριμένα το 2015 το 48% του πληθυσμού κινδύνευε από φτώχεια με βάσει τις συνθήκες του 2008.

Αν ανατρέξουμε σε σχετικά πρόσφατα δεδομένα της EU- SILC, που ανακοινώθηκαν για το έτος 2019, θα διαπιστώσουμε ό τι ο δείκτης κινδύνου φτώχειας υπολογισμένος με το κατώφλι φτώχειας του 2008 ανέρχεται σε 42% ενώ το αντίστοιχο ποσοστό με όριο φτώχειας που διαμορφώνεται από τα εισοδήματα του 2018 υπολογίζεται στο 17,7%.. Τα στοιχεία αυτά υποδεικνύουν τον αντίκτυπο της οικονομικής κρίσης και την μείωση του κατωφλιού την φτώχειας σε χρηματικούς όρους καθώς ,μια δεκαετία μετά, το 42% του πληθυσμού της Ελλάδας θα κατατασσόταν ως ευάλωτο σε κίνδυνο φτώχειας με βάση το κατώφλι φτώχειας του 2008. (Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών διαβίωσης των Νοικοκυριών, 2013, 2019,2020 ΕΛΣΤΑΤ)

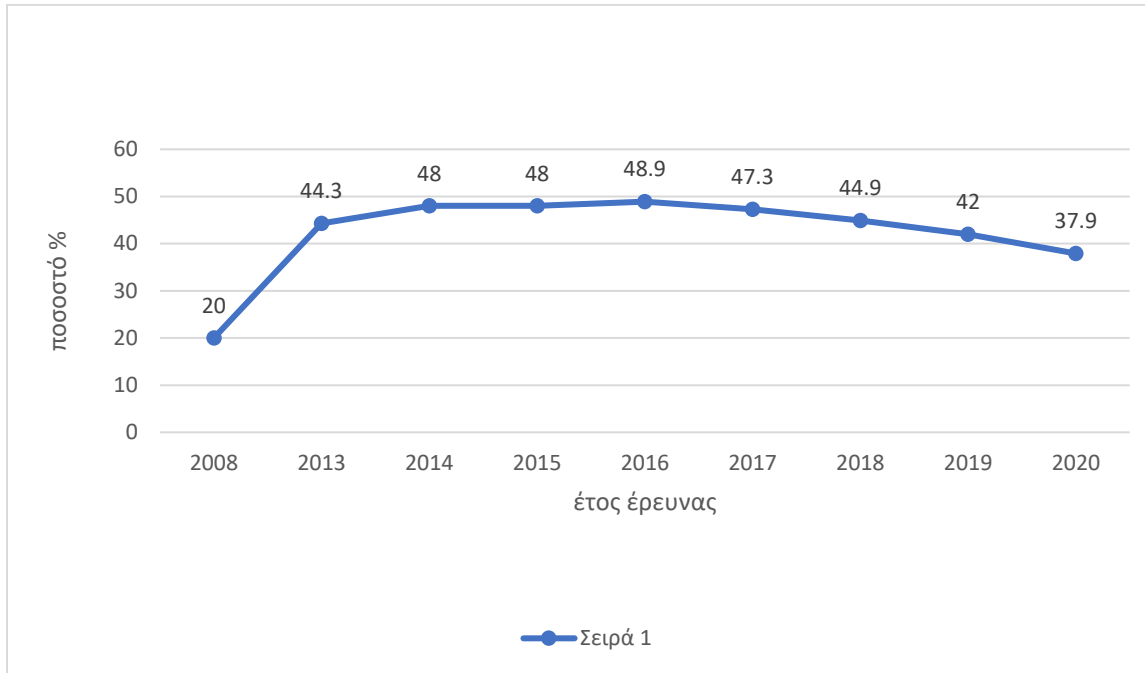
Διάγραμμα 1 Πληθυσμός σε κίνδυνο φτώχειας 2008-2021

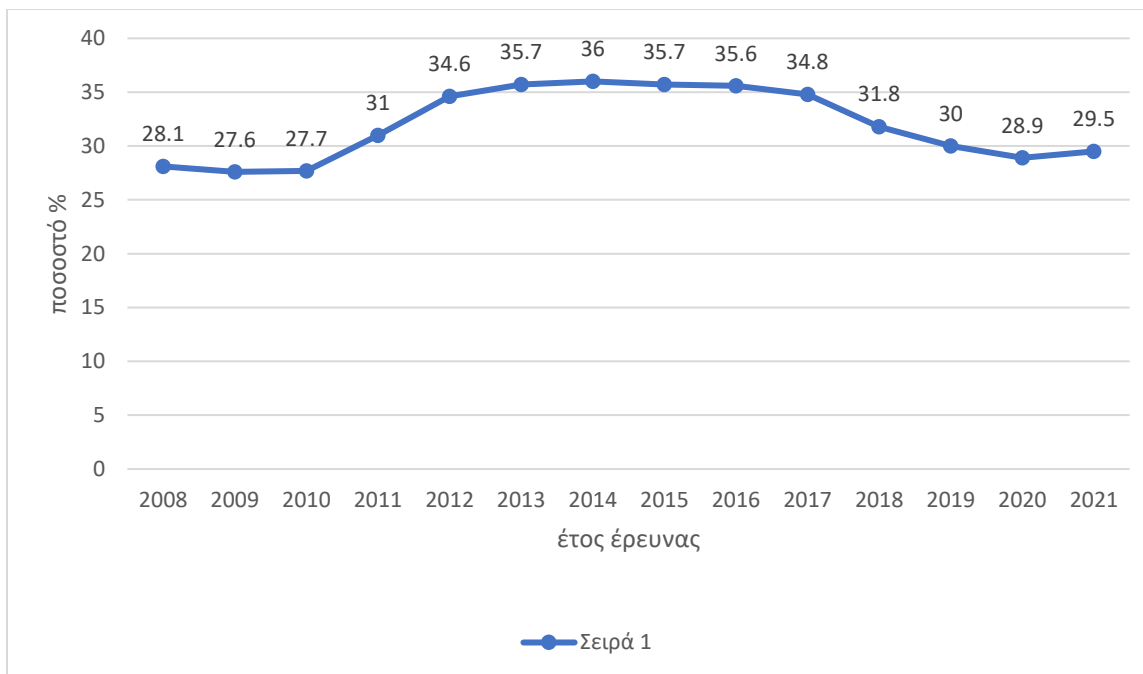
Πηγή : ΕΛΣΤΑΤ 2021, ίδια διαμόρφωση

Διάγραμμα 2 Πληθυσμός σε κίνδυνο φτώχειας υπολογιζόμενος με το κατώφλι φτώχειας του 2008

Πηγή : ΕΛΣΤΑΤ, 2020, ίδια διαμόρφωση

Διάγραμμα 3 Πληθυσμός σε κίνδυνο φτώχειας ή σε κοινωνικό αποκλεισμό (2008-2021)

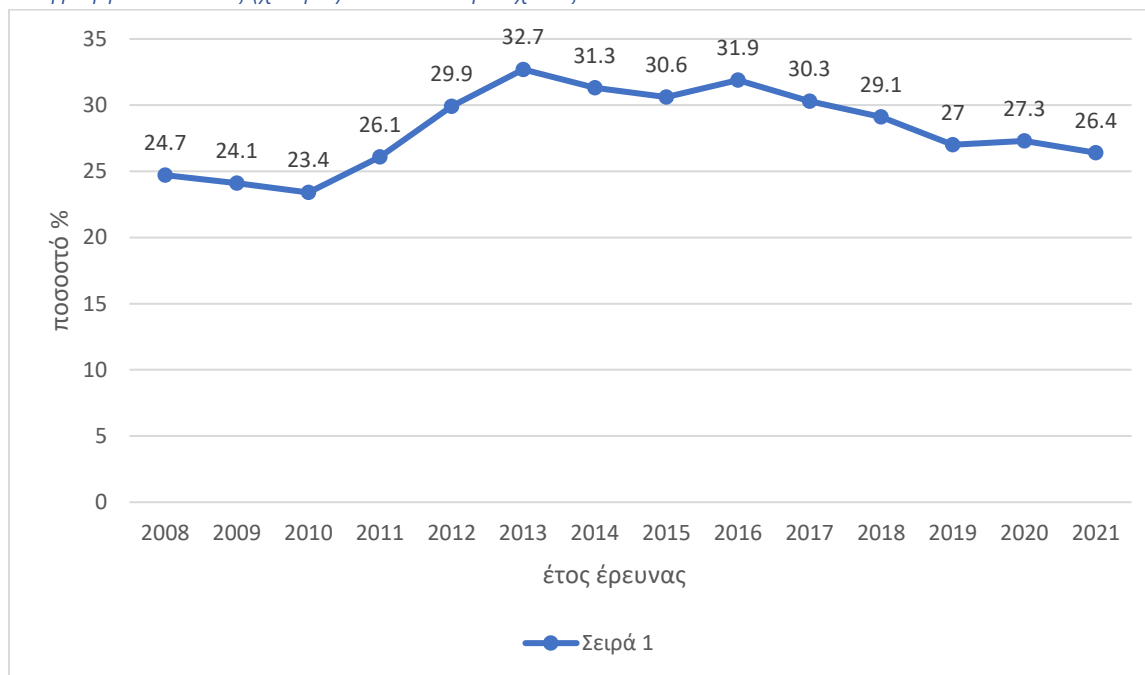

Πηγή : ΕΛΣΤΑΤ,2021, ίδια διαμόρφωση

1.5 Βάθος -χάσμα της φτώχειας

Το βάθος -χάσμα της φτώχειας προσεγγίζει την ένταση της φτώχειας. Το ερώτημα που διερευνάται είναι πόσο φτωχοί είναι οι φτωχοί. Το βάθος του κινδύνου φτώχειας στην Ελλάδα έχει αυξηθεί σημαντικά κατά την περίοδο της κρίσης με μέγιστη τιμή να λαμβάνει το έτος 2013 όπου ανήλθε σε 32,4% (από 23,4% που ήταν το 2009). Με άλλα λόγια την πρώτη πενταετία της κρίσης το έτος 2013 το 50% των φτωχών λάμβανε εισόδημα ανώτερο του 67,3% του κατωφλιού του κινδύνου φτώχειας (το οποίο αντιστοιχεί σε 5.023 ευρώ) δηλαδή πάνω από 3.380 ευρώ διαθέσιμο ατομικό εισόδημα ετησίως. Ύστερα από αυξομειώσεις κατά την χρονική περίοδο της κρίσης ακόμη και σχετικά πρόσφατα το έτος 2019 βρίσκεται στο υψηλό ποσοστό του 27%. Ειδικότερα σύμφωνα με τα δεδομένα που έχουν ανακοινωθεί βάσει της Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών του έτους 2019 το 50% των φτωχών διαθέτουν ετήσιο ατομικό εισόδημα άνω των 3.589 ευρώ.

Διάγραμμα 4 Βάθος (χάσμα) κινδύνου φτώχειας 2008-2021

Πηγή : ΕΛΣΤΑΤ, 2021, ίδια διαμόρφωση

1.6 Εισόδημα

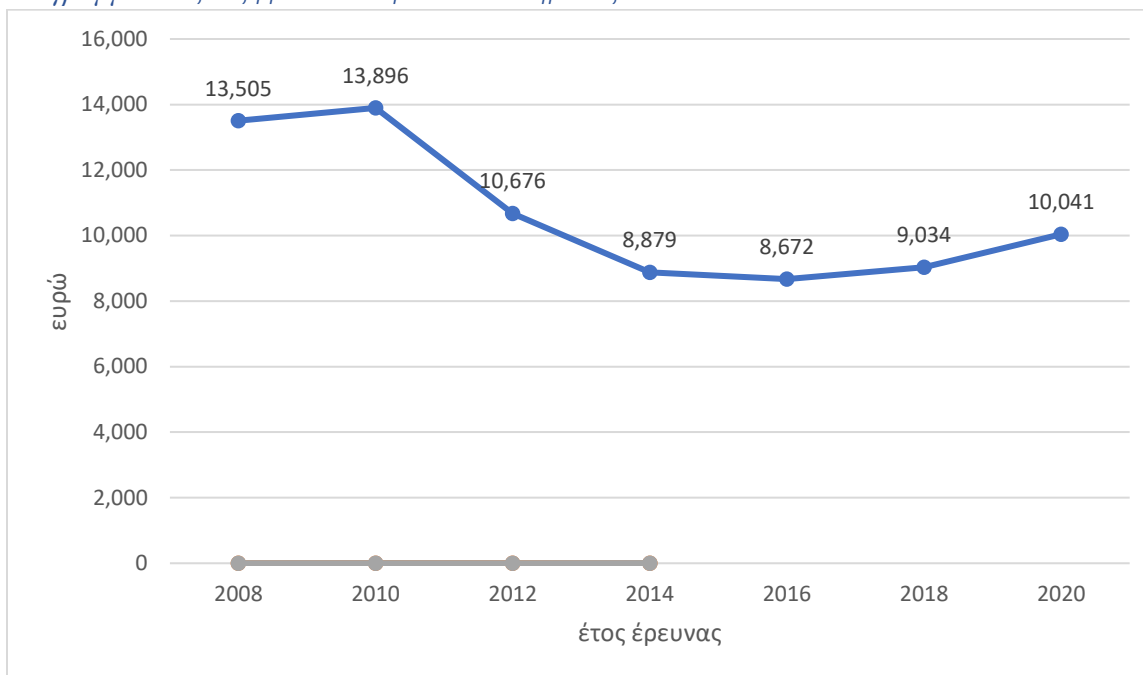
Στην διαδικασία συσχέτισης της κρίσης με την εξέλιξη του κινδύνου φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού θα πρέπει να εστιάσουμε στην συρρίκνωση του διαθέσιμου εισοδήματος. Τα πρώτα έτη της κρίσης το εισόδημα μειώθηκε για την συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού λόγω περικοπών μισθών και συντάξεων καθώς και μείωση επιδομάτων και κοινωνικών παροχών όπως προβλεπόταν στις πολιτικές λιτότητας που εφαρμόστηκαν. Κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης του 2008 καταργήθηκε μεταξύ άλλων η εθνική συλλογική σύμβαση εργασία μέσω της οποίας ρυθμιζονταν ο κατώτατος μισθός. Ως αποτέλεσμα βασικός κατώτατος μισθός των υπαλλήλων συρρικνώθηκε κατά 22% για τον γενικό πληθυσμό (586,08 ευρώ μεικτά) και κατά 32% για εργαζόμενους κάτω των 25 ετών (510,95 ευρώ μεικτά). Παράλληλα, αποτέλεσμα είχε να μειωθεί και το ύψος του τακτικού επιδόματος ανεργίας που υπολογίζεται σύμφωνα με τον βασικό κατώτατο μισθό. Στην ίδια λογική συγκράτησης κόστους προωθήθηκαν πολιτικές με στόχο την ευελιξία και την ανταγωνιστικότητα της αγοράς εργασίας.(Alexios A. Mentis, 2015). Εάν αναλογιστούμε την κατάσταση που επικρατούσε στην υπόλοιπη Ευρώπη την περίοδο της διεθνούς χρηματοπιστωτικής κρίσης

του 2008, διαπιστώνεται ότι η Ελλάδα είναι μεταξύ των χωρών του ΟΟΣΑ με την μεγαλύτερη περικοπή του εισοδήματος της τάξης του 22% την περίοδο 2009-2014. Ταυτόχρονα, το μέσο διαθέσιμο εισόδημα σε επίπεδο νοικοκυριού στην Ελλάδα αντιστοιχούσε στο 56% του μέσου όρου του ΟΟΣΑ. (Μπαλούρδος 2011)

Το 2008 το μέσο ατομικό εισόδημα ετησίως ανερχόταν στα 12.051 ευρώ ενώ το 2010 στα 13.896 ευρώ. Στην συνέχεια όταν οι επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης άρχισαν να γίνονται αντιληπτές η μείωση του μέσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος ανά άτομο υπολογίζεται της τάξης του 15,5% το 2012 (10.676 ευρώ) και 13% το 2013 (9.303 ευρώ) με χαμηλότερη τιμή να φτάνει το 2016 (8.672 ευρώ). Αναφορικά με τα νοικοκυριά, το μέσο ετήσιο διαθέσιμο εισόδημα για όλους τους τύπους των νοικοκυριών της Ελλάδας μειωνόταν διαρκώς σε όλη την χρονική περίοδο της κρίσης από 24.224 ευρώ το 2010 έφτασε στην έρευνα EU-SILC του 2016 στα 14.932 ευρώ. (ΕΛΣΤΑΤ, EU-SILC 2017)

Οι οικογένειες κατά την διάρκεια της κρίσης απώλεσαν σημαντικό μέρος του διαθέσιμου εισοδήματος τους. Ειδικότερα, σύμφωνα με έρευνα (Alexios- Fotios A. Mentis, 2015) κατά μέσον όρο οι οικογένειες με παιδιά στην Ελλάδα έχουν χάσει το ισοδύναμο 14 χρόνων αύξησης εισοδήματος. Αντίστοιχά, τα μονογονεϊκά νοικοκυριά έχουν χάσει το ισοδύναμο 20 χρόνων αύξησης εισοδήματος ενώ οι οικογένειες μεταναστών 37 χρόνια. Εκ του αποτελέσματος λόγω της περικοπής του διαθέσιμου μέσου εισοδήματος έχει μειωθεί (σε χρηματικούς όρους) το όριο της σχετικής φτώχειας (60% του μέσου ισοδύναμου διαθέσιμου εισοδήματος) για όλους τους τύπους των νοικοκυριών κατά την διάρκεια της κρίσης. Ειδικότερα, σύμφωνα με την Έρευνα Εισοδήματος και Συνθήκων Διαβίωσης των Νοικοκυριών της ΕΛΣΤΑΤ του 2013 (για τα εισοδήματα του 2012) το χρηματικό όριο της σχετικής φτώχειας για ένα μονομελές νοικοκυριό μειώθηκε από 7.178 ευρώ ετησίως (το 2010) σε 4.500 ευρώ ενώ ανάλογη ήταν η μείωση για τετραμελή νοικοκυριά (από 15.073 ευρώ ετησίως το 2010 σε 9.450 ευρώ το 2013).

Διάγραμμα 5 Εξέλιξη μέσου ατομικού εισοδήματος

Πηγή ΕΛΣΤΑΤ, 2021, ίδια διαμόρφωση

2. Ο αντίκτυπος της κρίσης στον κίνδυνος φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού

2.1 Η διαχείριση της κρίσης

Για να διερευνήσουμε εκτενώς τον αντίκτυπο της κρίσης και τις επιπτώσεις της, θα πρέπει να εξεταστεί η δημοσιονομική πολιτική που ακολουθήθηκε και οι βασικότερες κατευθύνσεις κατά την περίοδο της κρίσης. Η επιλογή που φαίνεται ότι κυριαρχεί για την αντιμετώπιση της κρίσης είναι η πολιτική λιτότητας. Η εν λόγω ρητορική θεωρεί ως αίτια της κρίσης, που χρήζουν διαχείρισης, την κακοδιαχείριση, τις δημόσιες δαπάνες και τις εσωτερικές αδυναμίες. Στο πλαίσιο αυτό, η φτώχεια αντιμετωπίζεται ως πρόβλημα του ατόμου και αποτέλεσμα προσωπικών επιλογών εκπαίδευσης και κατάρτισης. Οι πολιτικές αντιμετώπισης της κρίσης είχαν νεοφιλελεύθερο χαρακτήρα με έμφαση την διαχείριση του δημοσίου χρέους. Η κυρίαρχη κατεύθυνση μπορεί να συνοψιστεί ως εξής: δημοσιονομική προσαρμογή, έλεγχος των ελλειμμάτων με στόχο τα πρωτογενή πλεονάσματα, συρρίκνωση των δαπανών και αύξηση των εσόδων με παράλληλη απορρύθμιση της αγοράς εργασίας και περιορισμό της προστασίας. (Χ. Παπαθεοδώρου, στο Κ. Δημουλάς Γ. Κουζής (επιμ.) 2018)

Το μείγμα πολιτικής που εφαρμόστηκε τα πρώτα χρόνια της κρίσης (2009-2013) κατευθύνθηκε από ένα εκτενές πρόγραμμα πολιτικών και διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, γνωστό και ως Μνημόνιο, την εφαρμογή του οποίου συντόνιζε το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), η Ευρωπαϊκή Επιτροπή και η Ευρωπαϊκή Κεντρική Τράπεζα (ΕΚΤ). Ο στόχος βάσει του οποίου κατευθυνόταν η πολιτική λιτότητας ήταν η συρρίκνωση του δημοσιονομικού ελλείματος (κατά 11,2% του ΑΕΠ έως το 2013) και η ύπαρξη πρωτογενούς πλεονάσματος. Βάσει της επιταγής αυτής εφαρμόστηκαν μέτρα με στόχο την συρρίκνωση των δαπανών και ανεύρεση νέων εσόδων. Επιχειρήθηκαν για τον σκοπό αυτό θεσμικές παρεμβάσεις και αύξηση της φορολογίας (κατάργηση φοροαπαλλαγών, αύξηση του ΦΠΑ και της έμμεσης φορολογίας σε καύσιμα, καπνό και είδη πολυτελείας.) Επιπρόσθετα, με το μνημόνιο που συμφωνήθηκε τον Φεβρουάριο του 2012 δρομολογήθηκαν για την επόμενη διετία (2013-2014) παρεμβάσεις λιτότητας (ύψους 13,5 δισ. ευρώ) για την περίοδο 2013-2014 εκ των οποίων η πλειονότητα (9,4 δισ.) θα εφαρμοζόταν το 2013. Ειδικότερα, η πολιτική λιτότητας που εφαρμόστηκε επέβαλε περεταίρω περικοπές στις δημόσιες δαπάνες, στους μισθούς και στις κοινωνικές παροχές αλλά και στην αύξηση της φορολογίας.(Κατσίκας, Δ., Καρακίτσιος, κ. άλλοι 2014).

2.2Αλλαγές στην αγορά εργασίας

Με το νέο πλαίσιο που διαμορφώθηκε στην αγορά εργασίας την χρονική περίοδο 2010-2017 προωθήθηκε η ευελιξία στην αγορά εργασίας και ενισχύθηκε το αίσθημα ανασφάλειας. Το περιεχόμενο των μέτρων που διαμόρφωσαν το εργασιακό καθεστώς αφορούν συνοπτικά μεταβολές στον τρόπο διαμόρφωσης των μισθών, μείωση του μισθολογικού κόστους, άρση της προστασίας των εργαζομένων από τις απολύσεις και σύγκλιση του δημόσιου με τον ιδιωτικό τομέα με κλίμα γενικευμένης υποβάθμισης. Η προώθηση της ευελιξίας επιτεύχθηκε με παρεμβάσεις στο σύστημα της μερικής απασχόλησης (κατάργηση των προσαυξήσεων στις υπερωρίες), στην διευκόλυνση του δανεισμού των εργαζομένων, με ευνοϊκές ρυθμίσεις στις συμβάσεις ορισμένου χρόνου (επέκταση των συνεχών ανανεώσεων) και στην εκ περιτροπής εργασία(δυνατότητα επιβολή μονομερώς από τον εργοδότη λόγω οικονομικών δυσκολιών). Επιπρόσθετα, οι αλλαγές αφορούσαν και τον δημόσιο τομέα με συρρίκνωση κατά 22% της απασχόλησης(εισαγωγή του λόγου 1:10 και 1:5 μεταξύ προσλήψεων και αποχωρήσεων, μείωση των θέσεων αναπληρωτών στην εκπαίδευση, εποχιακών και συμβάσεις

ορισμένου χρόνου στην τοπική αυτοδιοίκηση και στην υγεία) και μείωση των μισθών κατά 30% (περικοπές μισθών και επιδομάτων, αντικατάσταση του 13^{ου} και 14^{ου} μισθού).(Κουζής Γ. στο Κ. Δημουλάς Γ. Κουζής (επιμ.) 2018)

2.3 Κίνδυνος Φτώχειας ανά Τύπο Απασχόλησης

Κατά την διάρκεια της κρίσης παρατηρήθηκε ότι η ύπαρξη απασχόλησης ενδεχομένως να μην επαρκούσε για την κάλυψη των αναγκών ως αποτέλεσμα της περικοπής των εισοδημάτων για την συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού. Ο κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού αυξήθηκε στην κατηγορία των εργαζόμενων ατόμων 18-64 ετών. Ενδεικτικά, αναφερόμαστε σε εργασιακή φτώχεια ,σύμφωνα με την Eurostat, όταν το συνολικό διαθέσιμο μηνιαίο εισόδημα ενός νοικοκυριού όπου τα μέλη του εργάζονται, είναι κάτω από το κατώφλι της φτώχειας. (Eurostat, eu/statistics explained) Το ποσοστό σχετικής φτώχειας ανά τύπο απασχόλησης, σύμφωνα με τα δεδομένα της EU-SILC, φανερώνει ότι τα άτομα που εργάζονται με συμβάσεις μερικής απασχόλησης κινδυνεύουν σε ποσοστό 27% το 2013 και 30,3% το 2016 ενώ συγκριτικά με τους εργαζόμενους με πλήρη απασχόληση ο ίδιος δείκτης προσεγγίζει το 10,7% (2013) και 12,2% (2016).

Είναι σημαντικό να εξετάσουμε πως εξελίχθηκε η απασχόληση σε ευρύτερο πλαίσιο κατά την διάρκεια της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης του 2008. Σύμφωνα με στοιχεία της έρευνας για το εργατικό δυναμικό της ΕΕ (Eurostat, Labor Force Surveys, 2013) το ποσοστό απασχόλησης στην ΕΕ ανερχόταν σε 65,7% το 2008 υπήρξε μια μείωση την πρώτη διετία της κρίσης (64,1% το 2010) ενώ επανήλθε σε ανοδική πορεία από το 2014 (64,9%). Τα ποσοστά απασχόλησης ποικίλουν στην Ευρώπη κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης με το ζήτημα της έλλειψης απασχόλησης να είναι εντονότερο και να διαφοροποιείται ανάλογα την χώρα αναφοράς. Αξιοσημείωτο είναι ότι το 2014 μόλις τέσσερις χώρες από τις 28 που ανήκουν στην ΕΕ είχαν ποσοστό απασχόλησης λιγότερο από 60%. Μάλιστα, η Ελλάδα έχει το μικρότερο ποσοστό απασχόλησης (49,4%) στην ΕΕ το 2014 έχοντας συρρικνωθεί σημαντικά κατά την περίοδο της κρίσης.(61,4% το 2008) Στην αντίθετη κατεύθυνση, σύμφωνα με την Eurostat τα υψηλότερα ποσοστά απασχόλησης (μεταξύ 70 με 75%) στην ΕΕ καθ' όλη την διάρκεια της κρίσης έχουν η Αυστρία, η Γερμανία, το Ηνωμένο Βασίλειο, η Γερμανία ενώ πρώτη στην Ευρώπη σε

ποσοστό απασχόλησης το 2014 είναι η Σουηδία (74,9%). (Στατιστικές Απασχόλησης, Statistics Explained, Europa.eu)

2. 3.1 Μερική Απασχόληση και Υποαπασχόληση

Η Ελλάδα είναι από τις χώρες όπου η μερική απασχόληση αφορά μικρό ποσοστό των εργαζομένων. Η μερική απασχόληση δεν ήταν ευρέως ανεπτυγμένη στην Ελλάδα προ κρίσεως όπου το 2008 αντιπροσώπευε μόλις το 5,8% των εργαζομένων συγκριτικά με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο(ΕΕ 17,6% το 2008) ενώ το 2013 αντιπροσώπευε το 8% των εργαζομένων (ΕΕ 19,6% το 2013). Στην κατηγορία αυτή ανήκουν επίσης η Βουλγαρία (2,2% των εργαζομένων το 2015), η Τσεχία (5,2%) και η Σλοβακία (5,7%). Ειδικότερα το 2010 στην Ελλάδα το 6,1% των εργαζομένων η βασική του εργασία ήταν με συμβάσεις μερικής απασχόλησης ένα αυξήθηκε κατά την διάρκεια της κρίσης και το 2015 αντιπροσώπευε το 9,3% των εργαζομένων. Παρατηρούμε ότι ενδεχομένως η μερική απασχόληση να μην αποτελεί επιλογή των εργαζομένων αλλά αδυναμία εύρεσης πλήρους απασχόλησης. Η Ελλάδα το 2016 είχε το μεγαλύτερο ποσοστό υποαπασχολούμενων εργαζομένων μερικής απασχόλησης στην Ευρώπη καθώς το 74,1% των εργαζομένων μερικής απασχόλησης (15-74 ετών) επιθυμούσε και μπορούσε να εργάζεται παραπάνω ώρες. (41,6% το 2008, 69,4% το 2015.) Με υψηλά ποσοστά υποαπασχόλησης των εργαζόμενων μερικής απασχόλησης ακολουθούσε η Κύπρος (63,7%), η Ισπανία (74,1%), η Πορτογαλία (45,1%) και η Σλοβακία (43,5%).

Σε κάποιες χώρες κράτη μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης η μερική απασχόληση είναι περισσότερο διαδεδομένη ως πρακτική και αφορά σημαντικό ποσοστό του εργατικού δυναμικού όπου την επιλέγουν. Στην κατηγορία αυτή με υψηλά ποσοστά μερικής απασχόλησης ανήκαν το 2015 η Ολλανδία (46,9% των εργαζομένων), η Ελβετία (37,6%), η Αυστρία (27,7%) και η Γερμανία (26,8). Εν συνεχεία, μελετώντας τις στατιστικές απασχόλησης που έχει ανακοινώσει η Eurostat παρατηρούμε ότι κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης στην Ευρώπη το ποσοστό των ατόμων ηλικίας 15 έως 64 ετών που ήταν μερικώς απασχολούμενοι αυξήθηκε από 17,9% το 2010 σε 19,6% το 2014. Ταυτόχρονα το 14% των εργαζόμενων εργάζονταν με συμβάσεις ορισμένου χρόνου. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι γυναίκες εργάζονται με συνθήκες μερικής απασχόλησης σε μεγαλύτερο ποσοστό συγκριτικά με τους άντρες. Χαρακτηριστικά, το 2014 στην ΕΕ το 32,2% των εργαζόμενων γυναικών (15 έως 64 ετών) βρίσκονταν σε

συνθήκες μερικής απασχόλησης συγκριτικά με 8.8% των αντρών αντίστοιχης ηλικίας. (Eurostat, Labor Force Surveys, 2013) Στην Ευρώπη το 2016 σύμφωνα με την Eurostat εξετάζοντας την πληθυσμιακή ομάδα των ατόμων 15 έως 74 ετών 224 εκατομμύρια ήταν εργαζόμενοι, 21 εκατομμύρια ήταν άνεργοι και 135 εκατομμύρια ήταν μη οικονομικά ενεργοί. Αναφορικά με τις συνθήκες εργασίας 8 στους 10 εργαζόμενους απασχολούνταν πλήρως και 2 στους 10 με μερική απασχόληση. (45,3 εκατομμύρια εργαζόμενοι). Εστιάζοντας στην μερική απασχόληση το 20,9% των εργαζομένων μερικής απασχόλησης (9,5 εκατομμύρια) υποαπασχολούνταν δηλαδή επιθυμούσαν και μπορούσαν να δουλεύουν παραπάνω ώρες. Η πλειοψηφία των υποαπασχολούμενων εργαζομένων ήταν γυναίκες (65%).

2.4 Κίνδυνος φτώχειας και Ανεργία

Οι εργαζόμενοι είναι αντιληπτό ότι αντιμετωπίζουν σημαντικό κίνδυνο φτώχειας ωστόσο σε μικρότερο βαθμό συγκριτικά με τους άνεργους και τους οικονομικά μη ενεργούς. Συγκριτικά, το ποσοστό κινδύνου φτώχειας στους εργαζόμενους ανέρχεται σε 11,9% στους λοιπούς μη οικονομικά ενεργούς σε 30,0% και στους άνεργους σε 44,0% το 2011. Η αύξηση της ανεργίας ήταν από τα σημαντικότερα ζητήματα που απασχόλησαν την ελληνική κοινωνία κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης. Με σκοπό την περαιτέρω κατανόηση την σχέσης του κινδύνου φτώχειας με την έλλειψη απασχόλησης θα χρησιμοποιηθούν στατιστικά δεδομένα από τις Έρευνες Εργατικού Δυναμικού της ΕΛΣΤΑΤ .

Τη πρώτη τετραετία της κρίσης μειώθηκαν οι απασχολούμενοι κατά 900.000 άτομα και η οικονομική δραστηριότητα κατά 23% με αποτέλεσμα την μείωση του ποσοστού απασχόλησης. Ειδικότερα το 2008 (1^ο τρίμηνο) το ποσοστό απασχόλησης υπολογιζόταν στο 61,3% ενώ με την εξέλιξη της κρίσης μέχρι το 2013 (1^ο τρίμηνο) είχε μειωθεί αισθητά. (48,1%). Συγκεκριμένα για την ηλικιακή ομάδα 20-64 ετών το 2012 η απασχόληση κυμαίνεται στο 55,3% .(61,4% το 2008). ενώ οι άνεργοι υπολογίζονται ότι είναι 1.345.715 άτομα. Είναι σημαντικό ότι η Ελλάδα έχει το μικρότερο ποσοστό απασχόλησης στην ΕΕ (49,4% το 2014) έχοντας συρρικνωθεί σημαντικά κατά την περίοδο της κρίσης.(61,4% το 2008). Βασική αιτία της σημαντικής συρρίκνωσης του ποσοστού απασχόλησης αποτελεί η ανεργία.

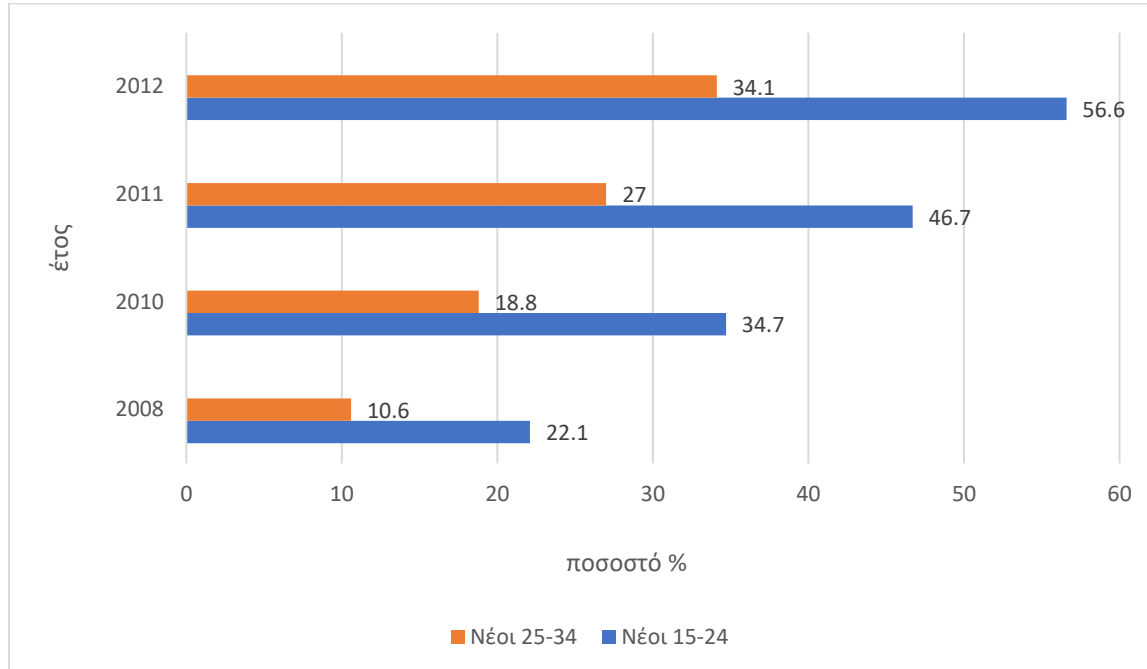
Υπήρξε μια έξαρση της ανεργίας από 8,9% το 2008 στο 27,3% το 2013 δηλαδή 1.350.000 ανέργους κατά προσέγγιση. Αναλυτικότερα, ήδη την πρώτη διετία της κρίσης το ποσοστό των ανέργων διπλασιάστηκε (σε 15% το 2010) με αυξητικές τάσεις κάθε χρόνο για την τετραετία 2008-2012 (20 % το 2011 , 25 % το 2012) Παράλληλα για το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα το 11,7% των ανέργων (158.000 άτομα) πληρούσαν τις προϋποθέσεις και τους χορηγούνταν το τακτικό επίδομα ανεργία. Η μακροχρόνια ανεργία επίσης μεγεθύνθηκε σημαντικά κατά την εξέλιξη της κρίσης. (2007: 34,7% των ανέργων, 2012: 41,9% 2013: 70,5%, 2014: 73,1%). Ο αριθμός των ανέργων μειώθηκε για πρώτη φορά από την έναρξη της κρίσης το 2014 (26,5 %) και υπολογίστηκε σε 1.242.219 άτομα ενώ ο οικονομικά μη ενεργός πληθυσμός αποτελούνταν από 3.334.759 άτομα. (ΕΛΣΤΑΤ, 2016)

Ιδιαίτερα ανησυχητικό φαινόμενο κατά την διάρκεια της οικονομικής ύφεσης ήταν η νεανική ανεργία όπου αυξήθηκε ραγδαία. Συγκεκριμένα το 2012 το 56,6% των νέων 15 έως 24 ετών και το 34,1% των ατόμων 25 έως 34 ετών ήταν άνεργοι. Η ανεργία κατά την εξέλιξη της οικονομικής κρίσης φαίνεται ότι έπληξε ιδιαίτερα τους νέους 15-24 ετών. (2008 :22,1%,2012: 56,6%) και τους νέους 25-34 ετών (2008 : 10,6%, 2012: 34,1%). Το ποσοστό των ανέργων διογκώθηκε εμφανώς και στις μεγαλύτερες ηλικίες 35-44 ετών (2008: 6,1, 2012: 23,3%) ενώ αντιληπτή είναι και η αύξηση της ανεργίας στα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας 45-54 ετών (2008: 4,5%, 2012 :19,5%) και 55-64 ετών (2008: 3,1%, 2012: 15,4%) όπου η ανεργία κυμαινόταν σε χαμηλά επίπεδα πριν την έναρξη της κρίσεως. (Έρευνα Εργατικού Δυναμικού ΕΛΣΤΑΤ, 2012)

Συνδυαστικά, σε αυτό το σημείο θα αντλήσουμε πληροφορίες από τις εκθέσεις του Οργανισμού Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού για να διερευνηθεί η έκταση του φαινομένου της ανεργίας και η στήριξη τους από το κράτος. Μια τετραετία μετά την έναρξη της κρίσης, ειδικότερα τον Φεβρουάριο του 2012, οι εγγεγραμμένοι στο μητρώο ανέργων του ΟΑΕΔ (που αναζητούν ενεργά για εργασία) υπολογίζονταν ότι είναι 770.369 άτομα από τα οποία περίπου το 40% (308.313 άτομα) ήταν μακροχρόνια άνεργοι (περισσότερο από 12 μήνες). Παράλληλα 185.672 άτομα είναι οι μη αναζητούντες εργασία οι οποίοι είναι εγγεγραμμένοι στο μητρώο του ΟΑΕΔ. Χαρακτηριστικά από το σύνολο των ανέργων επιδοτούνται ένα μικρό ποσοστό αυτών. (283.027 άτομα.) ενώ το 27,98% αυτών (79,189 άτομα) πρόκειται για ανέργους με

εποχιακή απασχόληση δηλαδή που εργάζονταν στον τουριστικό τομέα. (Συνοπτική Έκθεση Εγγεγραμμένοι στο Μητρώο του ΟΑΕΔ, Φεβρουάριος 2012)

Διάγραμμα 6 Εξέλιξη νεανικής ανεργίας την περίοδο 2008-2012

Πηγή: Έρευνα Εργατικού Δυναμικού ΕΛΣΤΑΤ, 2012, ίδια διαμόρφωση

2.5 Νοικοκυριά χαμηλής εντάσεως εργασίας

Η χαμηλή ένταση της εργασίας σε ένα νοικοκυριό συνδέεται με χαμηλό εισόδημα για αυτό αποτελεί και μεταβλητή που συνθέτει τον δείκτη AROPE. Στην Ευρώπη τα νοικοκυριά χαμηλής εντάσεως εργασίας βρίσκονταν στην δυσμενέστερη θέση αφού το 67,9% των νοικοκυριών με πολύ χαμηλή εντάσεως εργασίας με εξαρτώμενα παιδιά κινδυνεύει από φτώχεια ή κοινωνικό αποκλεισμό . (Eurostat, 2011), Εν συνεχεία, στην Ελλάδα ο πληθυσμός που ζει σε νοικοκυριά στα οποία δεν εργάζεται κανένα μέλος ή εργάζεται λιγότερο από 3 μήνες συνολικά το έτος υπολογιζόταν ότι ήταν 544.800 άτομα το 2010. Κατά την εξέλιξη της οικονομικής ύφεσης η εν λόγω κατηγορία νοικοκυριών πολλαπλασιάστηκε. Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ το 2013 19,6% του πληθυσμού ηλικίας 18-59 ετών (1.200.800 άτομα) διαβιούσε σε χαμηλής εντάσεως εργασίας νοικοκυριά. Μάλιστα φαίνεται ότι τι φαινόμενο αυτό επικρατεί μέχρι και το 2016 όπου υπολογίστηκε ότι 1,2 εκατομμύρια άτομα στην Ελλάδα ζουν σε νοικοκυριά χαμηλής εντάσεως εργασίας. Τα παιδιά που ζούσαν σε νοικοκυριά που δεν εργάζονταν οι γονείς του ή

εργάζονται λιγότερο από 3 μήνες συνολικά το έτος ανέρχονταν το 2012 σε 13,2% (292,000 νοικοκυριά) έχοντας πολλαπλασιαστεί κατά την περίοδο της κρίσης ενώ το 2008 υπολογίζονταν σε 88.000 νοικοκυριά, Παράλληλα ο κίνδυνος της φτώχειας σε νοικοκυριά χαμηλής εντάσεως εργασίας με εξαρτώμενα παιδιά ανέρχεται την ίδια περίοδο στο 54%. (ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνες Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών ετών 2010-2013)

3.Χαρακτηριστικά ατόμων που κινδυνεύουν από φτώχεια και κοινωνικό αποκλεισμό

Αντιληπτό γίνεται ότι δεν κινδυνεύουν όλοι ,ενδεχομένως στον ίδιο βαθμό, να βρεθούν σε συνθήκες φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Αντίστοιχα, η κρίση του 2008 δεν είχε τις ίδιες επιπτώσεις για όλους. Τα άτομα που ανήκουν στις ευάλωτες ομάδες διατρέχουν αυξημένο κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού κατά την περίοδο της κρίσης όπου γεγονότα όπως η περικοπή του εισοδήματος, η απώλεια κάποια θέσης εργασίας, η ανεργία, η αλλαγή κριτηρίων για την παροχή κοινωνικών επιδομάτων ενδέχεται να δράσει σωρευτικά, επιδεινώνοντας την υφιστάμενη θέση τους. (Μπαλούρδος Δ., 2011).

Ορισμένες κοινωνικές ομάδες διαχρονικά αντιμετώπιζαν δυσανάλογα υψηλό κίνδυνο φτώχειας. Οι μονογονεϊκές οικογένειες και οι οικογένειες με τρία ή περισσότερα παιδιά παρουσίαζαν σε σημαντικό ποσοστό κίνδυνο φτώχειας και υλικής στέρησης και πριν την εκκίνηση της κρίσης και αντιστοίχως, επλήγησαν σε μεγαλύτερο βαθμό. Στις ευάλωτες ομάδες αυτής της κατηγορίας με διαχρονικά υψηλά ποσοστά κινδύνου φτώχειας στην Ελλάδα ανήκουν επίσης οι γυναίκες, τα άτομα νεαρής ηλικίας και τα παιδιά, άνεργοι καθώς και εργαζόμενοι σε ευέλικτης μορφής απασχόλησης κυρίως οι μερικώς απασχολούμενοι, άτομα χωρίς τυπικά εκπαιδευτικά προσόντα και ηλικιωμένοι. (Διαφέρμος Γ., Παπαθεοδώρου Χ. 2010). Τα μονοπρόσωπα νοικοκυριά που αποτελούνται από άτομα νεαρής ηλικίας, ανέργους ή συνταξιούχους επίσης πλήττονται σε αυξημένο βαθμό κατά την διάρκεια της κρίσης. Παράλληλα, οι γυναίκες είναι εκτεθειμένες στον κίνδυνο φτώχειας καθώς η πλειονότητα των μονογονεϊκών και των μονοπρόσωπων νοικοκυριών αποτελούνται από γυναίκες. (Μπαλούρδος Δ. και Πετράκη Μ. 2012)

Στην κατηγορία των ατόμων που κινδυνεύουν από φτώχεια προστέθηκαν άτομα κατά την διάρκεια της κρίσης τα όποια διαχρονικά δεν είχαν υψηλά ποσοστά φτώχειας μεταβάλλοντας το προφίλ των ευάλωτων ομάδων. Τα άτομα αυτά που κινδυνεύουν από φτώχεια και κοινωνικό αποκλεισμό κατά την διάρκεια της κρίσης προέρχονται και από την μικρομεσαία τάξη, έχουν επαρκές εκπαιδευτικό επίπεδο και πλήττονται κυρίως από ανεργία ή κίνδυνο φτώχειας παρόλο που εργάζονται. Χαρακτηριστικά, τα άτομα με τριτοβάθμια εκπαίδευση που προ κρίσεως ,κατά γενική ομολογία, δεν αντιμετώπιζαν κίνδυνο ανεργίας και απασχολούνταν με ικανοποιητικές αμοιβές βρέθηκαν να κινδυνεύει κυρίως λόγω της ανεργίας και της περικοπής μισθών μετά το 2008. (Mentis A.,2015)

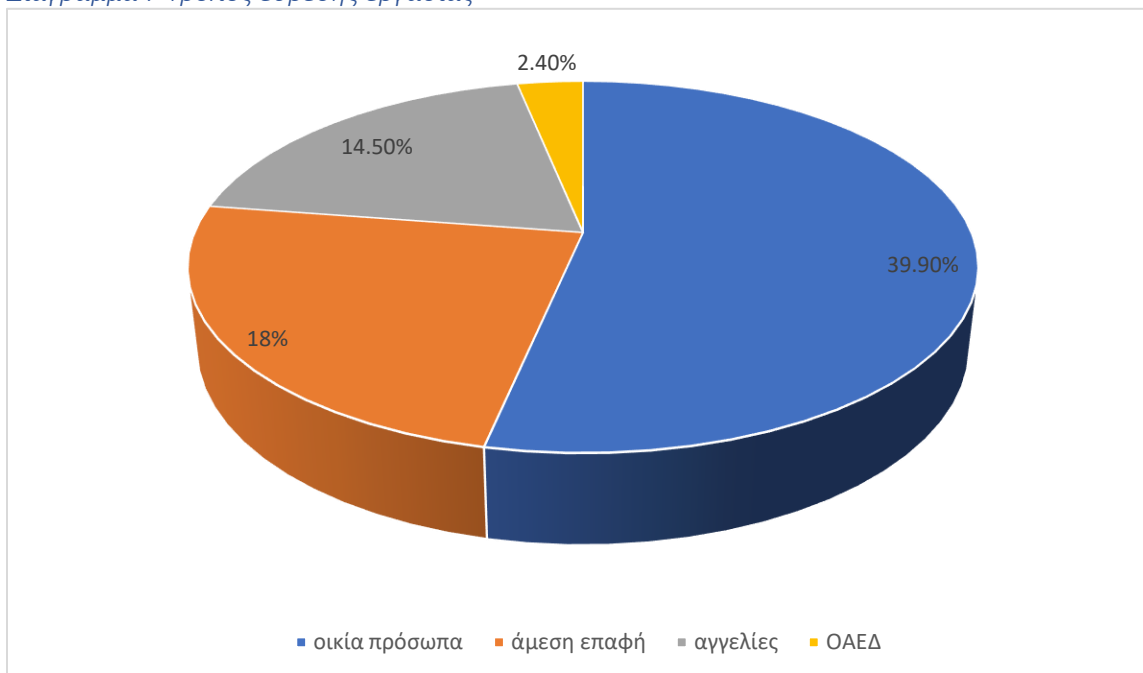
3.1 Νέοι σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού

Ο κίνδυνος φτώχειας είναι αυξημένος για την συγκεκριμένη ηλικιακή κατηγορία σε σημείο το 2013 ένας στους τρεις νέους ηλικίας 16-24 να κινδυνεύει να βρεθεί κάτω από το κατώφλι της φτώχειας. Ειδικότερα για τους νέους μετά ακριβώς την ενηλικίωση (18 έως 19 ετών) το ποσοστό αυτών που κινδυνεύουν από φτώχεια αυξήθηκε από 19,6% το 2009 σε 50,8% το 2013. Οι νέοι επομένως πλήττονται δυσανάλογα κατά την διάρκεια της κρίσης. Λαμβάνοντας υπόψιν ότι ο βασικός κατώτατος μισθός συρρικνώθηκε κατά 22% για τον γενικό πληθυσμό και κατά 32% για εργαζόμενους κάτω των 25 ετών. Με αυτό τον τρόπο παρατηρούμε την δυσμενή θέση μισθολογικά που αντιμετωπίζουν τα άτομα νεαρής ηλικίας. (Κατσίκας Δ., Καρακίτσιος Α., κ. άλλοι 2014) Σύμφωνα με δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ το 2014 το 58,2% των νέων ηλικίας 15 έως 24 ήταν άνεργοι ποσοστό αρκετά υψηλότερο από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. (24%).

Μελετώντας την ευπάθεια της νεανικής ηλικίας και την σχέση της ηλικίας με τον κίνδυνο της φτώχειας εντοπίζεται η σύνδεση με την εργασία. Η ειδική έρευνα για την Είσοδο των Νέων στην Αγορά Εργασίας της ΕΛΣΤΑΤ που διεξήχθη το 2009 και το 2016 παρέχει ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την σχέση των νέων (ηλικίας 15- 34 ετών) με την αγορά εργασίας καθώς και τον κίνδυνο που διατρέχουν να βρεθούν σε κίνδυνο φτώχειας. Ειδικότερα το 50% των νέων έως 22 ετών και το 20% των νέων έως 25 ετών δεν έχει εργαστεί ποτέ. Ταυτόχρονα το 27,4% των νέων που συμμετείχαν στην έρευνα του 2009 εργάζονταν κατά την διάρκεια των σπουδών του είτε παράλληλα είτε

διακόπτοντας τελικώς τις σπουδές. Αναφορικά με την δυσκολία να βρουν δουλειά το 27,9% των ερωτηθέντων βρήκε εργασία με την λήξη των σπουδών ενώ για το 30,7% είχε χρειαστεί να περάσουν τουλάχιστον τέσσερα χρόνια από την λήξη των σπουδών. Παράλληλα το 49,9% των συμμετεχόντων είχαν ανώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο από τους γονείς τους. Ταυτόχρονα, το 49,9% των συμμετεχόντων είχαν ανώτερο εκπαιδευτικό επίπεδο από τους γονείς τους. Εμβαθύνοντας στις συνθήκες εργασίας των νέων μεγάλο ποσοστό των συμμετεχόντων (40,5%) εργάζονταν με συμβάσεις πλήρης απασχόλησης αλλά προσωρινού χαρακτήρα ενώ 11,4% εργάζονταν σε συνθήκες μερικής απασχόλησης. (ΕΛΣΤΑΤ 2009). Εν συνεχεία το 2016 ένας στους 5 φοιτητές εργάζονταν κατά την διάρκεια των σπουδών του. Παράλληλα εστιάζοντας στην δυσκολία που αντιμετωπίζουν οι νέοι να βρουν εργασία, από την αντίστοιχη έρευνα του 2016 διαπιστώνονται τα εξής. Το 2,4% συνολικά των συμμετεχόντων και το 6% των νέων που εργάζονταν τον τελευταίο χρόνο είχε λάβει βοήθεια και υποστήριξη από τον ΟΑΕΔ ή κάποια δημόσια υπηρεσία για να βρει εργασία κυρίως με την μορφή των συμβουλευτικών υπηρεσιών. Αναφορικά με τους διαθέσιμους τρόπους εύρεσης εργασίας η πλειοψηφία των νέων (39,9%) βρίσκει απασχόληση μέσω οικείων προσώπων (φίλων, γνωστών, συγγενών), με άμεση επαφή με τον εργοδότη (18%) ή μέσω αγγελιών (14,5%), ενώ ο ΟΑΕΔ συνεισφέρει σε μικρό βαθμό (2,4%). (ΕΛΣΤΑΤ, Δελτίο Τύπου Είσοδος των Νέων στην Αγορά Εργασίας , 2009, 2016)

Διάγραμμα 7 Τρόπος εύρεσης εργασίας

Πηγή ΕΛΣΤΑΤ, Δελτίο Τύπου Είσοδος των Νέων στην Αγορά Εργασίας 2016, ίδια επεξεργασία

3.2 Παιδική Φτώχεια

Τα παιδιά στην Ελλάδα το 2011 αποτελούσαν το 17,5% του συνολικού πληθυσμού (1,889,916 άτομα κάτω των 18 ετών) ενώ περίπου το 1/5 των νοικοκυριών στην Ελλάδα έχει εξαρτώμενα παιδιά (27%). Εξαρτώμενο μέλος ορίζεται σύμφωνα με την Eurostat <<οποιοδήποτε παιδί κάτω των 15 ετών και τα άτομα ηλικίας 15 έως 24 ετών που εξαρτώνται οικονομικά και κοινωνικά από κάποιο μέλος του νοικοκυριού τους>>. Ο κίνδυνος παιδικής φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού αναφέρεται σύμφωνα με την Eurostat : <<στις περιπτώσεις ατόμων κάτω των 18 ετών που διαμένουν σε νοικοκυριά που είτε βρίσκονταν σε κίνδυνο φτώχειας με εισοδηματικά κριτήρια, είτε αντιμετώπιζον υλική στέρηση, είτε βρίσκονταν σε χαμηλής εντάσεως εργασία νοικοκυριά>>. (EUROSTAT, EU statistics explained)

Μελετώντας τον κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού που αφορούν τα παιδιά στην Ελλάδα πριν την έναρξη της κρίσης προσέγγιζε το 23% το 2008. Το ποσοστό αυτό αυξήθηκε περισσότερο από ό,τι σε κάθε άλλη χώρα της ΕΕ κατά την περίοδο της κρίσης. Την πρώτη τετραετία οι δείκτες παιδικής φτώχειας σχεδόν διπλασιάστηκαν.

Συγκεκριμένα, το 26,9% των παιδιών το 2011 και το 38,1% των παιδιών (686.000 παιδιά) το 2013 κινδύνευαν να βρεθούν σε συνθήκες φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού. (ΕΛΣΤΑΤ, 2012) Παράλληλα, το βάθος κινδύνου φτώχειας το 2013 ανερχόταν σε 39% των παιδιών, ενώ η υλική στέρηση είναι υψηλότερη συγκριτικά με τις υπόλοιπες ηλικιακές κατηγορίες και υπολογίζεται για το 2015 σε 25,7% των παιδιών. Επιπρόσθετα, υπολογίζεται ότι το 40,5% των παιδιών ζουν κάτω από την γραμμή της φτώχειας και 23,2% σε συνθήκες σοβαρής υλικής στέρησης κυρίως παιδιά σε οικογένειες που οι υπεύθυνοι του νοικοκυριού έμειναν χωρίς εργασία κατά την περίοδο της κρίσης. Καθώς υποβαθμίζεται το βιοτικό επίπεδο των παιδιών σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού εγείρονται ανησυχίες εάν τα παιδιά αυτά που μεγαλώνουν σε συνθήκες φτώχειας θα μπορέσουν να σπάσουν τον κύκλο φτώχειας. (Alexios- Fotios A. Mentis, 2015)

Η Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης και έπειτα είναι στις χώρες με τα μεγαλύτερα ποσοστά κινδύνου παιδικής φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού με 37,5% το 2016 μαζί με την Ουγγαρία (33,6%) μετά την Ρουμάνια (49,2%) και την Βουλγαρία όπου (45,6%) σχεδόν τα μισά παιδιά των χωρών αυτό αντιμετωπίζουν αυτόν τον κίνδυνο. Σύμφωνα με τα πορίσματα έκθεσης της UNICEF που εστιάζει στη παιδική φτώχεια (UNICEF – Περιφερειακό Γραφείο Ευρώπης και Κεντρικής Ασίας, Γενεύη, 2021) κατά την περίοδο της κρίσης (2013 έως 2018) η παιδική φτώχεια στην Ελλάδα ξεπερνούσε τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Παράλληλα συγκριτικά με τα ευρωπαϊκά δεδομένα η Ελλάδα έχει την μεγαλύτερη αύξηση του κινδύνου παιδικής φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού σε ποσοστιαίες μονάδες. (από 28,7% το 2010 σε 37,5% των παιδιών το 2016). Στην Ευρώπη ο κίνδυνος παιδικής φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού παρέμεινε σχετικά σταθερός κατά την περίοδο της κρίσης από 27,5% το 2010 σε 26,4% των παιδιών το 2016. (24,8 εκατομμύρια παιδιά). Στην πλειοψηφία των χωρών της Ευρώπης ο κίνδυνος φτώχειας ή και κοινωνικού αποκλεισμού που αφορά τα παιδιά μειώθηκε κατά την περίοδο της κρίσης με την μεγαλύτερη σχετική μείωση να σημειώνεται στην Λιθουανία. (από 42,2% το 2010 σε 24,7% το 2016).

3.3 Κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού ανά τύπο νοικοκυριού

Προσεγγίζοντας την παιδική φτώχεια σε μεγαλύτερο κίνδυνο φαίνεται ότι βρίσκονται παιδιά μονογονεϊκών οικογενειών (ένας γονέας με εξαρτώμενα παιδιά) ή μεγάλες

οικογένειες (big families, δύο ή περισσότεροι ενήλικες με εξαρτώμενα παιδιά). Στην Ελλάδα, παρομοίως με πολλές ευρωπαϊκές χώρες, έχουν σημειωθεί θεμελιώδεις αλλαγές στην οικογενειακή δομή, που επηρεάζουν τα φαινόμενα του κινδύνου φτώχειας. Βασικά θέματα σχετίζονται με το γεγονός ότι οι γυναίκες κατά μέσο όρο γίνονται μητέρες σε μεγαλύτερη ηλικία συγκριτικά με το παρελθόν ενώ περισσότερα άτομα επιλέγουν να μην γίνουν γονείς. Παράλληλα, τα ποσοστά διαζυγίων η συμβίωση εκτός γάμου, οι μονογονεϊκές οικογένειες και οι θετές οικογένειες αυξάνονται. (Μ. Πετράκη, Γ. Υφαντοπούλος, 2012)

3. 3.1 Κίνδυνος φτώχειας μονογονεϊκών οικογενειών

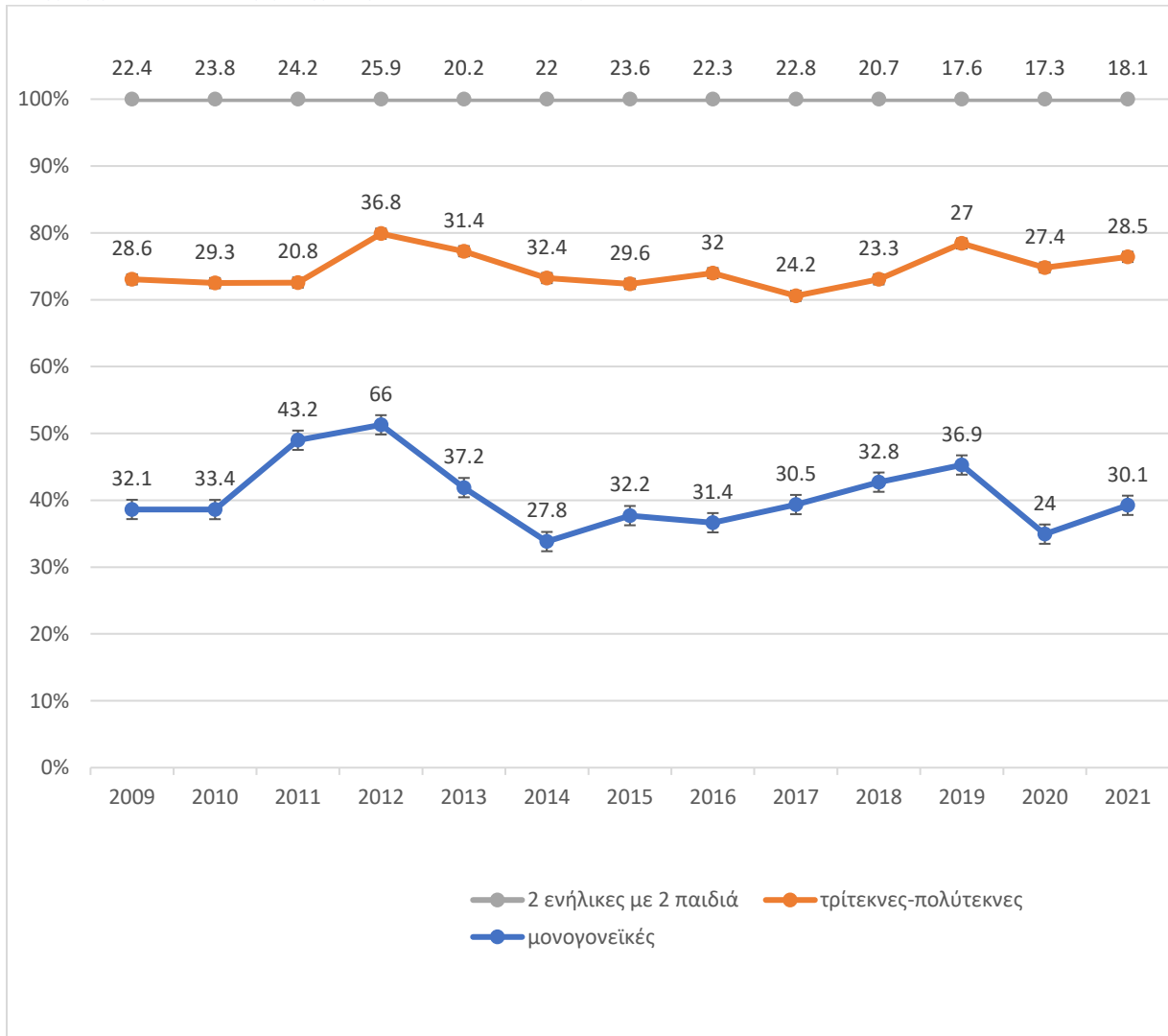
Οι μονογονεϊκές οικογένειες κινδυνεύουν να βιώσουν σε μεγαλύτερο βαθμό επίμονη φτώχεια συγκριτικά με διαφορετικής σύνθεσης νοικοκυριά. (UNICEF – Περιφερειακό Γραφείο Ευρώπης και Κεντρικής Ασίας, Γενεύη, 2021) Εμβαθύνοντας στο γεγονός ότι οι μονογονεϊκές οικογένειες παραμένουν στις ομάδες υψηλού κινδύνου παρατηρούμε ότι τα μονογονεϊκά νοικοκυριά στην Ελλάδα σε ποσοστό 80% εκπροσωπούνται από γυναίκες.. Σε αυτό τον τύπο των νοικοκυριών οι κοινωνικές μεταβιβάσεις επιδρούν σχετικά λίγο στη μείωση του κινδύνου φτώχειας. (Πετράκη, Υφαντόπουλος 2012) Τα μονογονεϊκά νοικοκυριά είναι σε επιβαρυνμένη θέση αναφορικά με τον κίνδυνο φτώχειας κατά την διάρκεια της κρίσης όπου οι μισθοί έχουν υποστεί σημαντικές περικοπές, ο συνδυασμός εισοδήματος στις οικογένειες με δύο ενήλικους ενδεχομένως να αντισταθμίζει εισοδηματικές απώλειες (Μπαλούρδος και Πετράκη, 2012).

Αναλύοντας τα δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ κίνδυνο φτώχειας αντιμετώπιζαν 32,1% των μονογονεϊκών νοικοκυριών το 2009. Συγκριτικά ο αντίστοιχος κίνδυνος για νοικοκυριά με 2 γονείς και 2 εξαρτώμενα παιδιά ανερχόταν στο 22,4% των τετραμελών νοικοκυριών. Εν συνεχεία, την πρώτη τετραετία της κρίσης ο δείκτης είχε ανοδική τάση με σημαντικές αυξομειώσεις. Χαρακτηριστικό είναι ότι μόλις σε μια διετία το ποσοστό των μονογονεϊκών οικογενειών που βρίσκονταν σε κίνδυνο φτώχειας αυξήθηκε εμφανώς (2011: 43,2%) με αποκορύφωμα το έτος 2012 όπου το 66% τον μονογονεϊκών οικογενειών βρίσκονταν σε κίνδυνο φτώχειας. Στην συνέχεια κατά την εξέλιξη της ύφεσης παρατηρούμε έντονες αυξομειώσεις ενώ έως σήμερα ο κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού για ένα άτομο με εξαρτώμενα παιδιά είναι υψηλότερος από τον μέσο όρο.(ΕΛΣΤΑΤ, 2021)

3. 3.2 Κίνδυνος φτώχειας πολυμελών οικογενειών

Παράλληλα, εμβαθύνοντας στις κατηγορίες νοικοκυριών με εξαρτώμενα παιδιά παρατηρούμε ότι οι μεγάλες οικογένειες (με δύο ενήλικες και τρία ή περισσότερα εξαρτώμενα παιδιά) επίσης παρουσιάζουν υψηλά ποσοστά κινδύνου φτώχειας. Συγκεκριμένα τα νοικοκυριά με 2 ενήλικες και με τουλάχιστον 3 και περισσότερα εξαρτώμενα μέλη κινδύνευαν από φτώχεια στο ξεκίνημα της κρίσης σε ποσοστό 28,6% το 2009. Ο εν λόγω κίνδυνος αυξήθηκε εμφανώς από 20,8% το 2011 σε 36,8% το 2012. Κατά την εξέλιξη της κρίσης κυμαίνεται με σχετικές αυξομειώσεις γύρω στο 30%. Ακόμη και με πρόσφατα δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ (το 2020) το 27,4% των ατόμων που διαβιούν σε μεγάλες οικογένειες και το 33,7% των ατόμων που διαβιούν σε πολυμελή νοικοκυριά που αποτελούνται από τρεις ή περισσότερους ενήλικες με εξαρτώμενα παιδιά κινδυνεύουν να βρεθούν σε συνθήκες φτώχειας. Το 2020 οι μεγάλες οικογένειες για πρώτη φορά παρουσιάζουν το υψηλότερο ποσοστό κινδύνου φτώχειας (27,2%) συγκριτικά με όλους τους τύπους νοικοκυριών. Μάλιστα με τα πλέον πρόσφατα δεδομένα του 2021 οι πολυμελείς οικογένειες μαζί με τις μονογονεϊκές οικογένειες βρίσκονται στις κατηγορίες νοικοκυριών με εξαρτώμενα παιδιά που διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να βρεθούν σε κατάσταση φτώχειας σε ποσοστό 28.5% και 30,1%αντιστοίχως. (ΕΛΣΤΑΤ, 2021)

Διάγραμμα 8 Κίνδυνος φτώχειας ανά τύπο νοικοκυριού

Πηγή : ΕΛΣΤΑΤ, 2021, ίδια διαμόρφωση

3.4 Κίνδυνος φτώχειας ανά τύπο νοικοκυριού στον δήμο της Αθήνας

Εμπειρικές έρευνες που πραγματοποιήθηκαν την περίοδο της κρίσης μας παρέχουν περισσότερες πληροφορίες για τις συνθήκες διαβίωσης και τον κίνδυνο φτώχειας σε διαφορετικής σύνθεσης νοικοκυριά. Σύμφωνα με εμπειρική έρευνα που διενεργήθηκε το 2012 και μελετούσε την φτώχεια στον Δήμο Αθηναίων (Πετράκη Μ.,Υφαντοπούλος Γ,2012) οι ερευνητές διαπίστωσαν αντιστοίχως ότι τα μονογονεϊκά νοικοκυριά διατρέχουν τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας ενώ ακολουθούν τα πολυμελή νοικοκυριά. Συγκεκριμένα μελετώντας την σύνθεση των νοικοκυριών στον δήμο της Αθήνας συγκριτικά με την υπόλοιπη Ελλάδα, το 2012 τα μονοπρόσωπα νοικοκυριά

αντιστοιχούσαν στο 24,3%, των νοικοκυριών του δήμου, τα νοικοκυριά με δύο μέλη αντιστοιχούσαν στο 27,6% και το 20% στα τριμελή νοικοκυριά. Τα τετραμελή νοικοκυριά αποτελούσαν το 21,7% του δήμου της Αθήνας ενώ τα νοικοκυριά με πέντε και παραπάνω μέλη αποτελούν το 1,6% των νοικοκυριών της Ελλάδας και 6,4% των νοικοκυριών του Δήμου της Αθήνας το 2012.

Αναφορικά με την φτώχεια στον Δήμο Αθήνας το 2012 έγινε αντιληπτό ότι οι μονογονεϊκές οικογένειες διατρέχουν τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας (43,6%) και ακολουθούν τα πολυμελή νοικοκυριά (με 5 μέλη και άνω) σε ποσοστό 30,2%. Ωστόσο τα ποσοστά των νοικοκυριών σε κίνδυνο φτώχειας στον δήμο της Αθήνας είναι σημαντικό σχεδόν για όλους τους νοικοκυριών (το 21,7% των τριμελών νοικοκυριών, το 26,7% των τετραμελών νοικοκυριών, το 16,7% των νοικοκυριών με 2 μέλη, και το 7,1% των μονοπρόσωπων νοικοκυριών). Σχετικά με την επίδραση των κοινωνικών μεταβιβάσεων για την μείωση της φτώχειας έγινε αντιληπτό ότι μειώνουν τη φτώχεια σε μεγαλύτερο βαθμό σε νοικοκυριά με 5 άτομα (μείωση του ποσοστού φτώχειας κατά 10,9 ποσοστιαίες μονάδες) και σε νοικοκυριά με 6 ή περισσότερα άτομα (μείωση του ποσοστού φτώχειας κατά 12,6 ποσοστιαίες μονάδες) σε σύγκριση με τα νοικοκυριά που αποτελούνται από 2 άτομα (μείωση του ποσοστού φτώχειας κατά 1,4 ποσοστιαίες μονάδες). (Μ. Πετράκη, Γ. Υφαντοπούλος, 2012)

4. Μονογονεϊκές- Τρίτεκνες και Πολύτεκνες Οικογένειες

Ο κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού είναι αυξημένος και η κρίση πλήττει δυσανάλογα τις μονογονεϊκές οικογένειες και τις οικογένειες με τρία και παραπάνω εξαρτώμενα μέλη. Στο παρόν σημείο μας ενδιαφέρουν τα στοιχεία αναφορικά με το βιοτικό επίπεδο κατά την περίοδο της κρίσης για τα μονογονεϊκά νοικοκυριά και για τις οικογένειες με τρία και παραπάνω εξαρτώμενα μέλη. Στο εν λόγω κεφάλαιο έχουν χρησιμοποιηθεί δεδομένα από τις έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών – ΕΟΠ τις ΕΛΣΤΑΤ (Household Budget Survey), στατιστικές έρευνες που παρέχουν δεδομένα για το επίπεδο διαβίωσης των νοικοκυριών στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τα δεδομένα της ΕΟΠ που διενεργήθηκε το 2012 στην Ελλάδα διαβιούν συνολικά 47.470 μονογονεϊκά νοικοκυριά. Ειδικότερα, τα 28.311 αφορούν γονέα με ένα παιδί, τα 12.871 αποτελούνται από 3 μέλη και 6.289 έχουν 4 μέλη. Εξετάζοντας αναλυτικότερα τα δημοσιευμένα

στοιχεία της ΕΟΠ 2012 που αφορούν τις συνθήκες διαβίωσης και τα οικονομικά χαρακτηριστικά των οικογενειών αυτών προκύπτουν τα εξής. Στην Ελλάδα το 2012 τα νοικοκυριά με δύο μέλη αντιστοιχούσαν σε 28,3% των νοικοκυριών σε εθνικό επίπεδο. Τα τριμελή νοικοκυριά υπολογίζονταν σε ποσοστό 21,1% και τα τετραμελή νοικοκυριά αποτελούσαν το 21,7% των νοικοκυριών του σύνολου της χώρας. Τέλος, τα νοικοκυριά με πέντε και παραπάνω μέλη αποτελούν το 1,6% των νοικοκυριών της Ελλάδας. Σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά δεδομένα στην Ευρώπη το 1/3 των νοικοκυριών (65,5 εκατομμύρια) έχει εξαρτώμενα μέλη. Τα κράτη στην ΕΕ με το μεγαλύτερο ποσοστό νοικοκυριών με παιδιά είναι η Ιρλανδία (41% του πληθυσμού), η Κύπρος, η Πολωνία (και οι 2 με 38%), η Μάλτα, η Σλοβακία και η Πορτογαλία (όλες αντιστοιχούν στο 36% του πληθυσμού). Η Ελλάδα βρίσκεται στα ευρωπαϊκά κράτη με τα χαμηλότερα ποσοστά νοικοκυριών με παιδιά με 27%(περίπου το 1/5 των νοικοκυριών) στην ίδια κατηγορία με την Αυστρία (26%), την Σουηδία (25%) την Γερμανία και την Φιλανδία (22%). Σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά δεδομένα το 47% των νοικοκυριών με παιδιά στην ΕΕ έχει ένα παιδί (31 εκατομμύρια νοικοκυριά) , το 40% έχει δύο παιδιά (26 εκατομμύρια) και το 13% (8,5 εκατομμύρια) έχει τρία η παραπάνω παιδιά. (Eurostat 2017)

4.1 Μονογονεϊκές και Πολύτεκνες Οικογένειες στην Ελλάδα και στην Ευρώπη

Σε επίπεδο ΕΕ το 13% των νοικοκυριών με εξαρτώμενα μέλη (8,5 εκατομμύρια) έχει τρία η παραπάνω παιδιά. Το μεγαλύτερο ποσοστό πολύτεκνων και τρίτεκνων οικογενειών συναντάται στην Ιρλανδία (27% των οικογενειών), στο Βέλγιο (19%), στην Γαλλία, στην Αγγλία και στην Ολλανδία (όλες 17%). Αντιθέτως τις λιγότερες πολύτεκνες και τρίτεκνες οικογένειες ,λιγότερο από 10% των οικογενειών, βρίσκουμε στην Βουλγαρία (5%), στην Πορτογαλία (6%) , στην Ισπανία και Ιταλία, (6%), στην Τσεχία και Λιθουανία (9%). Οι πολύτεκνες οικογένειες στην Ευρώπη (με τρία και παραπάνω εξαρτώμενα παιδιά) είναι στις ομάδες υψηλού κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού καθώς σύμφωνα με την Eurostat κατά μέσο όρο το 30,8% των πολύτεκνων νοικοκυριών βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού. (EU- SILC 2011, Eurostat).

Στην ΕΕ οι μονογονεϊκές οικογένειες αντιπροσωπεύουν το 15% των νοικοκυριών. Το μεγαλύτερο ποσοστό μονογονεϊκών οικογενειών στην Ευρώπη έχει η Δανία (30% των οικογενειών), η Λιθουανία (28%), η Σουηδία (25%), η Αγγλία (21%) και η Γαλλία

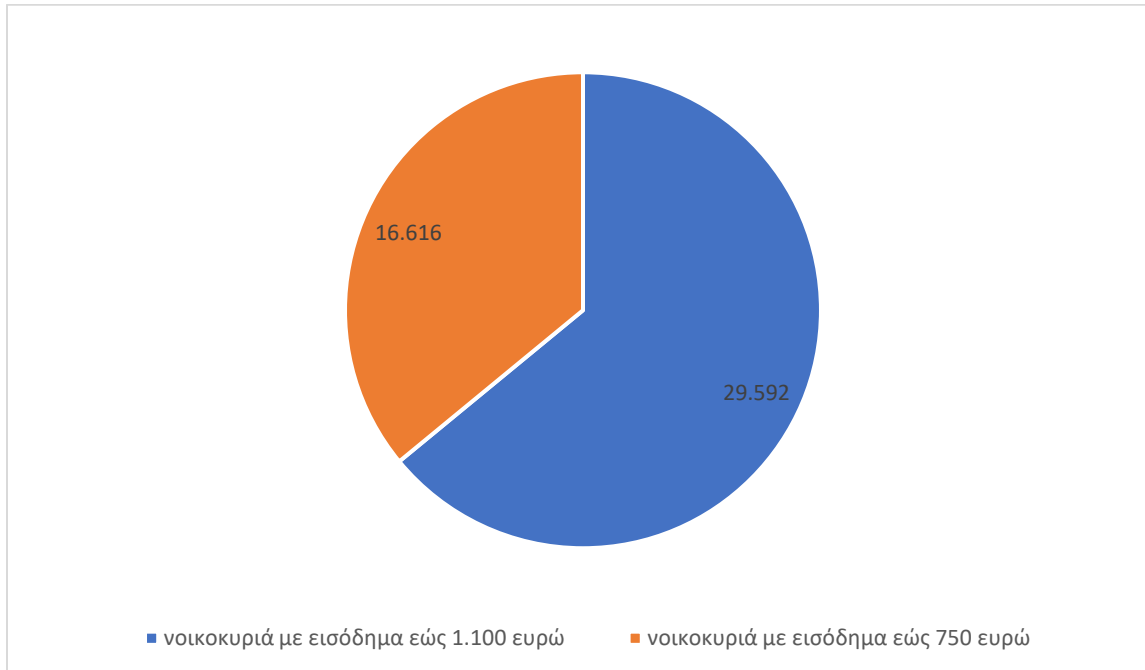
(20%). Η Ελλάδα είναι μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών με τα χαμηλότερα ποσοστά μονογονεϊκών νοικοκυριών (8% των νοικοκυριών) μαζί με την Σλοβακία (8%), την Κροατία (5%) και την Ρουμανία (7%). Οι μονογονεϊκές οικογένειες στην Ευρώπη είναι στις ομάδες υψηλού κινδύνου φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού καθώς σύμφωνα με την Eurostat κατά μέσο όρο το 49,8% των μονογονεϊκών νοικοκυριών βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού συγκριτικά με το 19,3% των τετραμελών νοικοκυριών (με δυο εξαρτώμενα παιδιά και δύο ενήλικες). Παράλληλα ο δείκτης AROPE είναι αρκετά υψηλότερος για τα μονογονεϊκά νοικοκυριά (49,8%) συγκριτικά με τον μέσο όρο των νοικοκυριών με εξαρτώμενα παιδιά (25,2%). Επιπρόσθετα, σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης, το 18,4% των μονογονεϊκών νοικοκυριών στην Ευρώπη αντιμετωπίζουν σοβαρή υλική στέρηση συγκριτικά με το 9,6% των νοικοκυριών με εξαρτώμενα παιδιά. Συμπερασματικά, τα παιδιά σε μονογονεϊκές οικογένειες διατρέχουν τον υψηλότερο κίνδυνο φτώχειας ανά τύπο νοικοκυριού στην ΕΕ.(EU- SILC 2011, Eurostat).

4.2 Οικονομικά χαρακτηριστικά μονογονεϊκών και πολυμελών νοικοκυριών

Η Ελλάδα, όπως αναφέρθηκε, είναι μεταξύ των ευρωπαϊκών χωρών με τα χαμηλότερα ποσοστά μονογονεϊκών νοικοκυριών (8% των νοικοκυριών). Αντλώντας δεδομένα από την απογραφή του Πληθυσμού-Κατοικιών το 2011 της ΕΛΣΤΑΤ αναφορικά με τα μονογονεϊκά νοικοκυριά το 61,2% των μόνων μητέρων (με τουλάχιστον ένα παιδί κάτω των 18 ετών) εργάζονται ενώ το αντίστοιχο ποσοστό των μόνων πατέρων που εργάζονται ανέρχεται στο 74,9%. Σύμφωνα με τα δεδομένα των ΕΟΠ συνολικά από τις 47.470 μονογονεϊκές οικογένειες μια τετραετία μετά την έναρξη της κρίσης το έτος 2012 οι 29.592 είχαν εισόδημα έως 1100 ευρώ από τις οποίες οι 16.616 είχαν εισόδημα έως 750 ευρώ. Ο υπεύθυνος του νοικοκυριού ήταν συνήθως στην ηλικιακή κατηγορία 25 έως 34 ετών (15.813 οικογένειες) ή 35 έως 44 ετών (23.537 οικογένειες). Η πλειοψηφία αυτών εργαζόταν ως μισθωτοί (24.690 άτομα) ενώ ένα μεγάλο ποσοστό των μόνων γονέων (16.865 άτομα) απασχολούνταν σε σχέση μαθητείας με αμοιβή και οι υπόλοιποι (5.916 άτομα) ως αυτοαπασχολούμενοι χωρίς άλλους μισθωτούς. Σχετικά με την επαγγελματική τους κατάσταση, 16.865 υπεύθυνοι μονογονεϊκών νοικοκυριών δεν εργάζονταν ενώ έψαχναν εργασία για πρώτη φορά. Η πλειοψηφία των εργαζόμενων (24.037 άτομα) απασχολούνται στον κλάδο των υπηρεσιών. Σημαντικό ποσοστό (11.196

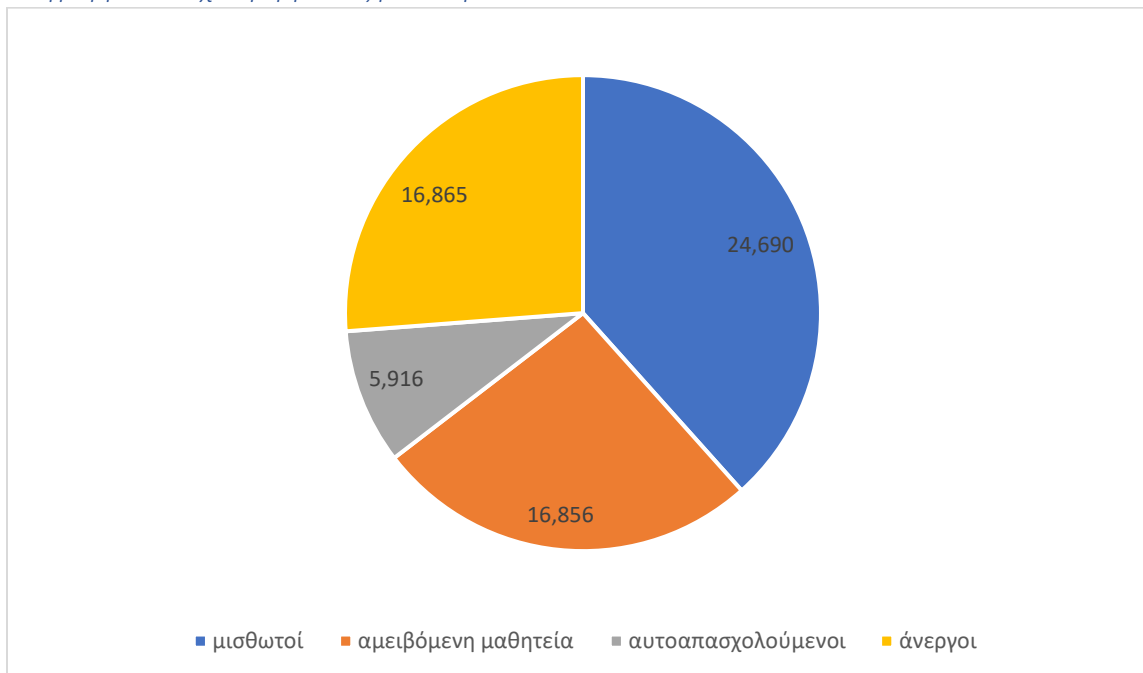
άτομα) εργάζονται στον δευτερογενή τομέα(εργάτες και τεχνίτες) και στον τριτογενή τομέα : στην πώληση (2.545 άτομα) ,στην παροχή υπηρεσιών ως αυτοαπασχολούμενοι (4.765 άτομα) ή ως ελεύθεροι επαγγελματίες (7.104 άτομα) και υπάλληλοι γραφείου (4.995 άτομα). (ΕΟΠ ,ΕΛΣΤΑΤ, 2012)

Διάγραμμα 9 Μηναίο εισόδημα μονογονεϊκών νοικοκυριών

Πηγή: ΕΟΠ ,ΕΛΣΤΑΤ, 2012, ίδια διαμόρφωση

Διάγραμμα 10 Σχέση εργασίας μόνων γονέων

Πηγή : ΕΟΠ ,ΕΛΣΤΑΤ, 2012, ίδια διαμόρφωση

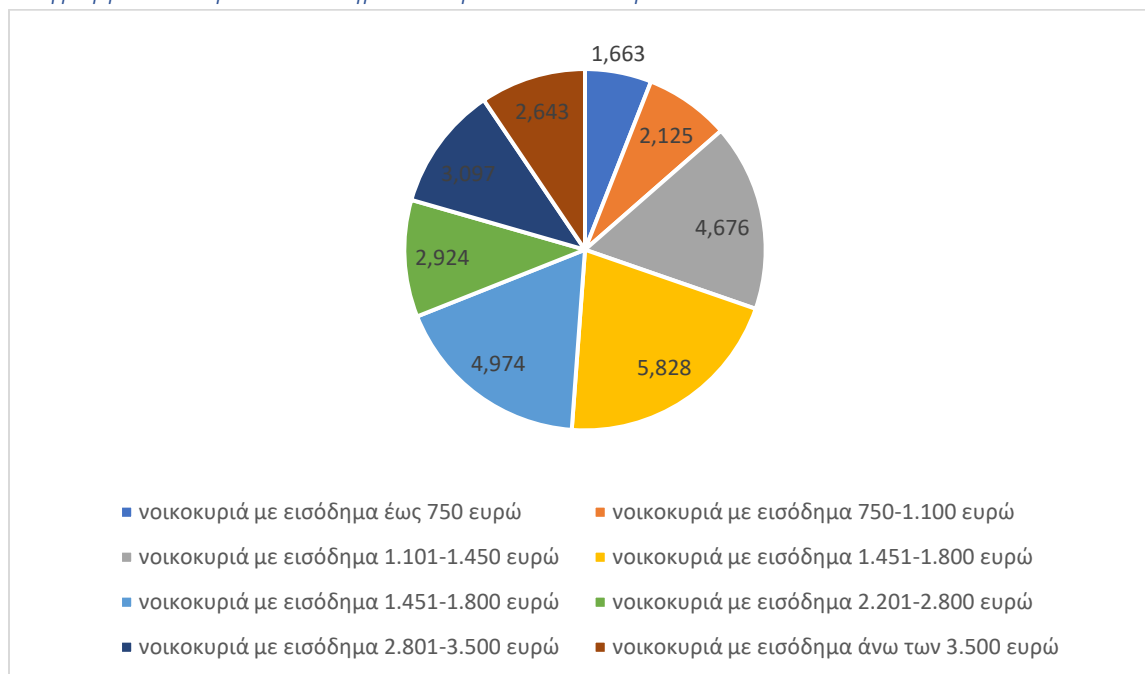
Οικονομικά χαρακτηριστικά τρίτεκνων και πολύτεκνων νοικοκυριών

Στην Ελλάδα υπολογίζεται ότι ζουν συνολικά 27.929 μεγάλες οικογένειες (big families, ζευγάρι με 3 παιδιά και άνω). Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τα δεδομένα της ΕΟΠ που διενεργήθηκε το 2012 στην Ελλάδα διαβιούν συνολικά 22.870 τρίτεκνες οικογένειες (5 μέλη) και 5.058 πολύτεκνες οικογένειες (6 μέλη και άνω). Ειδικότερα από τα 27.929 πολυμελή νοικοκυριά έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε την διαφοροποίηση της εισοδηματικής τους κατάστασης. Ειδικότερα, εκ των πολυμελών νοικοκυριών τα 1.663 έχουν μηνιαίο συνολικό εισόδημα το 2012 έως 750 ευρώ, 2.125 εξ αυτών από 750 έως 1.100 ευρώ, από 1.101 έως 1.450 ευρώ έχουν 4.676 νοικοκυριά ενώ από 1451 έως 1.800 ευρώ διαθέτουν 5.828 νοικοκυριά. Εν συνεχεία 4.974 πολυμελείς οικογένειες έχουν μηνιαίο εισόδημα από 1801 έως 2200 ευρώ ενώ από 2.201 έως 2.800 ευρώ έχουν 2.924 πολυμελή νοικοκυριά. Τέλος σε υψηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια από 2.801 έως 3.500 ευρώ και από 3.501 € και άνω κυμαίνονται 3.097 και 2.643 πολυμελείς οικογένειες αντίστοιχα. Εξετάζοντας την επαγγελματική κατάσταση των οικογενειών αυτών διαπιστώνεται ότι ενεργοί οικονομικά είναι και οι δύο σύζυγοι (18.887 νοικοκυριά) ή και άλλα μέλη της οικογενείας (9.042 νοικοκυριά). Η πλειοψηφία των υπευθύνων των

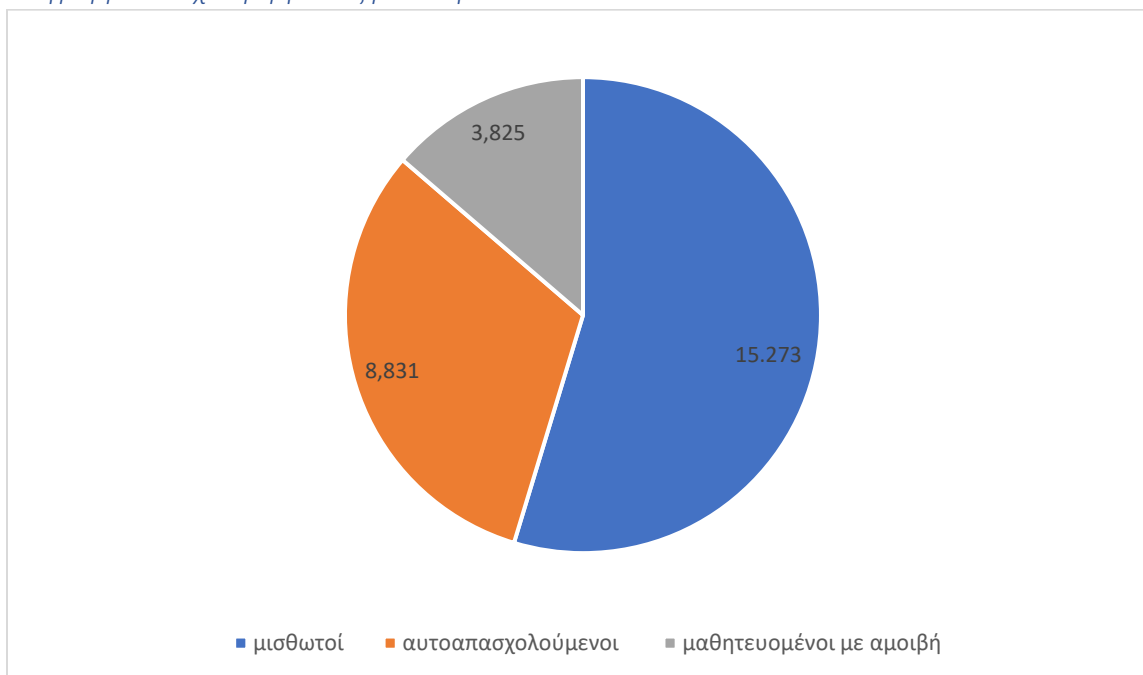
πολυμελών νοικοκυριών το 2012 ανήκουν στην ηλικιακή κατηγορία των 35- 44 ετών (16.117 νοικοκυριά) ή των 45-54 (8.732 νοικοκυριά) ενώ σπανιότερα ανήκουν στην ηλικία των 25-34 (3.080 νοικοκυριά). Αναφορικά με το είδος του επαγγέλματος οι πολύτεκνοι γονείς κατά πλειοψηφία εργάζονται ως μισθωτοί (15.273 άτομα), αυτοαπασχολούμενοι με μισθωτούς (2.144 άτομα) ή χωρίς μισθωτούς (6.687 άτομα) ενώ 3.825 εξ αυτών απασχολούνταν ως μαθητευόμενοι με αμοιβή. Σε γενικές γραμμές, απασχολούνται στον πρωτογενή τομέα (2.936 άτομα) στον δευτερογενή τομέα (5.421 άτομα, στο εμπόριο και στην εστίαση (7.438 άτομα) ενώ σημαντικό ποσοστό απασχολείται στον τομέα των ευρύτερων υπηρεσιών. (9.548 άτομα).

Διάγραμμα 11 Μηναίο εισόδημα πολυμελών νοικοκυριών

Πηγή ΕΟΠ ,ΕΛΣΤΑΤ, 2012, ίδια διαμόρφωση

Διάγραμμα 12 Σχέση εργασίας μόνων γονέων

Πηγή ΕΟΠ ,ΕΛΣΤΑΤ, 2012, ίδια διαμόρφωση

4.3 Συνθήκες Στέγασης μονογονεϊκών και πολυμελών νοικοκυριών

Εμβαθύνοντας στις συνθήκες και στο επίπεδο διαβίωσης των νοικοκυριών στην Ελλάδα σύμφωνα με την ΕΟΠ του 2012 αντλούμε πληροφορίες για τις συνθήκες στέγασης. Οι πλειοψηφία των μονογονεϊκών οικογενειών (33.655 νοικοκυριά) κατοικεί σε πολυκατοικίες ενώ ένα σημαντικό ποσοστό σε μονοκατοικίες. (13.815 νοικοκυριά). Σχετικά με το καθεστώς ιδιοκτησίας η πλειοψηφία των οικιών που διαμένουν είναι ιδιόκτητη (22.682 νοικοκυριά) ή παραχωρημένη δωρεάν συνήθως από την οικογένεια (6.305 νοικοκυριά) και ενοικιασμένη (18.484 νοικοκυριά). Η πλειοψηφία των σπιτιών των μονογονεϊκών οικογενειών είναι 3 δωματίων (28.337 οικίες) και 2 δωματίων (12.497 οικίες) ενώ σπανιότερα συναντάμε σπίτια με 4 δωμάτια (5.544) ή 5 (1092).Οι 13.740 των οικιών αυτών μέχρι 60 τ.μ. και οι 24.564 από 60 έως 100 τ.μ. Συνολικά από τις 47.470 μονογονεϊκές οικογένειες οι 15.529 διαθέτουν αυτοκίνητο. (ΕΟΠ ,ΕΛΣΤΑΤ, 2012)Επιπρόσθετα, σύμφωνα με εμπειρική μελέτη η μέση δαπάνη για ενοίκιο ανά τύπο νοικοκυριού υπολογίστηκε ως εξής. Κατά μέσο όρο το 2010 ένα μονοπρόσωπο νοικοκυριό δαπανά 291 ευρώ, ένα διμελές νοικοκυριό 383 ευρώ, ένα τριμελές νοικοκυριό 473 ευρώ, τα τετραμελή δαπανούν 568 ευρώ. Όπως διαπίστωσαν οι

ερευνητές οι τρίτεκνες και οι πολύτεκνες οικογένειες έχουν υψηλότερο κόστος καθώς όσο αυξάνονται τα μέλη του νοικοκυριού αντιστοίχως αυξάνουν οι δαπάνες για ενοίκιο κατά μέσο όρο. (με 5 μέλη : 672 ευρώ, με 6 μέλη : 664 ευρώ, με 7 μέλη : 879 ευρώ, με 9 μέλη : 926 ευρώ). (Λαμπρινίδης Γ. Μανιάτης Θ., κ. άλλοι,2010)

Εστιάζοντας στις συνθήκες διαβίωσης των τρίτεκνων και πολύτεκνων οικογενειών στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης σύμφωνα με την ΕΟΠ του 2012 διαπιστώνονται τα εξής. Συνολικά από τις 27.929 τρίτεκνες και πολύτεκνες οικογένειες η πλειοψηφία αυτών (17,179 νοικοκυριά) κατοικούν σε πολυκατοικίες ενώ οι υπόλοιπες σε μονοκατοικίες. (10.750 νοικοκυριά). Σχετικά με το καθεστώς ιδιοκτησίας η πλειοψηφία των οικιών που διαμένουν είναι ιδιόκτητη (20.138 νοικοκυριά) και ενοικιασμένη (7.791 νοικοκυριά). Χαρακτηριστικά, 2.644 πολυμελείς οικογένειες άνω των 5 μελών διαβιούν σε κατοικίες των 2 δωματίων. Η πλειοψηφία των σπιτιών των πολυμελών οικογενειών είναι 3 δωματίων (15.611 οικίες) και ακολουθούν αυτές των 4 δωματίων (5.964 οικίες). Οι 2.689 των κατοικιών αυτών είναι έως 60 τ.μ. και η πλειοψηφία αυτών (14.817 κατοικίες) από 60 έως 100 τ.μ. ή άνω των 100 τ.μ. (10.423 κατοικίες). (ΕΟΠ ,ΕΛΣΤΑΤ, 2012)

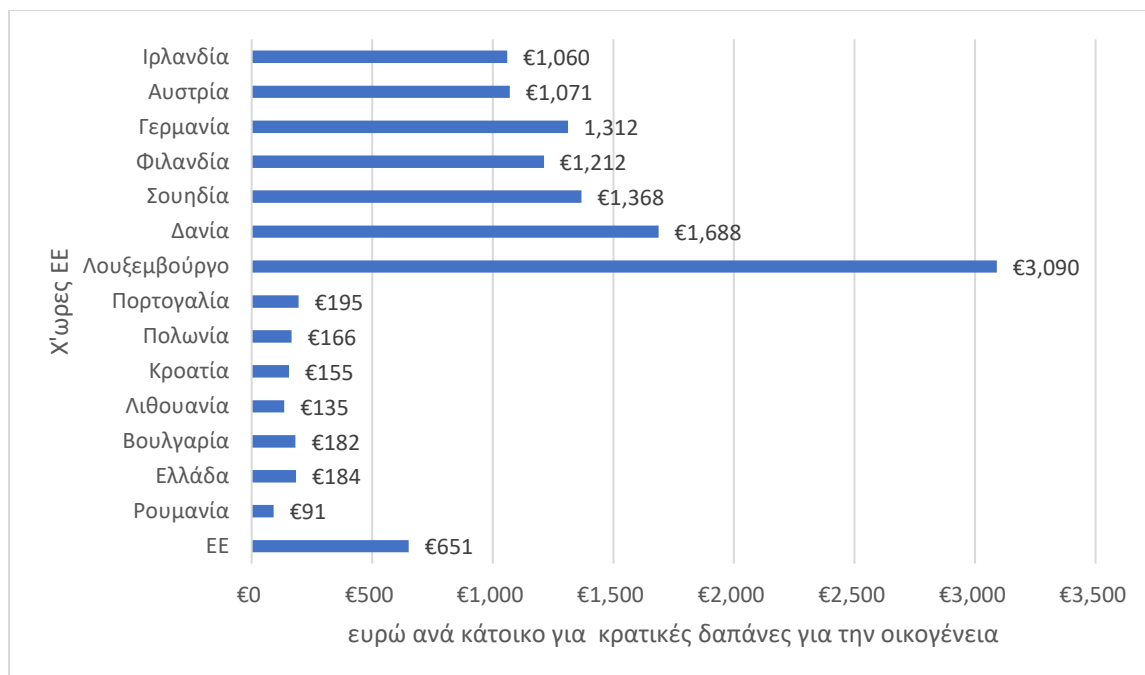
4.4 Προστασία της οικογένειας στην Ελλάδα και στην Ευρώπη

Σε αυτό το σημείο της ανασκόπησης της υπάρχουσας βιβλιογραφίας αναφορικά με την προστασία της οικογένειας και την αποφυγή του κοινωνικού αποκλεισμού θα χρησιμοποιηθούν δεδομένα σχετικά με τις δαπάνες και τα έσοδα κοινωνικής προστασίας που προέρχονται κυρίως από την ΕΛΣΤΑΤ (Δελτίο Τύπου Στατιστικές Συστήματος Κοινωνικής Προστασίας) και τη Eurostat. Για την περαιτέρω κατανόηση της προστασίας της οικογένειας και την ανταπόκριση του συστήματος κοινωνικής πολιτικής στην μεγέθυνση του κινδύνου φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού κατά την διάρκεια της κρίσης θα χρησιμοποιηθούν δεδομένα της ΕΛΣΤΑΤ και συγκεκριμένα ο <<Αναλυτικός πίνακας παροχών κοινωνικής προστασίας για τη λειτουργία : Κοινωνικός αποκλεισμός 2008-2020>> και ο <<Αναλυτικός πίνακας παροχών κοινωνικής προστασίας για τη λειτουργία της οικογένειας και των τέκνων 2008-2020>>

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο η σημασία που δίνουν τα κράτη στην προστασία της οικογένειας ως ποσοστό παροχών και κοινωνικών δαπανών διαφοροποιείται αισθητά. Οι δαπάνες

για προστασία της οικογένειας και των παιδιών με την μορφή των οικογενειακών παροχών ανέρχονταν στα 330 δισεκατομμύρια ευρώ το 2014 στην ΕΕ συνεπώς αντιπροσώπευαν ως ποσοστό δαπανών το 8,6% των συνολικών παροχών κοινωνικού χαρακτήρα που αποτελούνται από τις παροχές για τους ηλικιωμένους (45,9%) και τις παροχές για την υγεία, την ασθένεια και την αναπηρία (36,5%). (Eurostat, 2014) Η Ελλάδα ανήκει στις χώρες με τις μικρότερες παροχές για την οικογένεια και τα παιδιά που αντιπροσωπεύουν μόλις το 4,4% των συνολικών κοινωνικών παροχών το 2014 ενώ ακολουθούν η Πορτογαλία (4,6%) και η Ολλανδία (3,1%). Την ίδια στιγμή οι παροχές για τα παιδιά και την οικογένεια αντιστοιχούν σε ποσοστό 15,6% των κοινωνικών παροχών στο Λουξεμβούργο, σε 13,1% στην Ιρλανδία και σε 11,9% στην Ουγγαρία. Κατά μέσο όρο στην ΕΕ οι δαπάνες για οικογενειακές παροχές προσεγγίζουν το ποσό των 651 ευρώ ανά κάτοικο. Η Ελλάδα ανήκει στις χώρες που στην συγκεκριμένη κατηγορία οι δαπάνες είναι αισθητά κάτω από το ευρωπαϊκό μέσο όρο με δαπάνες λιγότερες των 200 ευρώ ανά κάτοικο (Ελλάδα, 2014, 184 ευρώ) μαζί με την Ρουμανία (91 ευρώ) την Βουλγαρία (182 ευρώ), την Λιθουανία (135 ευρώ) την Κροατία (155 ευρώ) την Πολωνία (166 ευρώ) και την Πορτογαλία (195 ευρώ). Σε αντίθετη κατεύθυνση, οι χώρες με το υψηλότερο ποσοστό δαπανών για προστασία της οικογένειας ανά κάτοικο είναι το Λουξεμβούργο (3.090 ευρώ), η Δανία (1.668 ευρώ), η Σουηδία (1.368 ευρώ), η Φιλανδία (1.212 ευρώ) ,η Γερμανία (1.132 ευρώ), η Αυστρία (1.071 ευρώ) και η Ιρλανδία (1.060 ευρώ). (Eurostat, 2015)

Διάγραμμα 12 Δαπάνες για την οικογένεια ανά χώρα σε ευρώ ανά κάτοικο

Πηγή : Eurostat, 2015, ίδια διαμόρφωση

4.5 Παροχές κοινωνικής προστασίας

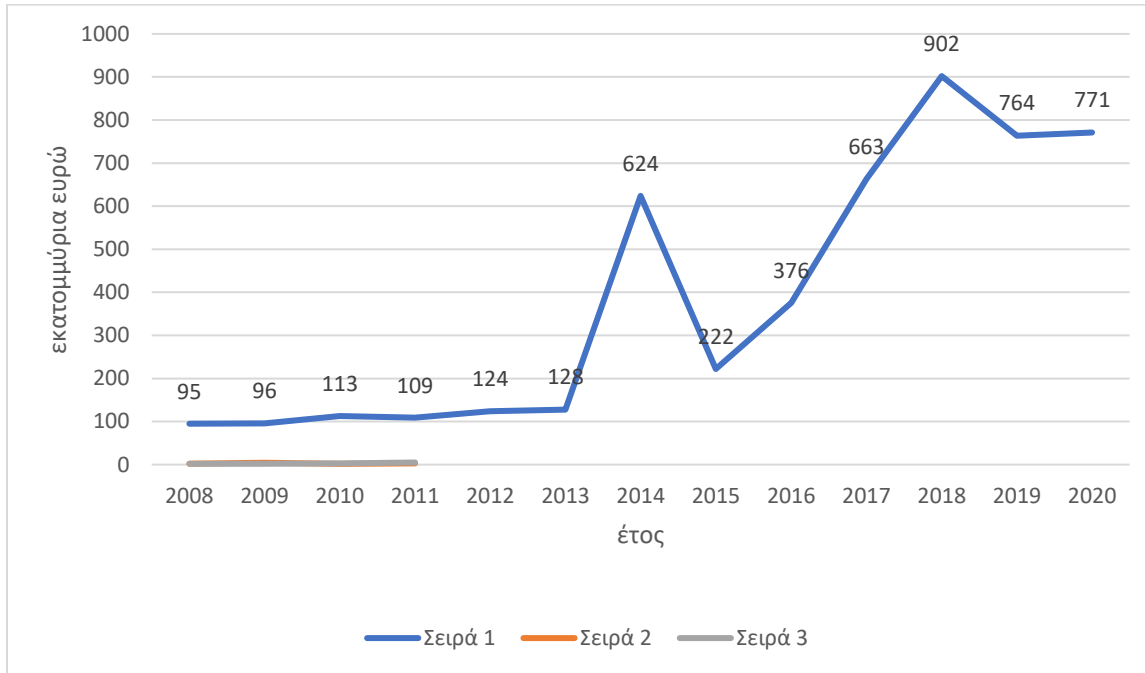
Οι παροχές κοινωνικής προστασίας για την οικογένεια και τα παιδιά χωρίς εισοδηματικά κριτήρια αφορά παροχές σε χρήμα περιοδικού χαρακτήρα (επίδομα μητρότητας, γονική παροχή, οικογενειακό επίδομα) και εφάπαξ παροχές (επίδομα τοκετού). Μικρό ποσοστό των δαπανών αφορά παροχές σε είδος χωρίς εισοδηματικά κριτήρια (δαπάνες ύψους 2 εκατομμυρίων, το 2005) ενώ το 2008 προσέγγιζαν δαπάνες ύψους 8 εκατομμυρίων και την περίοδο 2009-2012 κυμαινότουσαν μεταξύ 15 έως 17 εκατομμύρια των συνολικών παροχών κοινωνικής προστασίας. Παρατηρούμε ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των παροχών σε είδος κατά την εξέλιξη της κρίσης γίνεται με εισοδηματικά κριτήρια προς τα φτωχότερα νοικοκυριά (77 εκατομμύρια το 2008). (ΕΛΣΤΑΤ, Αναλυτικός πίνακας παροχών κοινωνικής προστασίας για τη λειτουργία της οικογένειας και των τέκνων 2008-2020)

Συνολικά οι παροχές κοινωνική προστασίας το 2009 κυμαίνονταν περίπου στα 2,3 δις ευρώ ενώ μέχρι το 2012 είχαν μειωθεί στα 1,8 δις ευρώ. Στην συνέχεια αν και παρατηρείται αύξηση των κοινωνικών δαπανών προς την οικογένεια και τα τέκνα σε χρηματικούς όρους (περίπου 2 δις την περίοδο 2013-2015) παρατηρούμε μεταβολή ως

προς τα κριτήρια παροχής των επιδομάτων από το 2013 και ύστερα καθώς περιορίζεται η καθολικότητα των οικογενειακών επιδομάτων και προθέτονται εισοδηματικά κριτήρια . Συγκεκριμένα σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ το 2009 οι παροχές χωρίς εισοδηματικά κριτήρια αποτελούσαν την πλειοψηφία των δαπανών (1,8 δις από τα 2,1 δις). Μέχρι και το έτος 2012 παρατηρούμε ότι αν και έχουν περιοριστεί σε χρηματικούς όρους οι δαπάνες για την οικογένεια δεν έχει επηρεαστεί αισθητά ο καθολικός χαρακτήρα των παροχών (το 1,6 δις των δαπανών είναι χωρίς εισοδηματικά κριτήρια από τα συνολικά 1,8 δις των εν λόγω παροχών). Ένα χρόνο μετά το 2013 παρατηρείται αύξηση των δαπανών με βάσει εισοδηματικά κριτήρια όπου αποτελούν την πλειοψηφία (907 εκατομμύρια δαπάνες με εισοδηματικά κριτήρια από τα 2 δις συνολικών δαπανών) . Ενώ από το 2014 και ύστερα έως και σήμερα (1,3 δις από τα 2,6 δις το 2020) οι δαπάνες για κοινωνικές παροχές με εισοδηματικά κριτήρια αποτελούν τον κανόνα και υπερτερούν σε προϋπολογισμό με αποκορύφωμα το 2015 (1 δις από τα 1,8). (ΕΛΣΤΑΤ, αναλυτικός πίνακας παροχών κοινωνικής προστασίας για τη λειτουργία της οικογένειας και των τέκνων 2008-2020)

Κατά την διάρκεια της οικονομικής κρίσης έγινε αντιληπτό το γεγονός ότι πολλαπλασιάστηκαν τα άτομα και τα νοικοκυριά που βρίσκονται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού για αυτό είναι σημαντικό να προσεγγιστεί πως ανταποκρίθηκε το κράτος στις αναδυόμενες κοινωνικές ανάγκες του πληθυσμού Αναφορικά με τις δαπάνες κοινωνικής προστασίας για τον περιορισμό του κοινωνικού αποκλεισμού σε μεγάλο βαθμό αφορούν παροχές σε χρήμα περιοδικού χαρακτήρα και εφάπαξ κυρίως ενίσχυση εισοδήματος πάντα με βάσει εισοδηματικών κριτηρίων στα χαμηλότερα εισοδήματα.(ΕΛΣΤΑΤ, Αναλυτικός πίνακας παροχών κοινωνικής προστασίας για τη λειτουργία : Κοινωνικός αποκλεισμός 2008-2020). Σε γενικές γραμμές παρατηρούμε ότι οι δαπάνες για τον κοινωνικό αποκλεισμό σε χρηματικούς όρους είναι μειωμένες σε σύγκριση με εκείνες για προστασία της οικογένειας που αναλύθηκαν παραπάνω. Εν συνεχεία, καθώς ο κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού μεγεθύνθηκε από το 2008 και μετά, οι δαπάνες που αφορούν την αποφυγή του κοινωνικού αποκλεισμού φαίνεται να αυξήθηκαν, κυρίως μετά το 2013 με αρκετές αυξομειώσεις στις δαπάνες σε χρηματικούς όρους.

Διάγραμμα 13 Δαπάνες για την αποφυγή του κοινωνικού αποκλεισμού 2008-2020

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, 2021, Δελτίο Τύπου Στατιστικές Συστήματος Κοινωνικής Προστασίας

4.6 Συνδυασμός Εργασίας και Οικογενειακής ζωής

Πριν την έναρξη της κρίσης, κυρίως με κίνητρο τις χρηματοδοτήσεις από την ΕΕ προωθούνταν πολιτικές σύζευξης της οικογενειακής με την εργασιακή ζωή. Βασικός στόχος αποτελούσε η προσαρμογή στις αλλαγές που διαμορφώνονταν στην ελληνική κοινωνία και οικογένεια όπου πλέον στα περισσότερα νοικοκυριά και οι δύο γονείς εργάζονταν. Οι εν λόγω δράσεις και προγράμματα (παιδικοί σταθμοί, κέντρα δημιουργικής απασχόλησης, υπηρεσίες βοήθειας στο σπίτι, προγράμματα προώθησης της απασχόλησης) ήταν από τα πρώτα που καταργήθηκαν ή αντικαταστάθηκαν στα πλαίσια των μέτρων και ανακατανομής των πόρων του συστήματος κοινωνικής προστασίας και των κοινωνικών δαπανών. (Theano Kalinikaki, 2015)

Εστιάζοντας στα πολύτεκνα και μονογονεϊκά νοικοκυριά και μελετώντας γενικότερα τις συνθήκες διαβίωσης των οικογενειών με εξαρτώμενα παιδιά στην Ελλάδα κατά την περίοδο της κρίσης αναδύεται το ζήτημα σύζευξης της εργασίας με την οικογενειακή ζωή. Σε αυτό το σημείο θα χρησιμοποιηθούν δεδομένα από ειδικές έρευνες της ΕΛΣΤΑΤ με θέμα τον συνδυασμό οικογενειακής ζωής και εργασίας. (Ειδική Έρευνά για τον

συνδυασμό Οικογενειακής Ζωής και Εργασίας, ΕΛΣΤΑΤ, ad hoc module, 2010, 2018) Παρατηρούμε ότι το 2010 η μειοψηφία των οικογενειών κάνει χρήση υπηρεσιών φύλαξης. Σε γενικές γραμμές, χρησιμοποιούν τέτοιου είδους υπηρεσίες τα νοικοκυριά όπου και οι δύο γονείς εργάζονται. Συγκεκριμένα, το 30,7% των νοικοκυριών όπου και οι δύο γονείς εργάζονται κάνει χρήση υπηρεσιών φροντίδας

Αναφορικά με τα μονογονεϊκά νοικοκυριά, το 2010 χρησιμοποιεί υπηρεσίες φύλαξης το 15,3% των μονογονεϊκών οικογενειών όπου ο μόνος γονέας εργάζεται και το 6,2% των μονογονεϊκών νοικοκυριών όπου ο μόνος γονέας δεν εργάζεται. Αντίστοιχα, το 2018 περίπου ένα στα τρία νοικοκυριά κάνει χρήση υπηρεσιών φροντίδας. Η φροντίδα των παιδιών κατά βάση γίνεται από τους ίδιους τους γονείς ενώ συχνά συμβάλουν συγγενείς και φίλοι. Ειδικότερα, το 26,5% των συμμετεχόντων στην έρευνα ήταν οι ίδιοι υπεύθυνοι για την φροντίδα παιδιών (μέχρι 14 ετών) ή κάποιου εξαρτώμενου συγγενή (9,8%) με μειωμένες περιπτώσεις να χρειάζεται να αναλάβουν και τα δύο. (2%). Συνολικά από τους ερωτηθέντες που είναι υπεύθυνοι για την φροντίδα των παιδιών το 31,9% χρησιμοποιεί υπηρεσίες φροντίδας για τα παιδιά έως 14 ετών, το 24,6% για όλα τα παιδιά και μεγαλύτερης ηλικίας ενώ το 7,3% για κάποιο από τα παιδιά. Οι βασικοί λόγοι που δεν χρησιμοποιούν σε ευρύτερο βαθμό υπηρεσίες φύλαξης τα νοικοκυριά στην Ελλάδα το 2018 είναι ότι η φροντίδα των παιδιών πραγματοποιείται από τους ίδιους τους γονείς (48,7%) από τους συγγενείς ή φίλους κυρίως παππούδες και γιαγιάδες (18,2%) ενώ το 15,6% των ερωτηθέντων δήλωσε ότι τα ίδια τα παιδιά είναι ικανά να φροντίσουν τον εαυτό τους.

Η εμβάθυνση στις συνθήκες εργασίας, με έμφαση στον τρόπο που επηρεάζει την οικογενειακή ζωή των νοικοκυριών της Ελλάδας την περίοδο της κρίσης είναι ζήτημα έντονου ενδιαφέροντος. Σύμφωνα με τα στοιχεία που προκύπτουν από την ειδική έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ το 2010 σχετικά με τον συνδυασμό εργασίας και οικογενειακής ζωής οι πλειοψηφία των εργαζομένων δεν έχει την ευελιξία να τροποποιήσει τον χρόνο εργασίας του. Συγκεκριμένα για το 71,8% των συμμετεχόντων μισθωτών το ωράριο (ώρες προσέλευσης και αποχώρησης) είναι απόλυτο και καθορίζεται από τον εργοδότη ενώ για το 20,8% των ερωτηθέντων το ωράριο είναι καθορισμένο με κάποια δυνατότητα ευελιξίας ενώ η μειοψηφία (4, 3%) έχει ευέλικτο ωράριο στην εργασία του. Παράλληλα

το 2010 το 12,4% των ερωτηθέντων (211.019 άτομα από τα οποία 169.764 γυναίκες και 41.255 άντρες) δηλώνουν ότι θα αναζητούσαν εργασία ή πλήρης απασχόληση εάν υπήρχαν κατάλληλες υπηρεσίες φροντίδας και φύλαξης των παιδιών.

Η σύζευξη της οικογενειακής ζωής με την εργασία γίνεται αντιληπτό ότι είναι απαιτητική και επηρεάζει και τα δύο φύλα σε διαφορετικό βαθμό. Συνδυαστικά με την αντίστοιχη έρευνα του έτους 2018 (Ειδική Έρευνά για τον συνδυασμό Οικογενειακής Ζωής και Εργασίας, ΕΛΣΤΑΤ, Ad Hoc Module 2018) ένας στους τέσσερις συμμετέχοντες (29% των γυναικών και 22% των αντρών) δηλώνει ότι βάσει των συνθηκών προκύπτουν δυσκολίες στην φροντίδα παιδιών ή εξαρτώμενων συγγενών. Οι δυσκολίες αυτές επηρεάζουν την εργασία του 21,7% των συμμετεχόντων ενώ η επιβάρυνση είναι σαφώς μεγαλύτερη στις γυναίκες.(32% των γυναικών και 14,6% των αντρών.

Πέρα από το διαφορετικό ποσοστό επιβάρυνσης παρατηρούμε επίσης ότι οι κυριότερες δυσκολίες που δηλώνουν οι εργαζόμενοι γονείς διαφέρουν ανάλογα με το φύλο. Οι άντρες ως βασικότερη αλλαγή στην ζωή τους ,για λόγους φροντίδα των παιδιών, συνήθως αναφέρονται στην εντατικοποίηση της εργασίας με στόχο την βελτίωση του εισοδήματος. Σε αντίθετη κατεύθυνση οι γυναίκες ,για λόγους φροντίδας, ως βασική αλλαγή αναφέρουν την μείωση του ωραρίου. Αναφορικά με τις κύριες δυσκολίες η πλειοψηφία (42,1% των αντρών και 35,7% των γυναικών) αναφέρει τις πολλές ώρες εργασίας ως επιβαρυντικό παράγοντα. Παράλληλα η εξάντληση και αυξημένες απαιτήσεις στην εργασία αποτελεί παράγοντα που δυσκολεύει την οικογενειακή ζωή (για 24,6% των γυναικών και 17,9% των αντρών). (Ειδική Έρευνά για τον συνδυασμό Οικογενειακής Ζωής και Εργασίας, ΕΛΣΤΑΤ, Ad Hoc Module 2018)

4.7 Οργάνωση και ρύθμιση του χρόνου εργασίας

Σε αυτό το σημείο ώστε να κατανοήσουμε την δυνατότητα συνδυασμού εργασίας και οικογενειακής ζωής στην Ελλάδα την περίοδο της κρίσης είναι χρήσιμο να αντλήσουμε δεδομένα από ειδική έρευνα της ΕΛΣΤΑΤ το 2015 για την οργάνωση και την ρύθμιση του χρόνου εργασίας. Αντικείμενο διερεύνησης της εν λόγω έρευνας μεταξύ άλλων ήταν η ευελιξία, η αυτονομία στην ρύθμιση της εργασίας και η πίεση χρόνου. Ειδικότερα, η ευελιξία αναφορικά με το ωράριο υπολογίστηκε εξετάζοντας αν οι συμμετέχοντες μπορούν να απουσιάσουν εκτάκτως λόγω προσωπικού ή οικογενειακού ζητήματος για

κάποιο χρονικό διάστημα. Εν συνεχεία η αυτονομία μετρήθηκε με ερωτήσεις σχετικά με την δυνατότητα των συμμετεχόντων να διαμορφώσουν το περιεχόμενο και τον τρόπο διενέργειας της εργασίας τους. Τέλος η χρονική πίεση προσεγγίστηκε με την διερεύνηση εάν ασκείται πίεση στους εργαζόμενους να ολοκληρώσουν τις εργασίες τους σε μη επαρκή χρόνο.

Οι ρυθμίσεις εργασίας ποικίλλουν, ειδικότερα διαπιστώθηκε ότι δυνατότητα ευελιξίας στην ρύθμιση και στο περιεχόμενο της εργασίας τους, σε μεγαλύτερο βαθμό, είχαν οι αυτοαπασχολούμενοι και οι μεγαλύτερες ηλικίες (άνω των 55 ετών). Ειδικότερα, η πλειοψηφία των αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό (65,6%) διαμορφώνει αυτοβούλως το χρόνο και το περιεχόμενο εργασίας του ενώ είναι επίσης αυτοί που συχνότερα διευρύνουν το ωράριο τους. Συνολικά το 23% των συμμετεχόντων στην έρευνα έχει την ευελιξία να καθορίζει το ωράριο εργασίας του. Συγκριτικά, οι νεότεροι (κάτω των 34 ετών), οι απασχολούμενοι σε επιχειρήσεις με πάνω από δέκα εργαζόμενους, οι μισθωτοί σε στοιχειώδη επαγγέλματα και οι αλλοδαποί έχουν περιορισμένη δυνατότητα αυτονομίας στην άσκηση των καθηκόντων τους και έκτακτης απουσίας ενώ συχνά εργάζονται υπό συνθήκες χρονικής πίεσης. Αναφορικά με την ευελιξία σε θέματα ωραρίου (ώρες έναρξης και λήξης ωραρίου) το 54% δεν έχει καμία δυνατότητα τροποποίησης (κυρίως γυναίκες και νέοι κάτω των 34 ετών) ενώ για την μειοψηφία (18%) υπάρχει κάποια ευελιξία στην διαμόρφωση του ωραρίου. Σχετικά με την ευελιξία και την δυνατότητα απουσίας από την εργασίας εκτάκτως για προσωπικούς ή οικογενειακούς λόγους το 60% δήλωσε ότι μπορούσε να λείπει για λίγες ώρες με σχετική ευκολία ενώ το 50% των ερωτώμενων μπορούσε για λίγες ημέρες.(μία ή δύο ημέρες). Γίνεται αντιληπτό ότι η αλλαγή της έναρξης και λήξης του ωραρίου είναι ευκολότερη από τη λήψη ημερών άδειας. Το 2018 η πλειοψηφία των ερωτηθέντων (64,4%) είχε την δυνατότητα να τροποποιήσει το ωράριο εργασίας για λόγους φροντίδας των παιδιών ενώ παρατηρούμε ότι η δυσκολία αυξάνεται καθώς το 41,4% μπορούσε να απουσιάζει μια ολόκληρη μέρα. Διαπιστώθηκε ότι μεγαλύτερη δυσκολία να απουσιάσουν εκτάκτως είχαν οι μισθωτοί και οι νέοι εργαζόμενοι ενώ είναι πιο εύκολο για τους αυτοαπασχολούμενους, τους εργαζόμενους σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις (έως δέκα άτομα) και τα άτομα άνω των 55 ετών. Επίσης οι εργαζόμενοι στον τομέα των υπηρεσιών, της πώλησης και οι υπάλληλοι γραφείου με σχετική ευκολία δήλωναν ότι

μπορούν να αλλάξουν βάρδια και ωράριο για οικογενειακούς λόγους αλλά υπάρχει έντονη δυσκολία στο να απουσιάζουν εντελώς όλη την μέρα. Εστιάζοντας στην χρήση των αδειών για οικογενειακούς λόγους (φροντίδας παιδιών) το 35,3% των ερωτηθέντων το 2018 έκανε χρήση των αδειών μητρότητας/πατρότητας σε συνδυασμό με τις γονικές άδειες, το 19,3% χρησιμοποίησε αποκλειστικά τις άδειες μητρότητας/πατρότητας, ενώ ένα σημαντικό ποσοστό (40,1%) δεν χρησιμοποίησε καθόλου άδειες. Το χρονικό διάστημα απουσίας από την εργασία για ανατροφή των παιδιών ποικίλλει. Οι εργαζόμενες μητέρες συνήθως απουσιάζουν για κάποιο χρονικό διάστημα από την εργασία τους κάνοντας χρήση άδειες μητρότητας και γονικές άδειες. Ειδικότερα, από τους συμμετέχοντες που διέκοψαν την εργασία τους για οικογενειακούς λόγους η πλειοψηφία αυτών (60%) απουσίαζε περίπου για ένα έτος ή για 6 μήνες (29,7%). Εν συνεχεία, ένα ποσοστό γονέων (21,2%) σταμάτησε να εργάζεται για περισσότερο από 2 χρόνια ή και οριστικά, (10,9% των γυναικών).Η διακοπή της εργασίας για κάποιο χρονικό διάστημα αφορά σε μεγάλο ποσοστό τις γυναίκες (49% το 2018) και λιγότερο τους άντρες (4%).

Σε γενικότερο πλαίσιο ανάλυσης οι γυναίκες έχουν χαμηλότερα ποσοστά απασχόλησης συγκριτικά με τους άντρες σε όλα τα κράτη μέλη της ΕΕ. Ειδικότερα σύμφωνα με την Eurostat το 2014 στην Ευρώπη η γυναικεία απασχόληση κατά μέσο όρο κυμαινόταν στο 59,6% ενώ οι άντρες εργαζόντουσαν σε μεγαλύτερο ποσοστό.(70,1%). Η Ελλάδα είναι στις ευρωπαϊκές χώρες με τα χαμηλότερα ποσοστά γυναικείας απασχόλησης και τις σημαντικότερες αποκλίσεις μεταξύ των δύο φύλων καθώς η γυναικεία απασχόληση υστερεί με 16-18 ποσοστιαίες μονάδες. Ακολουθεί η Ιταλία όπου το ποσοστό απασχόλησης των γυναικών είναι το δεύτερο χαμηλότερο στην ΕΕ μετά την Ελλάδα. (Eurostat, EU Labor Force Surveys, 2014)

II Μέρος Συνθήκες διαβίωσης νοικοκυριών στην Ελλάδα κατά την διάρκεια της κρίσης

Κατά την περίοδο της κρίσης αυξήθηκε ραγδαία το ποσοστό των ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας η κοινωνικού αποκλεισμού. Είναι σημαντικό να εξετάσουμε σε πρακτικό επίπεδο τις ανάγκες που δυσκολεύονται να ικανοποιήσουν τα νοικοκυριά που συγκαταλέγονται στην κατηγορία αυτή. Στο προηγούμενο κεφάλαιο της παρούσας ανάλυσης έγινε αναφορά στους βασικότερους δείκτες που σχετίζονται με την φτώχεια,

και τον κίνδυνο κοινωνικού αποκλεισμού και τον τρόπο που εξελίχθηκαν κατά την περίοδο της κρίσης του 2008. Για την πολυδιάστατη ανάλυση του κινδύνου της φτώχειας σε συνδυασμό με την ανάλυση ποσοτικών δεικτών και στατιστικών δεδομένων ,που προηγήθηκε στο άνω μέρος, είναι χρήσιμο να προσεγγίσουμε πρακτικές διαστάσεις της καθημερινότητας των ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Σε αυτό το σημείο πέρα από στόχος αποτελεί η κατανόηση των συνθηκών διαβίωσης, η καταγραφή των δυσκολιών και των προκλήσεων που αντιμετωπίζουν τα ελληνικά νοικοκυριά κατά την διάρκεια της κρίσης.

Σε αυτό το μέρος της ανάλυσης, συνδυαστικά με τα ποσοτικά στοιχεία και τους βασικούς δείκτες φτώχειας και κοινωνικής ανισότητας σημαντικό είναι να προσεγγίσουμε αναλυτικά τις συνθήκες διαβίωσης και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα άτομα και τα νοικοκυριά σε κίνδυνο φτώχειας. Ενδιαφέρον έχει η θέση των νοικοκυριών που δεν συγκαταλέγονται ότι βρίσκονται σε κατάσταση φτώχειας σύμφωνα με τους σχετικούς ορισμούς και τρόπους μέτρησης. .Συνδυαστικά, έχει ενδιαφέρον να εξεταστούν οι προκλήσεις που αντιμετωπίζει ο φτωχός και ο μη φτωχός πληθυσμός Με αυτό τον τρόπο προσεγγίζεται με ποιον τρόπο επακριβώς έχει επηρεαστεί το βιοτικό επίπεδο συνολικά του πληθυσμού της Ελλάδας, με έμφαση στα μονογονεϊκά και πολυμελή νοικοκυριά, κατά την διάρκεια της κρίσης. Για τον σκοπό αυτό θα αντληθούν δεδομένα των δεικτών υλικής στέρησης που προκύπτουν από στοιχεία των δειγματοληπτικών Έρευνών Εισοδήματος και Συνθηκών διαβίωσης των Νοικοκυριών (SILC) της ΕΛΣΤΑΤ.

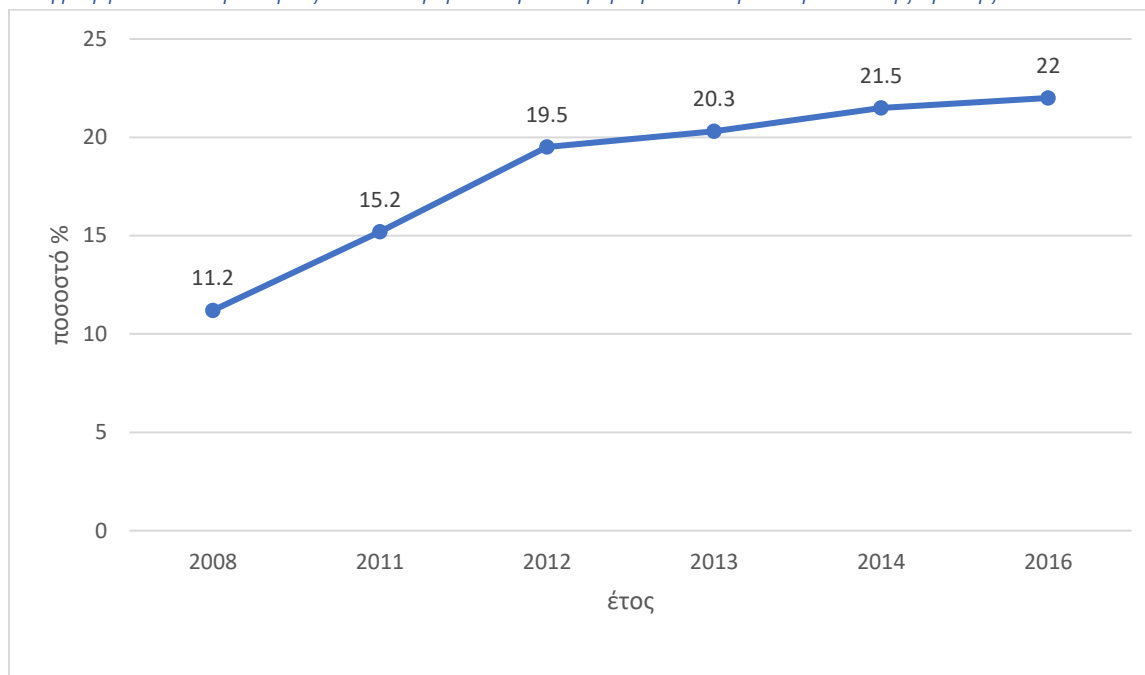
5.1 Υλική στέρηση

Ενδεικτικό της επιδείνωσης των συνθηκών διαβίωσης αποτελεί ο πολλαπλασιασμός των ατόμων που βιώνουν υλική στέρηση κατά την διάρκεια της κρίσης . Σύμφωνα με την Eurostat ο δείκτης υλικής στέρησης είναι ένας από τους τρεις δείκτες που συνθέτει το δείκτη AROPE. Τα άτομα σε υλική στέρηση δεν μπορούν να ικανοποιήσουν τρία από τα παρακάτω, ενώ αντιμετωπίζουν σοβαρή υλική στέρηση όταν δεν έχουν την δυνατότητα να εξασφαλίσουν τουλάχιστον τέσσερα από τα παρακάτω αγαθά ή συνθήκες: επαρκής θέρμανση στην κατοικία τους, να πληρώνουν τους λογαριασμούς τους, να τρώνε τακτικά κρέας, να είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν έκτακτες δαπάνες, να μπορούν να πάνε μια εβδομάδα διακοπές και να διαθέτουν αυτοκίνητο, ηλεκτρονικές-οικιακές συσκευές (τηλεόραση, πλυντήριο, τηλέφωνο). (Eurostat, eu statistics/explained)

Το ποσοστό υλικής στέρησης ανερχόταν στο 23% το 2009 και υπό τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης σχεδόν διπλασιάστηκε. Συγκεκριμένα το 2015 σύμφωνα με δεδομένα της Eurostat το 40,8% του πληθυσμού της Ελλάδας βρίσκεται σε κατάσταση υλικής στέρησης. Το ποσοστό του πληθυσμού σε σοβαρή υλική στέρηση αυξήθηκε με ταχείς ρυθμούς κατά την διάρκεια της κρίσης (2011: 15,2%, 2013: 20,3% , 2016: 22%). Επιπρόσθετα, η Ελλάδα υπερβαίνει τον αντίστοιχο ευρωπαϊκό μέσο όρο υλικής στέρησης (17%) και σοβαρής υλικής στέρησης (8,1%). (Eurostat , EU-SILC 2015)

Σε αντιστοιχία με τα δεδομένα αναφορικά με την υλική στέρηση, γίνεται αντιληπτό ότι τα νοικοκυριά στην Ελλάδα παρουσιάζουν δυσκολίες στην κάλυψη βασικών αναγκών. Οι διαστάσεις της υλικής στέρησης που φαίνεται να επηρεάζονται περισσότερο κατά την διάρκεια της κρίσης είναι η αύξηση στο ποσοστό του πληθυσμού που αδυνατεί να ανταποκριθεί στην αποπληρωμή πάγιων λογαριασμών, (2009: 28,7%, 2015 : 49,3%) να καλύψει έκτακτες αλλά αναγκαίες δαπάνες (2009: 26,6%, 2015: 53,4%) και να εξασφαλίσει επαρκή θέρμανση στο σπίτι (2009: 15,7%, 2015: 29,2%). Αναφορικά με την ηλικία φαίνεται ότι την μεγαλύτερη επιβάρυνση έχουν τα παιδιά ηλικίας 0 έως 17 ετών (2009: 11,9% , 2012:20,9% 2014:23,8% 2016: 26,7%) και ακολουθούν τα άτομα 18 έως 64 ετών (2009: 12,1 2012:20,7% , 2014: 22,9 , 2016: 23,7%). (ΕΛΣΤΑΤ, 2017)

Διάγραμμα 14 Πληθυσμός σε σοβαρή υλική υστέρηση κατά την διάρκεια της κρίσης

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ 2017, ίδια διαμόρφωση

Σε ευρωπαϊκό επίπεδο η Ελλάδα καθ' όλη την διάρκεια της κρίσης ξεπερνά κατά πολύ τον σχετικό μέσο όρο της ΕΕ σχετικά με την υλική στέρηση. Μάλιστα αποτελεί την μοναδική χώρα στην ΕΕ όπου κατά την περίοδο της κρίσης 2008 (11,2%) είχε αυξητική τάση έτσι ώστε ο δείκτης σοβαρής υλικής στέρησης να έχει σχεδόν διπλασιαστεί το 2016. (22,4%). Ουσιαστικά η Ελλάδα βρίσκεται στις χώρες με τα υψηλότερα ποσοστά υλικής στέρησης μαζί με την Βουλγαρία, (2010: 45,7%, 2012: 44,1%, 2014:33,1%, 2016 :31,1%) την Ρουμανία,(2010: 30,5% 2012: 31,1%, 2014: 25,9%, 2016: 23,8%) την Λετονία (2010: 27,6% 2012: 25,6%, 2014: 19,2% , 2016: 12,8%) και την Ουγγαρία (2010: 21,6%, 2012: 26,3% , 2014: 24%, 2016: 16,2%).

Στην Ευρώπη κατά την περίοδο της κρίσης το ποσοστό των ατόμων που βρίσκονταν σε συνθήκες υλικής στέρησης υπήρξε στο υψηλότερο ποσοστό το 2012 (9,9%) και ύστερα είχε πτωτική τάση. Το 2016 το 7,8% των Ευρωπαίων ,δηλαδή 39 εκατομμύρια άτομα, αντιμετωπίζουν σοβαρή υλική στέρηση. Η Ελλάδα και σε αυτόν τον δείκτη βρίσκεται μεταξύ των χωρών με τα υψηλότερα ποσοστά στην ΕΕ. Γίνεται αντιληπτό ότι η υλική στέρηση δεν υφίσταται στον ίδιο βαθμό σε όλα τα κράτη της Ευρώπης. Σε ορισμένα τον κίνδυνο αυτό αντιμετωπίζουν λιγότεροι από 1 στους 10 πολίτες. Συγκεκριμένα, τα

χαμηλότερα ποσοστά υλικής στέρησης σε ευρωπαϊκό επίπεδο έχουν η Ολλανδία και Αυστρία (8,2%), η Δανία (8,1%), η Φιλανδία (7,1%), το Λουξεμβούργο (4,9%), και η Σουηδία (2,8%). (Eurostat , EU-SILC 2015)

5.2 Ανταπόκριση σε οικογενειακές ανάγκες

Οι μονογονεϊκές, τρίτεκνες και πολύτεκνες οικογένειες, που αποτελούν ιδιαίτερο σημείο ενδιαφέροντος της παρούσας εργασίας, παρουσιάζουν συγκριτικά σε μεγαλύτερο βαθμό αυξημένες δυσκολίες. Ωστόσο, γίνεται αντιληπτό ότι κατά την περίοδο της κρίσης αυξήθηκε γενικώς το ποσοστό των νοικοκυριών που δυσκολεύονται να ανταποκριθούν σε βασικές ανάγκες των παιδιών τους λόγω δυσκολιών οικονομικού χαρακτήρα. Σύμφωνα με τους δείκτες υλικής στέρησης συγκεκριμένα για τα παιδιά κάτω των 16 ετών που ανακοινώνει η ΕΛΣΤΑΤ και προκύπτουν από τα στοιχεία της δειγματοληπτικής Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών διαβίωσης των Νοικοκυριών (SILC) έτους 2014 θα αντληθούν στοιχεία για την δυνατότητα ανά τύπο νοικοκυριού να ικανοποιεί βασικές ανάγκες των παιδιών του.

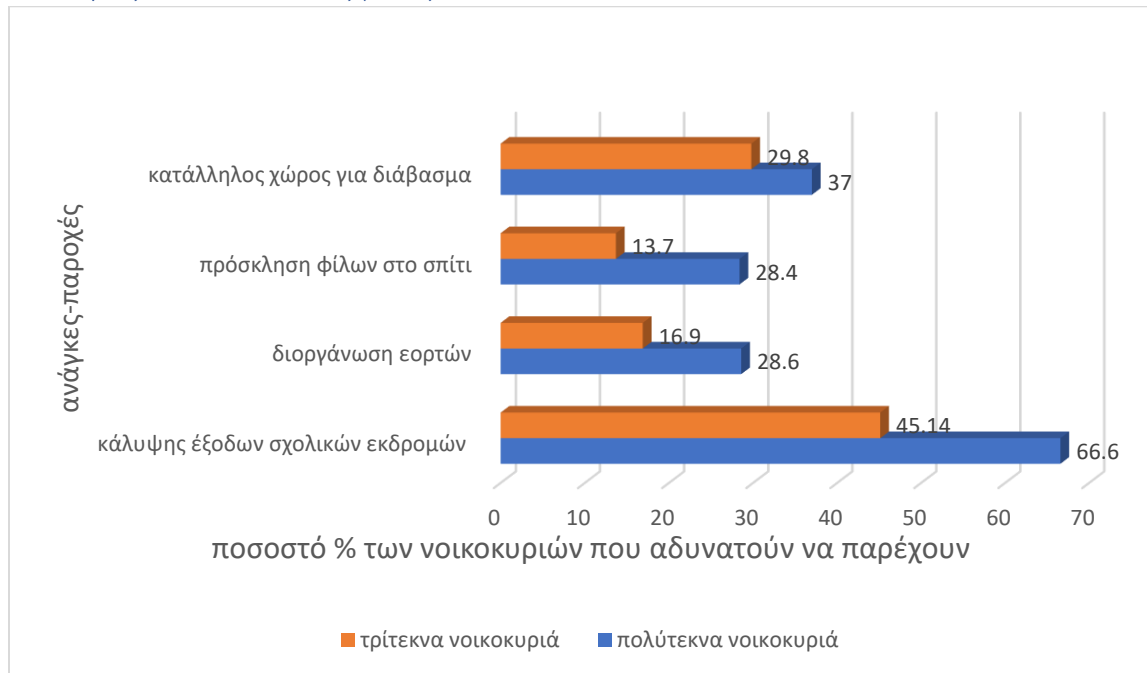
Ειδικότερα σημαντική αύξηση (το έτος 2014) παρατηρήθηκε στο ποσοστό συνολικά των οικογενειών που αδυνατούσαν να καλύψουν τα έξοδα συμμετοχής των παιδιών τους σε σχολικές εκδρομές. Το ποσοστό αυτό από 7,6% που ήταν την αρχική περίοδο της κρίσης το 2009 εξελίχθηκε σε 24,4% των οικογενειών το 2014. Επίσης διπλασιάστηκε το ποσοστό των νοικοκυριών που δεν ήταν σε θέση να προσφέρει κατάλληλο χώρο για μελέτη στα παιδιά τους (22,6%) συγκριτικά με το 2009 (11,7%). Ταυτόχρονα έχουν διπλασιαστεί οι οικογένειες στην Ελλάδα που δεν είναι σε οικονομική κατάσταση να παρέχουν στα παιδιά τους καθημερινά ένα γεύμα που αποτελείται από κρέας, κοτόπουλο ή ψάρι (8,9%) ενώ το ποσοστό αυτό αντιπροσώπευε το 4% των νοικοκυριών το 2009. Αξιοσημείωτο είναι ότι το 88,6% των νοικοκυριών (254.829 νοικοκυριά) αντιμετωπίζουν δυσκολίες κάλυψης του κόστους σχετικά με την εκπαίδευση (δίδακτρα, βιβλία, γραφική ύλη, κόστη εξετάσεων)(ΕΛΣΤΑΤ 2014).

Συγκριτικά ανά τύπο νοικοκυριού, τη μεγαλύτερη δυσκολία να ανταποκριθούν σε βασικές ανάγκες των παιδιών τους ,παρέχοντας τους αγαθά και υπηρεσίες που συμβάλουν στην κοινωνικοποίηση τους, αντιμετωπίζουν οι πολύτεκνες οικογένειες (με τουλάχιστον 4 παιδιά) ενώ ακολουθούν οι οικογένειες με τρία εξαρτώμενα μέλη.

Ειδικότερα το έτος 2013 και 2014 αδυνατούσε για οικονομικούς λόγους να καλύψει τα έξοδα σχολικών εκδρομών το 66,6% (το 2013) και το 56,4% (το 2014) των πολύτεκνων και το 45,14 % (το 2013) και 27,8% (το 2014) των τρίτεκνων οικογενειών. Παράλληλα λόγω οικονομικών προβλημάτων δεν μπορούν να διοργανώσουν εορταστικές εκδηλώσεις για τα παιδιά τους το 28,6% (το 2013) και το 35% (το 2014) των πολύτεκνων και το 16,09% (το 2013) και το 19,6% (το 2014) των τρίτεκνων οικογενειών. Ενώ για τους ίδιους λόγους δυσκολεύονται να προσκαλέσουν φίλους το 28,4% (το 2013) και το 29,4% (το 2014) των πολύτεκνων και το 13,7% (το 2013) και το 15,7% (το 2014) των τρίτεκνων οικογενειών. Αντιστοίχως δεν μπορεί να προσφέρει κατάλληλο χώρο για διάβασμα το 37% (το 2013) και το 35,9% (το 2014) των πολύτεκνων και το 29,8% (το 2013) και το 39,8% (2014) των τρίτεκνων οικογενειών. Μεγαλύτερη συγκριτικά δυσκολία φαίνεται ότι αντιμετωπίζουν οι πολύτεκνες οικογένειες να παρέχουν εξωσχολικά βιβλία στα παιδιά τους (25,3% αυτών το 2014) και να καλύπτουν το κόστος εξωσχολικών υπαίθριων δραστηριοτήτων. (25,3%). Το 2010 το 18,4% των μονογονεϊκών νοικοκυριών αντιμετώπιζαν σοβαρή υλική στέρηση συγκριτικά με 9,6% των νοικοκυριών με εξαρτώμενα παιδιά. Επιπρόσθετα ,οι μονογονεϊκές οικογένειες δυσκολεύονται σε μεγαλύτερο βαθμό στην κάλυψη των αναγκών υγειονομικής περίθαλψης των παιδιών τους ηλικίας 0-15 ετών (6,3%) συγκριτικά με άλλες κατηγορίες νοικοκυριών (2,3%).)(ΕΛΣΤΑΤ 2014).

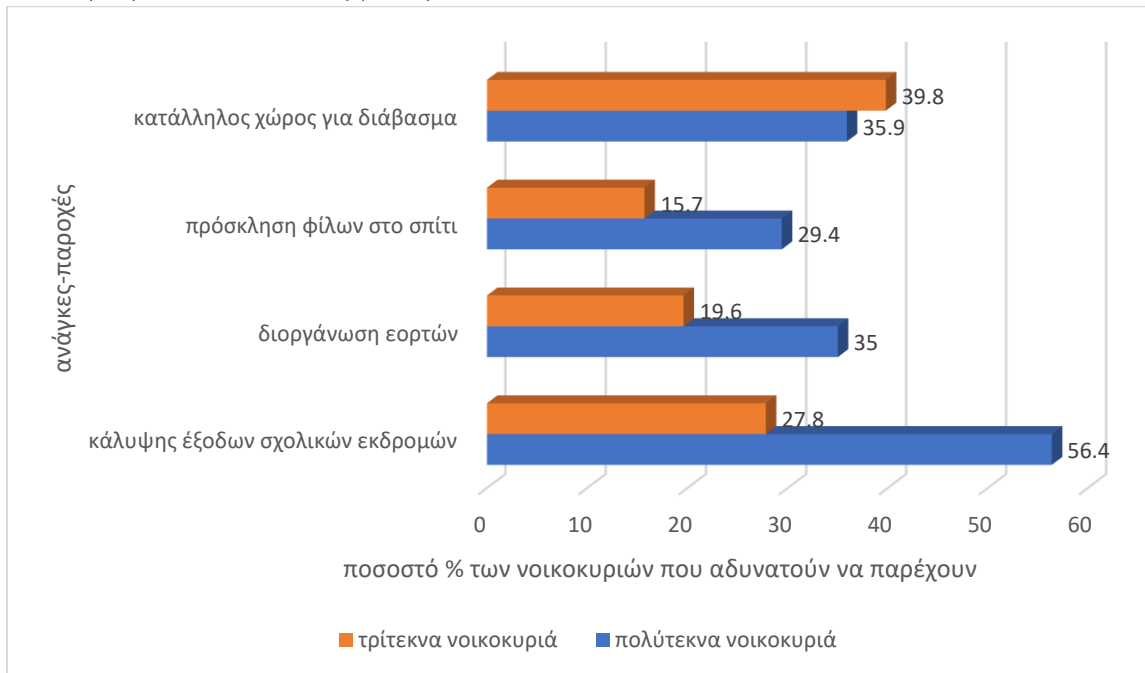

Διάγραμμα 15 Ποσοστό % των πολυμελών νοικοκυριών που δυσκολεύονται να ανταποκριθούν σε ανάγκες των παιδιών τους (2013)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών διαβίωσης των Νοικοκυριών (SILC), 2014, ίδια διαμόρφωση

Διάγραμμα 16 Ποσοστό % των πολυμελών νοικοκυριών που δυσκολεύονται να ανταποκριθούν σε ανάγκες των παιδιών τους (2014)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών διαβίωσης των Νοικοκυριών (SILC), 2014, ίδια διαμόρφωση

5.3 Κάλυψη αναγκών ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας

Στις αρχές της κρίσης το έτος 2010 το 63,3% του φτωχού πληθυσμού έχει οικονομική δυσχέρεια να ανταποκριθεί σε αναγκαίες δαπάνες έκτακτου χαρακτήρα που αντιστοιχούν κατά προσέγγιση στα 540 ευρώ. Ποσοστό που κυμάνθηκε με αυξητικές τάσεις κατά την εξέλιξη της οικονομικής κρίσης σε 76,3% το 2012 και 79,1% αντίστοιχα το 2013. Χαρακτηριστικά, το 2014 το 82,4% του πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας αδυνατούσε να καλύψει έκτακτα αλλά αναγκαία έξοδα ύψους 475 ευρώ. Ενώ μόλις ένα χρόνο αργότερα το 2015 το ποσοστό αυτό αυξάνεται σε 87,2% των φτωχών νοικοκυριών ενώ οι δαπάνες μειώνονται, περίπου, στα 410 ευρώ. Επιπρόσθετα, βασική ένδειξη για τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα νοικοκυριά στην Ελλάδα κατά την διάρκεια της κρίσης αποτελεί η δυσκολία να ανταποκριθούν σε καθημερινές ανάγκες. Συγκεκριμένα, το 75,9% του φτωχού πληθυσμού δυσκολεύεται σε μεγάλο βαθμό να καλύψει καθημερινές δαπάνες με το διαθέσιμο εισόδημα του το 2015 (2012:55,5% 2013: 59% 2014 :63%) ενώ το ποσοστό αυτό κυμαινόταν σε 39,1% το 2008. Ειδικότερα την μεγαλύτερη δυσκολία σε σταθερή βάση φαίνεται ότι βιώνουν στο να εξοφλούν εγκαίρως λογαριασμούς και δόσεις

δανείων. Μεγάλη δυσκολία στην εξόφληση πάγιων λογαριασμούς δηλώνουν το 28,4% των φτωχών νοικοκυριών ποσοστό που με αυξανόμενους ρυθμούς προσεγγίζεται σε 51,1% το 2012, 57,9% το 2013 με κορύφωση το 65,3% το 2014. Αντίστοιχα προβλήματα αντιμετωπίζει το 75,7% των ατόμων σε κίνδυνο φτώχειας να αποπληρώσει καταναλωτικά δάνεια και δόσεις πιστωτικών καρτών. (2014).

5.4 Δυσκολίες και στερήσεις νοικοκυριών

Οι δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα νοικοκυριά αυξήθηκε την πρώτη τετραετία της οικονομικής κρίσης (2008-2012) για όλους τους τύπους των νοικοκυριών. Συγκεκριμένα, το ποσοστό του πληθυσμού συνολικά της Ελλάδας που αδυνατεί να ανταποκριθεί σε αναγκαία έκτακτα έξοδα ύψους περίπου 540 ευρώ ανέρχεται σε 40,8% το 2012 από 28,2 που υπολογιζόταν το 2010. Ειδικότερα για τον μη φτωχό πληθυσμό έχει αυξηθεί από 19,3%(2010) σε 30,8%(2012) και 39,1% (2013). Χαρακτηριστικά το 2014 το 43% του μη φτωχού πληθυσμού δεν μπορούσε να καλύψει έκτακτα αναγκαία έξοδα που αντιστοιχούσαν στα 475 ευρώ. Δυο χρόνια αργότερα το 2016 το 47,6% των μη φτωχών δυσκολεύεται να αντιμετωπίσει έκτακτες, αλλά αναγκαίες δαπάνες ενώ το ποσό αυτό ανέρχεται στα 384 ευρώ (το ποσό αυτό αποτελεί το μηνιαίο ισοδύναμο διαθέσιμο εισόδημα του ετήσιου κατωφλίου του κινδύνου φτώχειας) . Αναφορικά με την ικανότητα των νοικοκυριών να αντιμετωπίσουν καθημερινές ανάγκες που δεν έχουν έκτακτο χαρακτήρα το 33,8% των νοικοκυριών συνολικά και το 27,8% των μη φτωχών νοικοκυριών αντιμετωπίζουν μεγάλου βαθμού δυσκολίες το 2012. Συγκριτικά με το 20,8% και 16% αντιστοίχως το 2010. Επιπρόσθετα, δυσκολίες αντιμετωπίζουν να εξοφλήσουν πάγιους λογαριασμούς το 30,1% των νοικοκυριών συνολικά το 2012 και το 37,3% το 2014. Ο εν λόγω δείκτης έχει διπλασιαστεί από την έναρξη της κρίσης ,όπου 15,6% του γενικού πληθυσμού δυσκολευόταν να ανταποκριθεί στην αποπληρωμή των εν λόγω υποχρεώσεων αντιστοίχως το 2008. Εν συνεχεία, το 36,8% του συνολικού πληθυσμού το 2013 δυσκολεύεται να αποπληρώσει τις δόσεις καταναλωτικού δανείου ποσοστό που αυξήθηκε σημαντικά σε 52,4% του πληθυσμού το 2015 και 54,1% το 2016. Σημαντικό είναι ότι 43,1% του πληθυσμού που δεν είναι σε κίνδυνο φτώχειας επίσης δυσκολεύεται σε μεγάλο βαθμό στην αποπληρωμή δόσεων δανείου καταναλωτικού χαρακτήρα. (το 2016).

Εμβαθύνοντας, παρατηρείται δυσκολία συνολικά των νοικοκυριών της Ελλάδας να καλύψουν επαρκώς τις ανάγκες τους με το διαθέσιμο μηνιαίο εισόδημα κατά την διάρκεια της κρίσης. Ενδεικτικά το 2015 το 69% των νοικοκυριών οριακά είναι σε θέση να καλύψει τις δαπάνες του με το διαθέσιμο μηνιαίο εισόδημα του. Το 11% του πληθυσμού καλύπτουν τις καθημερινές δαπάνες τους με το διαθέσιμο εισόδημα τους συμπληρωματικά με ενυπάρχουσες αποταμιεύσεις προ κρίσεως και το μόλις το 7% είναι σε θέση να κάνει οικονομία με την μορφή της αποταμίευσης (Δείκτες συνθηκών διαβίωσης 2016, ΕΛΣΤΑΤ)

Σύμφωνα με τα πλέον πρόσφατα στοιχεία του 2021 συγκριτικά με την περίοδο της κρίσης και εξετάζοντας το αντίκτυπο της στις συνθήκες διαβίωσης του συνολικού πληθυσμού εντοπίζεται ότι τα μεγαλύτερα ποσοστά παρατηρούνται στις διαστάσεις στέρησης που αφορούν την οικονομική αδυναμία των νοικοκυριών να αντικαταστήσουν τα φθαρμένα έπιπλα (56,9%), να πληρώσουν για μια εβδομάδα διακοπών (48,6%) καθώς και να καλύψουν έκτακτες αλλά αναγκαίες δαπάνες (46,3%).

5.5 Συνθήκες Στέγασης

Στα περισσότερα ευρωπαϊκά νοικοκυριά κατά μέσο η κυριότερη κατηγορία δαπανών αφορούν στην στέγαση. Οι στεγαστικές δαπάνες περιλαμβάνουν το ενοίκιο, καθώς και στεγαστικά δάνεια, οικιακούς λογαριασμούς (νερό, ρεύμα) και θέρμανση. Σύμφωνα με την μεθοδολογία της Eurostat οι δαπάνες για την κατοικία αποτελούν πολύ σημαντική επιβάρυνση για το νοικοκυριό όταν αντιπροσωπεύουν παραπάνω από το 40% του διαθέσιμου ισοδύναμου εισοδήματος. Το 2015 το 11,3% των Ευρωπαίων δαπανούσαν περισσότερο από 40% του διαθέσιμου εισοδήματος τους για την στέγαση τους. Η Ελλάδα βρίσκονταν στην πρώτη θέση με διαφορά στον συγκεκριμένο δείκτη καθώς το 40,9% επιβαρύνονταν σημαντικά από τα κόστη κατοικίας. Ακολουθούν η Ρουμανία (15,9%), η Γερμανία (15,6%) και η Δανία (15,1%). Ταυτόχρονα τις λιγότερες δαπάνες για στέγαση έχουν στην Μάλτα (1,1%) στην Κύπρο (3,9%), στην Ιρλανδία (4,6%) και στην Φιλανδία (4,9%). (Eurostat, 2015)

Αναφορικά με τις συνθήκες στέγασης των νοικοκυριών και σύμφωνα με τα δεδομένα που ανακοινώθηκαν συγκεκριμένα για τις συνθήκες στέγασης από την ΕΛΣΤΑΤ το 2012 προκύπτουν τα εξής. Αναφορικά με τα χαρακτηριστικά της οικίας το 26,5% του

συνολικού πληθυσμού και το 22,7% του μη φτωχού πληθυσμού διαμένει σε κατοικία με πιεσμένο διαθέσιμο χώρο. Το 2013 το 37,4% του πληθυσμού που δεν κατατάσσεται ως φτωχό, δηλώνει ότι επιβαρύνεται οικονομικά σε πολύ μεγάλο βαθμό από τις συνολικές δαπάνες που σχετίζονται με την στέγαση του δηλαδή το κόστος στέγασής του είναι παραπάνω από το 40% του διαθέσιμου εισοδήματος του. (ΕΛΣΤΑΤ, ΕΟΠ,2014) Εμβαθύνοντας αναφορικά με τα κόστη κατοικίας το 2014 το 43,9% των νοικοκυριών δυσκολεύεται σε μεγάλο βαθμό να πληρώσει είτε το ενοίκιο είτε δόσεις στεγαστικού δανείου. Επιπρόσθετα, μειώθηκαν τα νοικοκυριά που έχουν στην κατοχή τους η νοικιάζουν εξοχικές και δευτερεύουσες κατοικίες ενώ αυξήθηκε το φαινόμενο οι κατοικίες αυτές να μετατρέπονται σε μόνιμες. Το 26,7% του συνολικού πληθυσμού το 2012 για οικονομικούς λόγους αδυνατεί να έχει θέρμανση σε ικανοποιητικό βαθμό τον χειμώνα (16,4% το 2008) και το 34,9% να διαθέτει επαρκή κλιματισμό το καλοκαίρι. Παράλληλα σύμφωνα με τις Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) της ΕΛΣΤΑΤ παρουσίασε σημαντική μείωση το ποσοστό των νοικοκυριών που χρησιμοποιούν ως κύρια πηγή θέρμανσης την κεντρική θέρμανση σε ποσοστό μεταβολής 31,3%. (ΕΛΣΤΑΤ,ΕΟΠ 2013). Παράλληλα, το 2013 καταγράφηκε μείωση κατά 46,1% στην μηνιαία κατά μέσο όρο κατανάλωση υγρών καυσίμων των νοικοκυριών. Αντίστοιχα φαίνεται ότι αυξήθηκε κατά 20,7 %, η χρήση στερεών καυσίμων (καυσόξυλα, πυρήνας κλπ.). Συγκεκριμένα το 2009 η πλειοψηφία των νοικοκυριών (73,5%) χρησιμοποιούσε κεντρική θέρμανση ενώ από το 2012 και ύστερα το ποσοστό αυτό μειώθηκε εμφανώς. (2011:72,1% , 2012: 55,7% ,2013: 38,1% 2014: 35,5% , 2015 39,8%)

Το 62,6% του πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας το 2012 δυσκολεύεται σε μεγάλο βαθμό να ανταποκριθεί στα συνολικά κόστη στέγασης του ποσοστό που αυξήθηκε στο 77,2% το 2016. Παράλληλα το ίδιο έτος (2016) το 42,2% των κατοικιών των φτωχών νοικοκυριών δεν έχουν επαρκές χώρο συγκριτικά με 25,1% των μη φτωχών νοικοκυριών. Αναφορικά με τα κόστη κατοικίας το 2014 το 78,7% των νοικοκυριών σε κίνδυνο φτώχειας δυσκολεύεται σε μεγάλο βαθμό να πληρώσει είτε το ενοίκιο είτε δόσεις στεγαστικού δανείου. Επιπρόσθετα λόγω οικονομικών δυσχερειών το 36,2% των φτωχών νοικοκυριών το 2012 δεν μπορούσαν να διαθέτουν επαρκή θέρμανση τον χειμώνα. Ποσοστό που αυξήθηκε σημαντικά σε 48,6% το 2013, 52,5% το 2014 και

ακόμη και το 2016 παρέμενε σε υψηλά επίπεδα (51,6% των φτωχών νοικοκυριών). Αναφορικά με την ικανοποίηση βασικών αναγκών όπως η διατροφή το 50,3% του φτωχού πληθυσμού το 2012 δεν μπορεί οικονομικά να συμπεριλάβει στην διατροφή του κάθε δεύτερη ημέρα κοτόπουλο, κρέας, ψάρι. Η εν λόγω αδυναμία παρατηρείται συχνότερα κατά την διάρκεια της κρίσης (33,5 % το 2008 42,7% το 2011, 50,3% το 2012). Το πρόβλημα αυτό αφορά κυρίως τα νοικοκυριά σε κίνδυνο φτώχειας καθώς αντιστοιχεί το ίδιο έτος (το 2012) σε 2,9% του μη φτωχού πληθυσμού.

5.6 Ανάγκες Κοινωνικής Συμμετοχής και Δράσης

Σε αυτό το σημείο θα εξεταστούν πως επηρέασε η οικονομική κρίση την ικανοποίηση βασικών αναγκών που σχετίζονται με την κοινωνική ζωή σύμφωνα με έρευνες της ΕΛΣΤΑΤ για τη συμμετοχή σε κοινωνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες που προκύπτουν από τα στοιχεία της δειγματοληπτικής Έρευνας Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών (SILC). Ειδικότερα το 2014 το 20,6% των ατόμων (άνω των 16) δεν είχε την οικονομική δυνατότητα τουλάχιστον μια φορά τον μήνα να βγαίνει έξω με παρέα,(14,8% των μη φτωχών) ούτε να συμμετέχει σε τακτική βάση σε δραστηριότητες (26,1% συνολικά και 19,6% των μη φτωχών). Αντιστοίχως το 42,1% του φτωχού πληθυσμού για οικονομικούς λόγους δεν μπορεί να βγαίνει έξω με παρέα μια φορά τουλάχιστον τον μήνα, ούτε σε ποσοστό 50,6% να συμμετέχει σε δράσεις. (2014). Το 2015 το 18,5% και το 22,2% του συνολικού πληθυσμού (άνω των 16 ετών) είχε την οικονομική αδυναμία τον τελευταίο χρόνο να πάει στον κινηματογράφο ή σε κάποια πολιτιστική δραστηριότητα αντιστοίχως. Επίσης το 14,8% του πληθυσμού για οικονομικούς λόγους δεν παραβρέθηκε σε κάποια αθλητικό δρώμενο. Σημαντικό να ειπωθεί είναι ότι το 2015 το 45,7% του συνολικού πληθυσμού και το 39,4% του μη φτωχού πληθυσμού στερείται την οικονομική δυνατότητα να ξοδεύει χρήματα για τον εαυτό του ή σε κάποιο χόμπι. Το ποσοστό αυτό αυξάνεται σημαντικά σε 70,3% του πληθυσμού με εισόδημα μικρότερο ή ίσο με το κατώφλι της φτώχειας. (2015)

Το 2016 το 52,5% του συνόλου των νοικοκυριών, το 43,5 % των μη φτωχών και η συντριπτική πλειονότητα των φτωχών νοικοκυριών (88,5%) δεν μπορεί να καλύψει τα έξοδα διακοπών διάρκειας μιας εβδομάδας. Σχεδόν η συντριπτική πλειοψηφία των νοικοκυριών σε κατάσταση φτώχειας δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να καλύψουν τα έξοδα για μια εβδομάδα διακοπών. Το ποσοστό αυτό βρισκόταν ήδη σε υψηλό επίπεδο

το 2008 (75%) κυμάνθηκε σε 84,5% το 2012 ενώ το 2014 χαρακτηρίζει το 91,3% των φτωχών νοικοκυριών. Ένας στους τρεις Ευρωπαίους το 2016 (32,9%) δεν έχει την οικονομική δυνατότητα να πάει μια εβδομάδα διακοπών το ποσοστό αυτό ανέρχεται σε 34,6% των νοικοκυριών με εξαρτώμενα παιδιά και σε 31,3% των νοικοκυριών χωρίς εξαρτώμενα μέλη. Η Ελλάδα είναι μεταξύ των χωρών με τα υψηλότερα ποσοστά ατόμων το 2016 (53,6%) που δεν μπορεί για οικονομικούς λόγους να πάει μια εβδομάδα διακοπές μαζί με την Ρουμανία (66,6%), την Κροατία (62,8%) ,την Βουλγαρία (56,4%), την Κύπρο (53,5%) και την Ουγγαρία (50,7%). Επιπρόσθετα, ο δείκτης αυτός μειώθηκε το χρονικό διάστημα 2010-2016 σε όλα τα ευρωπαϊκά κράτη. Εξαιρέση αποτελεί η Ελλάδα που αυξήθηκε το ποσοστό αυτό (από 51,2% το 2011 σε 53,6% το 2016), η Κύπρος (από 47,6% το 2011 σε 53,5% το 2016) και η Δανία (από 10,5% το 2011 σε 13,7%) το 2016. Τα χαμηλότερα ποσοστά στον δείκτη αυτόν στην Ευρώπη εντοπίζονται στην Σουηδία (8,2%) στο Λουξεμβούργο (13,1%), στην Δανία (13,7%) και στην Φιλανδία (14,2%) όπου η πλειοψηφία των ατόμων μπορεί οικονομικά να εξασφαλίσει μια εβδομάδα διακοπές τον χρόνο. (Eurostat, 2017).

6. Η επίδραση της κρίσης στην κατανάλωση

Στο σημείο αυτό θα διερευνηθεί ο αντίκτυπος της κρίσης στο επίπεδο διαβίωσης και στις καθημερινές δαπάνες των νοικοκυριών. Για το σκοπό αυτό θα γίνει απόπειρα ανάλυσης πρωτογενών δεδομένων από τις ετήσιες Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) που δημοσιεύει η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ).

6.1 Μεταβολές στις καταναλωτικές δαπάνες των νοικοκυριών

Την χρονική περίοδο 2004-2008 το καταναλωτικό πρότυπο που κυριαρχούσε ,πριν την σηματοδότηση της έναρξης της κρίσης, χαρακτηριζόταν από ανοδική τάση στις καταναλωτικές δαπάνες κυρίως, στις δαπάνες που αφορούσαν την στέγαση (με αύξηση +30,2%) και την εστίαση (ξενοδοχεία, εστιατόρια κ.α.) με αύξηση + 33,4%. Η μέση καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών μηνιαίως ανερχόταν στο ποσό των 2.117,67 ευρώ. Οι μεγαλύτερες δαπάνες σε ποσοστό επί του οικογενειακού προϋπολογισμού το 2008 σχετιζόταν με την διατροφή (16,4%) και τις μεταφορές (13,4%). Ειδικότερα κατά μέσο όρο τα νοικοκυριά δαπανούσαν 347,40 ευρώ σε είδη διατροφής. Μελετώντας τις συνθήκες διαβίωσης των φτωχών νοικοκυριών φαίνεται ότι το 30,4% του προϋπολογισμού τους κατευθύνεται σε είδη διατροφής σε αντιδιαστολή με τα μη φτωχά

νοικοκυριά που δαπανούν το 15,5% του οικογενειακού τους προϋπολογισμού για την διατροφή τους. Παράλληλα οι μηνιαίες καταναλωτικές δαπάνες των φτωχών υπολογίζεται στο 27,3% των καταναλωτικών εξόδων των μη φτωχών νοικοκυριών. Το επόμενο έτος και για το χρονικό διάστημα 2009 έως 2010 παρατηρείται μεταβολή των καταναλωτικών τάσεων με μείωση των δαπανών των νοικοκυριών που αφορούσαν την εστίαση, την αναψυχή και την ένδυση έναντι την διατροφή- τα οινοπνευματώδη ποτά και τις στεγαστικές δαπάνες. (ΕΛΣΤΑΤ, ΕΟΠ 2008,)

Την πρώτη τετραετία της οικονομικής κρίσης (2008-2012) σαφώς μειώθηκε η μέση μηνιαία δαπάνη για όλους τους τύπους των νοικοκυριών από 2.401,44 ευρώ το 2008 σε 1.637,10 ευρώ το 2012. Η μείωση της κατανάλωσης υπολογίζεται της τάξεως του 31,8% (σε σταθερές τιμές 2012) και 22,7% υπολογιζόμενη σε τρέχουσες τιμές. Εν συνεχεία, η μείωση της μέσης μηνιαίας δαπάνης των νοικοκυριών συνέχισε να μειώνεται στα 1.419,57 ευρώ το 2015. Χαρακτηριστικά σε σταθερές τιμές του 2015 η μείωση ανέρχεται στο 37,2% την περίοδο 2008-2015 και 33,1% σε τρέχουσες τιμές. Ανατρέχοντας στην τωρινή κατάσταση ύστερα από μια σύντομη αύξηση των καταναλωτικών δαπανών στα 147.187.565 ευρώ το 2016 το 2020 σημειώθηκε μείωση 9,9% στα 1.331,83 ευρώ μηνιαίως σε σχέση με το έτος 2019 (στα 1.478,22 ευρώ) και αύξηση το επόμενο έτος στα 1.419,79 ευρώ κατά μηνιαία βάση.

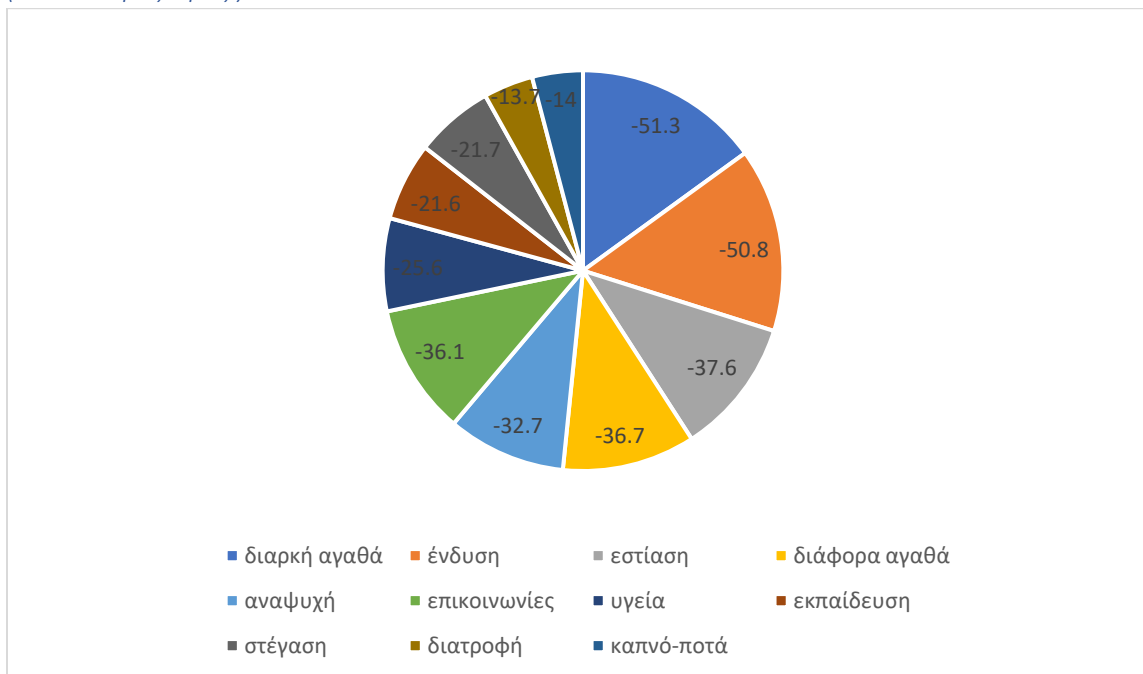
Εστιάζοντας στον αντίκτυπο της κρίσης στην κατανάλωση σύμφωνα με την ΕΟΠ του 2020 κατά μέσο όρο οι δαπάνες ανά έτος των νοικοκυριών υπολογίζεται ότι έχουν συρρικνωθεί κατά 37,1% σε τρέχουσες τιμές συγκριτικά με τις συνθήκες που ίσχυαν το 2008. Παράλληλα σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης των νοικοκυριών καθ' όλη την περίοδο της κρίσης και καθώς μειώνεται το διαθέσιμο εισόδημα το μεγαλύτερο ποσοστό των δαπανών επί του οικογενειακού προϋπολογισμού αποτελούν είδη διατροφής σε όλους τους τύπους των νοικοκυριών. Το 2008 ο μέσος όρος αγορών του μη φτωχού πληθυσμού ανερχόταν σε 2.456,31 μηνιαίως ενώ το έτος 2012 είχε μειωθεί στα 1.078,42 ευρώ.

Συγκεκριμένα, οι δαπάνες για διατροφή ως ποσοστό επί του προϋπολογισμού των νοικοκυριών αυξάνεται σταθερά από 16,4% το 2008, σε 19,5% το 2012, σε 20,5% το 2014. (σε τρέχουσες τιμές). Παράλληλα, την χρονική περίοδο από το 2008 έως το 2014,

μειώνονται σταθερά σε μεγαλύτερο ποσοστό οι δαπάνες των νοικοκυριών για ένδυση, για διαρκή αγαθά και για αναψυχή. Συγκεκριμένα οι Έρευνες Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) των ετών 2008-2014 φανερώνουν ποσοστιαία μεταβολή των μέσων μηνιαίων δαπανών (σε σταθερές τιμές) για διαρκή αγαθά (-51,3%), για ένδυση (-50,8), για εστίαση (-37,6%), για διάφορα αγαθά (-36,7%), για αναψυχή (-32,7%), για επικοινωνίες (-36,1%), για υγεία (-25,6%), για εκπαίδευση (-21,6%), για στέγαση (-21,7%), για διατροφή (-13,7) και για καπνό και οينوπνεύματα (-14%). (ΕΛΣΤΑΤ, ΕΟΠ 2014)

Διάγραμμα 17 Ποσοστιαία μεταβολή % των μέσων μηνιαίων δαπανών την περίοδο 2008-2014 (σε σταθερές τιμές)

Πηγή ΕΛΣΤΑΤ, ΕΟΠ, 2008-2014, ίδια διαμόρφωση

6.2 Καταναλωτικό πρότυπο κατά την περίοδο της κρίσης

Η ανάγκη συρρίκνωσης των καταναλωτικών δαπανών των νοικοκυριών γίνεται με διάφορες στρατηγικές και μοτίβα συμπεριφοράς. Κατά τα πρώτα χρόνια της κρίσης παρατηρείται μεταβολή στις καταναλωτικές πρακτικές των νοικοκυριών με την προτίμηση υποκατάστατων προϊόντων με κριτήριο το μειωμένο κόστος. Για την μείωση των εξόδων μετακίνησης παρατηρήθηκε η μείωση της χρήσης ταξί και ιδιωτικών μέσων μεταφοράς και η συχνότερη χρήση των μέσων μαζικής μεταφοράς ή και πώληση αγαθών

όπως το αυτοκίνητο ή άλλα καταναλωτικά αγαθά (εξοχικές κατοικίες). Άλλες στρατηγικές που χρησιμοποιούν οι οικογένειες για περιορισμό των εξόδων είναι η προτίμηση συγγενών και φίλων για την φροντίδα των παιδιών όποτε υπάρχει ανάγκη αντί για την χρήση ιδιωτικών υπηρεσιών φύλαξης. Συνδυαστικά, παρατηρείται η επιδίωξη αύξησης του εισοδήματος με την εντατικοποίηση της εργασίας (υπερωρίες, δεύτερη εργασία) ή συμμετοχή στην αγορά εργασίας μελών του νοικοκυριού που δεν ήταν ενεργοί. (Μπαλούρδος, 2011)

6.3 Κίνδυνος φτώχειας σύμφωνα με την κατανάλωση

Το κατώφλι της φτώχειας <<ορίζεται στο 60% της διάμεσου ισοδύναμης δαπάνης από αγορές του νοικοκυριού>>(ΕΛΣΤΑΤ ΕΟΠ 2008) και είναι χρήσιμος δείκτης για να εντοπίσουμε τις μεταβολές του κινδύνου φτώχειας με σημείο αναφοράς τις καταναλωτικές δαπάνες. Συγκεκριμένα, στην έναρξη της κρίσης το 2008 ο κίνδυνος φτώχειας σύμφωνα με τις καταναλωτικές δαπάνες (αγορές) ανερχόταν στο 19% του πληθυσμού ενώ η γραμμή φτώχειας (το κατώφλι της φτώχειας) υπολογιζόταν σε 7.170,10 ευρώ ετησίως. Το ποσοστό αυτό κυμαινόταν το 2012 έφτασε στο 21,2% με το κατώφλι της φτώχειας σύμφωνα με τις καταναλωτικές δαπάνες (αγορές) να έχει μειωθεί στα 5.524,20 ευρώ . Η κατανάλωση μειώθηκε σημαντικά κατά την περίοδο της οικονομικής κρίσης για όλες τις κατηγορίες νοικοκυριών κυρίως λόγω της μείωση της αγοραστικής δύναμης των μισθών . Συγκεκριμένα κατά μέσο όρο τα νοικοκυριά το 2008 δαπανούσαν 2,117,67 ευρώ σε μηνιαία βάση. Μόλις δύο χρόνια μετά την έναρξη της κρίσης το 2010 τα νοικοκυριά έχουν συρρικνώσει τις δαπάνες τους στο ποσό των 1.637,10 ευρώ μηνιαίως με συνεχώς πτωτική τάση ενώ το 2014 το ποσό αυτό ανερχόταν στα 1.460,52 ευρώ σε μηνιαία βάση. Χαρακτηριστικό είναι ότι μια δεκαετία μετά την έναρξη της κρίσης το 2018 οι καταναλωτικές δαπάνες δεν έχουν επανέλθει στα επίπεδα προ κρίσεως ενώ υπολογίζονται στο ύψος των 1.441,03 ευρώ μηνιαίως. (ΕΛΣΤΑΤ ΕΟΠ 2008,2010,2014) Σε γενικές γραμμές κατά την περίοδο της κρίσης, η μεγαλύτερη μείωση της καταναλωτικής δαπάνης καταγράφεται στην κατηγορία των αυτοαπασχολούμενων (μείωση της τάξεως του 36,7%), στους απασχολούμενους του ιδιωτικού τομέα (της τάξεως του 29,3%), και τους ανέργους (της τάξεως του 27,3%) ενώ τη μικρότερη συρρίκνωση των καταναλωτικών τους δαπανών (κατά 24,2%) εντοπίζεται στους συνταξιούχους. (Δ. Κατσίκας, Α. Καρακίτσιος, και άλλοι 2014)

6.4 Καταναλωτικές δαπάνες νοικοκυριών σε κίνδυνο φτώχειας

Η απόπειρα συρρίκνωσης των καταναλωτικών δαπανών των νοικοκυριών γίνεται αντιληπτή από τα στατιστικά δεδομένα από τις Έρευνες των Οικογενειακών Προϋπολογισμών κατά την εξέλιξη της κρίσης όπου η κατανάλωση μειώθηκε αισθητά για όλες τις κατηγορίες νοικοκυριών. Ωστόσο, συγκριτικά η συρρίκνωση των δαπανών ήταν μικρότερη για το χαμηλότερο εισοδηματικό πεμπτημόριο σε σύγκριση με τα μεγαλύτερα . (1^ο πεμπτημόριο 433,47 ευρώ - 2^ο πεμπτημόριο 733,57 ευρώ - 3^ο πεμπτημόριο 1.000,63 ευρώ - 4^ο πεμπτημόριο 1.349,75 ευρώ - 5^ο πεμπτημόριο 2.397,17 ευρώ το 2008 ενώ το 2012 μειώθηκαν αντιστοίχως σε (1^ο πεμπτημόριο 338,45 ευρώ - 2^ο πεμπτημόριο 539,09 ευρώ - 3^ο πεμπτημόριο 743,12 ευρώ - 4^ο πεμπτημόριο 1010,75 ευρώ - 5^ο πεμπτημόριο 1981,52 ευρώ). Το φαινόμενο αυτό υποδεικνύει τις δυσκολίες που αντιμετώπισε κατά την διάρκεια της κρίσης η μεσαία τάξη δηλαδή άτομα που εισοδηματικά δεν συγκαταλέγονται στην κατηγορία των φτωχών. (ΕΛΣΤΑΤ, ΕΟΠ 2012)

Διαφαίνεται με αυτό τον τρόπο η εισοδηματική ανισότητα καθώς τα φτωχά νοικοκυριά λόγω του περιορισμένου διαθέσιμου εισοδήματος τους δαπανούν μεγαλύτερο μέρος του προϋπολογισμού τους σε βασικά αγαθά και αναγκαίες υπηρεσίες που είναι δύσκολο να μειωθούν περεταίρω. Το 2009 το 1ο πεμπτημόριο (δηλαδή το φτωχότερο 20% του πληθυσμού) δαπανά το 32,2% του εισοδήματος του για διατροφή και το 17,8% για στέγαση έναντι 10,7% του εισοδήματος και 8,8% που δαπανά το πλουσιότερο 20% του πληθυσμού (5ο πεμπτημόριο). Ειδικότερα σύμφωνα την Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών της ΕΛΣΤΑΤ το 2012 το 33,3% του προϋπολογισμού των φτωχών νοικοκυριών ξοδευόταν για την διατροφή τους ενώ στην περίπτωση των μη φτωχών νοικοκυριών το μισό ποσοστό του προϋπολογισμού τους αφιερωνόταν σε είδη διατροφής. (19,2%). Αντίστοιχα, κατά μέσο όρο η κατανάλωση σε μηνιαία βάση των φτωχών νοικοκυριών προσεγγίζεται στο 32% των εξόδων των μη φτωχών. Το πλουσιότερο 20% της Ελλάδας καταναλώνει 5,9 φορές περισσότερο συγκριτικά με το φτωχότερο 20% του πληθυσμού. Εν συνέχεια, το 2013 (ΕΟΠ 2013, ΕΛΣΤΑΤ) .), οι δαπάνες για υγεία υπολογίζονται στο 8,4% του μέσου προϋπολογισμού τους, ενώ των μη φτωχών στο 6,4%..

6.5 Κατηγοριοποίηση Δαπανών ανά τύπο νοικοκυριού

Σημαντικό στοιχείο για την περεταίρω κατανόηση των συνθήκων διαβίωσης των οικογενειών στην Ελλάδα κατά την διάρκεια της κρίσης είναι η κατανόηση των καταναλωτικών συνηθειών που συνθέτουν τον προϋπολογισμό του κάθε νοικοκυριού. Οι καταναλωτικές δαπάνες διαφοροποιούνται αναλόγως το μέγεθος του νοικοκυριού και τα εξαρτώμενα μέλη. Σύμφωνα με τις έρευνες οικογενειακών προϋπολογισμών (ΕΟΠ) των ετών της κρίσης η μεγαλύτερη δαπάνη καταγράφεται για είδη διατροφής σε όλους τους τύπους νοικοκυριών και ακολουθούν η στέγαση και οι μεταφορές. Εξαίρεση αποτελούν οι μονογονεϊκές οικογένειες που παρέκκλιναν από το γενικό πρότυπο το 2008 και πρώτο στα έξοδα τους ήταν στεγαστικά έξοδα και συγκεκριμένα το ενοίκιο. Ένα χρόνο μετά το 2009 τα μονογονεϊκά νοικοκυριά δαπανούσαν το σημαντικότερο μέρος του προϋπολογισμού τους (16,4%)σε μεταφορές και ακολουθεί η διατροφή. Παρατηρούμε κατ' αυτό τον τρόπο ότι οι μονογονεϊκές οικογένειες καταναλώνουν σημαντικό μέρος του διαθέσιμου εισοδήματός τους σε βασικές ανάγκες έχοντας ένα περιορισμένο υπόλοιπο για άλλες ανάγκες.

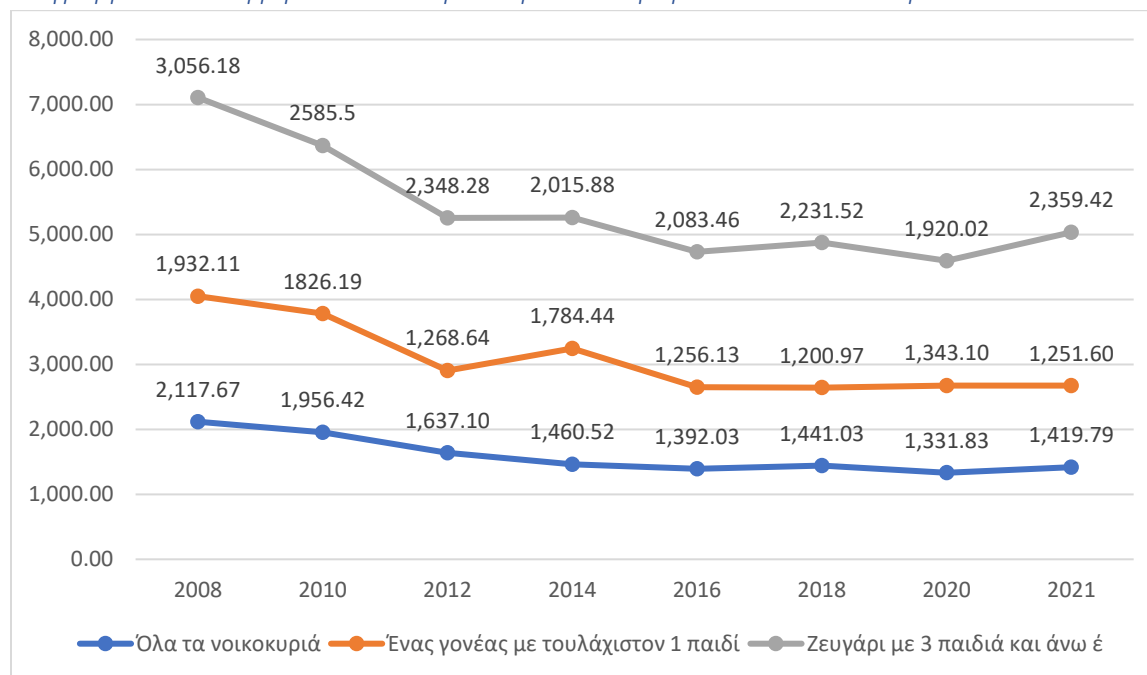
Μονογονεϊκά Νοικοκυριά

Συγκριτικά με τους υπόλοιπους τύπους οικογενειών με εξαρτώμενα μέλη οι μονογονεϊκές οικογένειες φαίνεται ότι παρουσιάζουν διαχρονικά το λιγότερο ποσοστό κατανάλωσης. Οι δαπάνες σε αυτό τον τύπο νοικοκυριών είναι λιγότερες από τον μέσο όρο ακόμη και πριν την κρίση. Συγκεκριμένα το 2008 οικογένειες με έναν γονέα και τουλάχιστον ένα παιδί έχουν δαπάνες ύψους 1.932,11 ευρώ που αποτελούν το 91,2% της μέσης δαπάνης (2.117,67 ευρώ). Κατά την διάρκεια της κρίσης οι μονογονεϊκές οικογένειες ελάττωσαν τα έξοδα τους που ανέρχονταν το 2010 στα 1826,19 ευρώ (με μέση μηνιαία δαπάνη τα 1.956,4 ευρώ) ενώ μόλις μια διετία μετά ελαττώθηκε στα 1.268,64 ευρώ το 2012 με αποτέλεσμα να αποτελούν το 77,5% της μέσης δαπάνης που ανερχόταν πλέον στα 1.637,10 ευρώ. Γίνεται αντιληπτό η επιβαρυνόμενη θέση και οι δυσκολίες που καλούνταν να αντιμετωπίσουν τα μονογονεϊκά νοικοκυριά. Κατά την εξέλιξη της κρίσης την επόμενη τετραετία φαίνεται ό τι αυξήθηκαν οι καταναλωτικές δαπάνες (συγκριτικά πάντα με την μέση μηνιαία δαπάνη) σε ποσοστό 99,1% (1.446,77 ευρώ) το 2014 και 90,2% (1.256,13 ευρώ) το 2018.

Τρίτεκνες – Πολύτεκνες Οικογένειες

Γίνεται αντιληπτό ότι οι δαπάνες και οι ανάγκες που έχουν να εξυπηρετήσουν τα νοικοκυριά αυξάνονται όσο αυξάνεται το μέγεθος και τα εξαρτώμενα μέλη που συνθέτουν το νοικοκυριό. Αντιστοίχως, νοικοκυριά που αποτελούνται από ένα ζευγάρι με τουλάχιστον τρία παιδιά και περισσότερα είχαν το 2008 δαπάνες που αποτελούσαν το 144,3% (3.056,18 ευρώ) της μέσης μηνιαίας δαπάνης στην Ελλάδα (2.117,67 ευρώ) περισσότερο από κάθε άλλο τύπου νοικοκυριού. Την πρώτη τετραετία της κρίσης οι δαπάνες μειώθηκαν στο 132,2% (2585,5 ευρώ) της δαπάνης του μέσου νοικοκυριού το 2010 (1.956,42 ευρώ) και στο 143,4% (2.348,28 ευρώ) το 2012. Κατά την εξέλιξη της κρίσης ενώ ακολούθησαν πτωτική τάση σε αντιστοιχία με την ελάττωση της μηνιαίας δαπάνης σε χρηματικούς όρους εξακολουθούσε να είναι περισσότερο από τον μέσο όρο. Συγκεκριμένα οι δαπάνες των τρίτεκνων και πολύτεκνων οικογενειών αποτελούν το 138,0% (2.015,88 ευρώ) το 2014 και το 149,7% (2.083,46 ευρώ) των μέσων νοικοκυριών (1.460,52 και 1.392,03 ευρώ αντίστοιχα).

Διάγραμμα 18 Μέση μηνιαία δαπάνη σε ευρώ ανάλογα με τον τύπο νοικοκυριού

Πηγή : ΕΛΣΤΑΤ ΕΘΠ, 2021, ίδια διαμόρφωση

Συμπεράσματα

Οι επιπτώσεις της κρίσης οδηγεί σε επιδείνωσή των συνθηκών διαβίωσης για ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού της Ελλάδας. Στο πρώτο μέρος της εργασίας παρουσιάστηκαν οι βασικοί δείκτες που υπολογίζουν τον κίνδυνο φτώχειας και πως εξελίχθηκε κατά την διάρκεια της κρίσης στην Ελλάδα. Σε αυτό το σημείο, συνοψίζοντας τα ευρήματα που προέκυψαν στο πρώτο μέρος της εν λόγω ανάλυσης διαπιστώνεται ο αντίκτυπος των πολιτικών λιτότητας. Κατά την περίοδο της κρίσης ο πληθυσμός που βρίσκεται σε κίνδυνο φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού αυξήθηκε, η παιδική φτώχεια διπλασιάστηκε, με την Ελλάδα να κατατάσσεται στις χώρες της ΕΕ με τα υψηλότερα ποσοστά φτώχειας Παράλληλα, αυξήθηκε το βάθος της φτώχειας και μειώθηκε το κατώφλι της σχετικής φτώχειας (σε χρηματικούς όρους) με αποτέλεσμα την επιδείνωση του βιοτικού επιπέδου. Εν συνεχεία, ο κίνδυνος φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού αυξήθηκε στην κατηγορία των εργαζόμενων ατόμων ως αποτέλεσμα της περικοπής των εισοδημάτων, για την συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού, κατά την εξέλιξη της κρίσης. Στο δεύτερο κεφάλαιο δόθηκε έμφαση στις επιπτώσεις της κρίσης στην απασχόληση με αύξηση της ανεργίας και έξαρση του φαινομένου στους νέους. Ανησυχία επίσης προκαλεί κατά την περίοδο της κρίσης ο πολλαπλασιασμός των νοικοκυριών χαμηλής εντάσεως εργασίας και η αύξηση του κινδύνου φτώχειας στα εν λόγω νοικοκυριά. Εν συνεχεία, στο τρίτο κεφάλαιο αναδείχθηκαν τα χαρακτηριστικά των ατόμων που κινδυνεύουν σε μεγαλύτερο βαθμό από φτώχεια και κοινωνικό αποκλεισμό κατά την διάρκεια της κρίσης. Οι μονογονεϊκές οικογένειες και οι οικογένειες με τρία ή περισσότερα παιδιά παρουσίαζαν διαχρονικά σε σημαντικό ποσοστό κίνδυνο φτώχειας και υλικής στέρησης και αντιστοίχως, επλήγησαν σε μεγαλύτερο βαθμό. Στην κατηγορία των ατόμων που κινδυνεύουν από φτώχεια προστέθηκαν άτομα τα όποια διαχρονικά δεν είχαν υψηλά ποσοστά φτώχειας μεταβάλλοντας το προφίλ των ευάλωτων ομάδων. Ειδικότερα, παρατηρείται η τάση άτομα με τριτοβάθμια εκπαίδευση που προ κρίσεως, κατά γενική ομολογία, δεν αντιμετώπιζαν κίνδυνο φτώχειας να κινδυνεύουν κυρίως λόγω της ανεργίας και της περικοπής μισθών μετά το 2008.

Εμβαθύνοντας στις κατηγορίες νοικοκυριών με εξαρτώμενα παιδιά, στο τέταρτο κεφάλαιο, παρατηρούμε ότι η προστασία και η στήριξη των οικογενειών, κατά την διάρκεια της κρίσης, δύναται να χαρακτηριστεί ελλιπής. Η Ελλάδα ανήκει στις χώρες με τις μικρότερες παροχές για την οικογένεια και τα παιδιά, όπου οι δαπάνες είναι αισθητά κάτω από το ευρωπαϊκό μέσο όρο λιγότερες των 200 ευρώ ανά κάτοικο. Αν και παρατηρείται αύξηση των κοινωνικών δαπανών προς την οικογένεια και τα τέκνα σε χρηματικούς όρους κατά την διάρκεια της κρίσης παρατηρούμε μεταβολή ως προς τα κριτήρια παροχής των επιδομάτων. Από το 2013 και ύστερα περιορίζεται η καθολικότητα των οικογενειακών επιδομάτων και προθέτονται εισοδηματικά κριτήρια. Λαμβάνοντας υπόψιν τον συνδυασμό εργασίας και οικογενειακής ζωής αναδεικνύεται ότι η πλειοψηφία των εργαζομένων δεν έχει την ευελιξία να τροποποιήσει τον χρόνο εργασίας του ενώ η αυτονομία είναι περιορισμένη και η χρονική πίεση αισθητή. Σε γενικές γραμμές η φροντίδα των παιδιών γίνεται από τους ίδιους τους γονείς ενώ συχνά συμβάλουν συγγενείς και φίλοι ενώ η μειοψηφία των οικογενειών κάνει χρήση υπηρεσιών φύλαξης. Το δεύτερο μέρος της ανάλυσης διαιρείται σε τρία κεφάλαια που παρέχουν περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τις συνθήκες διαβίωσης κατά τη διάρκεια της κρίσης και την επίδρασή τους στην καθημερινή ζωή διαφόρων τύπων νοικοκυριών. Οι μονογονεϊκές οικογένειες κινδυνεύουν σε μεγαλύτερο βαθμό να βιώσουν φτώχεια σε σύγκριση με άλλους τύπους νοικοκυριών και οι μεγάλες οικογένειες με εξαρτώμενα παιδιά έχουν επίσης υψηλά ποσοστά φτώχειας. Συγκριτικά ανά τύπο νοικοκυριού, τη μεγαλύτερη δυσκολία να ανταποκριθούν σε βασικές ανάγκες των παιδιών τους, αντιμετωπίζουν οι πολύτεκνες οικογένειες (με τουλάχιστον 4 παιδιά) ενώ ακολουθούν οι

οικογένειες με τρία εξαρτώμενα μέλη και οι μονογονεϊκές οικογένειες. Στο πέμπτο κεφάλαιο αναλύθηκε η ικανότητα των νοικοκυριών να καλύψουν τις ανάγκες τους και η υλική στέρηση που αντιμετωπίζουν. Το ποσοστό του πληθυσμού που βιώνει σοβαρή υλική στέρηση αυξήθηκε με ταχείς ρυθμούς κατά τη διάρκεια της κρίσης και υπερβαίνει τον ευρωπαϊκό μέσο όρο. Ένα άλλο σημαντικό πρόβλημα είναι η δυσκολία των νοικοκυριών να ανταποκριθούν σε βασικές ανάγκες. Η έλλειψη οικονομικών πόρων επηρεάζει τη δυνατότητα των νοικοκυριών να καλύψουν, έκτακτες αλλά και καθημερινές δαπάνες και επαρκή θέρμανση του σπιτιού. Η μεγαλύτερη δυσκολία σε σταθερή βάση φαίνεται ότι βιώνουν στο να εξοφλούν εγκαίρως πάγιους λογαριασμούς και δόσεις δανείων. Σημαντικό είναι ότι η συντριπτική πλειοψηφία των νοικοκυριών σε κατάσταση φτώχειας δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να καλύψουν τα έξοδα για τη συμμετοχή σε κοινωνικές και πολιτιστικές δραστηριότητες.

Στο τελευταίο κεφάλαιο της ανάλυσης αναδεικνύεται η σημασία της κατανάλωσης και των δαπανών των νοικοκυριών στην μελέτη του κινδύνου φτώχειας. Η κατανάλωση μειώθηκε σημαντικά, κατά την περίοδο της κρίσης, με μείωση της μέσης μηνιαίας δαπάνης για όλους τους τύπους των νοικοκυριών. Παρατηρείται μεταβολή των καταναλωτικών τάσεων με μείωση των δαπανών των νοικοκυριών που αφορούσαν την εστίαση, την αναψυχή και την ένδυση έναντι την διατροφή, τα οινοπνευματώδη ποτά και τις στεγαστικές δαπάνες. Εν συνεχεία, καθώς μειώνεται το διαθέσιμο εισόδημα το μεγαλύτερο ποσοστό των δαπανών επί του οικογενειακού προϋπολογισμού αποτελούν είδη διατροφής σε όλους τους τύπους των νοικοκυριών και ακολουθούν η στέγαση και οι μεταφορές. Τα νοικοκυριά σε κίνδυνο φτώχειας, λόγω του περιορισμένου διαθέσιμου εισοδήματος τους, δαπανούν μεγαλύτερο μέρος του προϋπολογισμού τους σε βασικά αγαθά και αναγκαίες υπηρεσίες. Επίσης, οι καταναλωτικές δαπάνες διαφοροποιούνται αναλόγως τη σύνθεση και το μέγεθος του νοικοκυριού. Οι δαπάνες παρουσιάζονται αυξημένες στις τρίτεκνες και πολύτεκνες οικογένειες. Σε αντίθετη κατεύθυνση, οι μονογονεϊκές οικογένειες φαίνεται ότι καλύπτουν διαχρονικά το λιγότερο ποσοστό κατανάλωσης ενώ κατά την διάρκεια της κρίσης ελάττωσαν περαιτέρω τα έξοδα τους.

Λαμβάνοντας υπόψιν τα άνω δεδομένα μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι ο κίνδυνος φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού είναι ένα σημαντικό πρόβλημα στις μέρες μας που χρήζει άμεσης αντιμετώπισης και η θέση των μονογονεϊκών και πολυμελών οικογενειών είναι επιβαρυνμένη. Κατά τη διάρκεια της κρίσης, οι συνθήκες διαβίωσης των μονογονεϊκών οικογενειών και των μεγάλων οικογενειών στην Ελλάδα επιδεινώθηκαν σημαντικά, αντιμετωπίζοντας αυξημένους κινδύνους φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Οι οικονομικές δυσκολίες, η ανεργία και οι υψηλές τιμές για τα βασικά είδη διαβίωσης έχουν καταστήσει δύσκολη τη ζωή τους, ενώ η απουσία υποστήριξης και κατάλληλων πόρων επιβαρύνουν την κατάστασή τους. Μάλιστα με τα πλέον πρόσφατα δεδομένα (του 2021) οι πολυμελείς οικογένειες μαζί με τις μονογονεϊκές οικογένειες βρίσκονται στις κατηγορίες νοικοκυριών με εξαρτώμενα παιδιά που διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να βρεθούν σε κατάσταση φτώχειας ή κοινωνικού αποκλεισμού. Ενδεικτικά, η Ελλάδα ανήκει στις χώρες με τις μικρότερες παροχές για την οικογένεια και τα παιδιά. Είναι απαραίτητο να ληφθούν περαιτέρω μέτρα και να προσφερθεί στήριξη σε αυτές τις οικογένειες, προκειμένου να διασφαλιστεί η ισότιμη συμμετοχή τους στην κοινωνία και να ξεπεράσουν τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν.

Βιβλιογραφία

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) Απογραφή Πληθυσμού-Κατοικιών 2011

[Οικονομικά χαρακτηριστικά \(statistics.gr\)](http://statistics.gr)

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), Ευρωπαϊκό Σύστημα Ολοκληρωμένων Στατιστικών Κοινωνικής Προστασίας (ESSPROS) - Κοινωνική Προστασία - Δαπάνες, 2020

[Στατιστικές - ELSTAT \(statistics.gr\)](http://statistics.gr)

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) Δελτίο Τύπου Δείκτες Ευημερίας και Δυσκολίες Στέγασης Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών : Έτος 2021

[A0802_SFA10_DT_AN_00_2021_01_F_EL \(statistics.gr\)](http://statistics.gr)

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) Δελτίο Τύπου Ετών 2008-2018 Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών

[Στατιστικές - ELSTAT \(statistics.gr\)](http://statistics.gr)

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) Δελτίο Τύπου Υγεία Ενηλίκων και Παιδιών Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών: Έτος 2017 (Περίοδος αναφοράς εισοδήματος 2016)

[A0802_SFA10_DT_AN_00_2017_18_F_EL \(statistics.gr\)](http://statistics.gr)

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) Δελτίο Τύπου Ειδική Έρευνα για τον συνδυασμό οικογενειακής ζωής και εργασίας ad hoc module 2018

https://www.statistics.gr/el/statistics?p_p_id=documents_WAR_publicationsportlet

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) Δελτίο Τύπου Έρευνα Οικογενειακών Προϋπολογισμών (ΕΟΠ) (από 2008 και μετά)/2021

<https://www.statistics.gr/el/statistics/-/publication/SFA05/2021>

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) Δελτίο Τύπου Πρόσβαση σε υπηρεσίες φροντίδας παιδιών έως 12 ετών, εκπαίδευσης και κατάρτισης, δια βίου μάθησης υγειονομικής περίθαλψης και φροντίδας κατ' οικον. Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών 2016

[A0802_SFA10_DT_AN_00_2016_17_F_EL \(statistics.gr\)](http://statistics.gr)

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) Δελτίο Τύπου Συμμετοχή σε Κοινωνικές και Πολιτιστικές Δραστηριότητες Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών 2015 (Περίοδος αναφοράς εισοδήματος 2014)

[A0802_SFA10_DT_AN_00_2015_16_F_EL \(statistics.gr\)](#)

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) Δελτίο Τύπου Υλική Στέρηση παιδιών Έρευνα Εισοδήματος και Συνθηκών Διαβίωσης των Νοικοκυριών Έτος 2014 (Περίοδος αναφοράς εισοδήματος 2013)

[ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ \(statistics.gr\)](#)

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) Ειδική Έρευνα σχετικά με τον συνδυασμό Εργασίας και Οικογενειακής Ζωής ad hoc 2010

[Στατιστικές - ELSTAT \(statistics.gr\)](#)

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), Έρευνα για τον συνδυασμό οικογενειακής ζωής και εργασίας ad hoc 2018

[Στατιστικές - ELSTAT \(statistics.gr\)](#)

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) Δελτίο Τύπου Ειδική Έρευνα για την οργάνωση της εργασίας και τη ρύθμιση του χρόνου εργασίας- ad hoc module 2015

<https://www.statistics.gr/documents/20181/a0c9a091-44c0-4e62-ae0b-80100f09308f>

Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) Δελτίο Τύπου Ειδική Έρευνα Εργατικού Δυναμικού : Οκτώβριος 2012

www.statistics.gr

Έρευνα Εργατικού Δυναμικού ΕΛΣΤΑΤ, 2012

Δημόσια Υπηρεσία Απασχόλησης, (2012) Στατιστικά Στοιχεία, ΟΑΕΔ, Συνοπτική Έκθεση Εγγεγραμμένοι στο Μητρώο

<https://www.dypa.gov.gr/statistikaστατιστικά-στοιχεία---δημοσια-υπηρεσια-απασχολησης>

Ινστιτούτο Εργασίας - Κέντρο Επαγγελματικής Κατάρτισης Γ.Σ.Ε.Ε. (2010) Εμπειρική προσέγγιση της απόλυτης φτώχειας στην Ελλάδα: Οι ανάγκες για κατοικία, διατροφή, ένδυση, υπόδηση, μεταφορά, Αριθμός 5 –

<https://www.inegsee.gr/ekdosi/empeiriki-proseggisi-tis-apolytis-ftwcheias-stin-ellada-oi-anagkes-gia-katoikia-diatrofi-endysi-ypodisi-metafora/>

Κατσίκας Δ., Καρακίτσιος Α., Φιλίνης Κ., Πετραλιάς Α.: Έκθεση για το κοινωνικό προφίλ της Ελλάδας σε σχέση με τη φτώχεια, τον κοινωνικό αποκλεισμό και την ανισότητα πριν και μετά από την εκδήλωση της κρίσης, 2014, Παρατηρητήριο για την Κρίση, Αθήνα

Κουζής Γ., 2018, Το νέο εργασιακό πλαίσιο με αφορμή την κρίση, Στο Δημουλάς Κ. Γ. Κουζής (Επιμ.), Κρίση και κοινωνική πολιτική αδιέξοδα και λύσεις, Τόπος, Αθήνα, 121-123

Μπαλούρδος Δ. (2011). Impact of crisis on poverty and economic exclusion: initial measurements and adaptive policies. *The Greek Review of Social Research*, 134, 165–192. <https://doi.org/10.12681/grsr.34>

Μπαλούρδος, Δ. και Πετράκη, Μ.(επιμ.), (2012). Νέα Φτώχεια και Κοινωνικός Αποκλεισμός: Πολιτικές καταπολέμησης και καθιέρωση ενός Ελάχιστου Εγγυημένου Εισοδήματος, Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων.

Παπαδόπουλος Φ., Ανδριοπούλου Ε., Τσάκλογλου Π., (2013, Φτώχεια και κοινωνικός αποκλεισμός στην Ελλάδα Επικάλυψη και διαφοροποιήσεις,) Ινστιτούτο Εργασίας – Ερευνητική Μονάδα Κοινωνικής Πολιτικής, Φτώχειας και Ανισοτήτων Γ.Σ.Ε.Ε.

Πετράκη Μ., & Υφαντόπουλος Γ. (2017). Η Φτώχεια στο Δήμο Αθηναίων: Στατιστικοί Δείκτες και Ποιοτική Ανάλυση. *Κοινωνική Πολιτική*, 4, 28–57. <https://doi.org/10.12681/sp.10596>

Παπαθεοδώρου Χ., 2018, Φτώχεια και λιτότητα στην Ελλάδα της κρίσης : η ενδυνάμωση του φιλελευθερισμού και η συρρίκνωση του συστήματος κοινωνικής προστασίας. Στο Δημουλάς Κ. Γ. Κουζής (Επιμ.), Κρίση και κοινωνική πολιτική αδιέξοδα και λύσεις, Τόπος, Αθήνα, σελ 56-57

UNICEF, (2021) Ανάλυση παιδικής φτώχειας και κοινωνικού αποκλεισμού στην Ελλάδα, – Περιφερειακό Γραφείο Ευρώπης και Κεντρικής Ασίας, Γενεύη,

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Alexios-Fotios A. Mentis To What Extent Are Greek Children Exposed to the Risk of a Lifelong Intergenerationally Transmitted Poverty ,2015, 12 John Wiley & Sons, Ltd Poverty & Public Policy 7. 4

<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/pop4.123to-what-extent-are-greek-children-exposed-to-the-risk-of-a-lifelong,-intergenerationally-transmitted-poverty?>

Eurostat, Persons at risk of poverty or social exclusion by income quantile and household composition - EU 2020 strategy

[Statistics | Eurostat \(europa.eu\)](#)

Eurostat Glossary: - Statistics Explained

<https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:>

Eurostat Glossary Glossary: At risk of poverty or social exclusion (AROPE) - Statistics Explained

[https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_\(AROPE\)glossary:at-risk-of-poverty-or-social-exclusion-\(arope\)---statistics-explained](https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_(AROPE)glossary:at-risk-of-poverty-or-social-exclusion-(arope)---statistics-explained)

Eurostat You in EU

https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/youineu/index_en.html#

Eurostat , Living conditions in Europe - material deprivation and economic strain - Statistics Explained

https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe_material_deprivation_and_economic_strainliving-conditions-in-europe---material-deprivation-and-economic-strain---statistics-explained

Eurostat ,Social scoreboard indicators - European Pillar of Social Rights - Eurostat

<https://ec.europa.eu/eurostat/web/european-pillar-of-social-rights/indicators/social-scoreboard-indicatorssocial-scoreboard-indicators---european-pillar-of-social-rights---eurostat>

Eurostat Statistics | Persons at risk of poverty or social exclusion by age and sex

https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_peps01n/default/table?lang=enstatistics-|-eurostat

Eurostat News – Eurostat (2017) Housing costs - an excessive burden for 11 % of Europeans - Products

[Housing costs - an excessive burden for 11 % of Europeans - Products Eurostat News - Eurostat \(europa.eu\)](#)

Eurostat News – Eurostat (2017) , Family and child benefits in the EU

[Family and child benefits in the EU - Products Eurostat News - Eurostat \(europa.eu\)](#)

Eurostat News – Eurostat 9.5 million part-time workers in the EU would prefer to work more

[9.5 million part-time workers in the EU would prefer to work more - Products Eurostat News - Eurostat \(europa.eu\)](#)

Eurostat News – Eurostat, 1 in 3 Europeans cannot afford a one-week annual holiday -

[1 in 3 Europeans cannot afford a one-week annual holiday - Products Eurostat News - Eurostat \(europa.eu\)](#)

Eurostat News - Eurostat , EU children at risk of poverty or social exclusion

[Children in poverty or social exclusion - Products Eurostat News - Eurostat \(europa.eu\)](#)

Eurostat, Labor Force Surveys, 2013,2014

[EU labour force survey - Microdata - Eurostat \(europa.eu\)](#)

Kallinikaki T. Child Protection in Times of Crisis in Greece 2015 12051-5804 UCL Press,International Journal of Social Pedagogy 4 1

<https://uclpress.scienceopen.com/hosteddocument?doi=10.14324/111.444.ijsp.2015.v4.1.013child-protection-in-times-of-crisis-in-greece>

